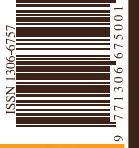

TİSK AKADEMİ

**Population Displacement Effect of Refugees in Turkey:
An Input-Output Model Based Analysis**

*Çağaçan Değer
Elif Tunah Çalışkan
Osman Aydoğuş*

**UEFA Finansal Fair Play Kuralları Bağlamında Borsa İstanbul'da İşlem Gören
Spor Şirketlerinin Performanslarının Analizi**

*Erdoğan Karadeniz
Levent Koşan
Fatih Günay*

**BIST 30 Endeksinde Yer Alan İşletmelerin
Finansal Performans Değerlemesinde TOPSIS Yaklaşımı**

*Fatih Temizel
Berfu Ece Bayçelebi*

Government Spending and Economic Growth

*Mehmet Tarık Eraslan
Ahmet Tozlu*

Kadınların İşgücüne Katılma Eğilimleri: Türkiye Örneği

Özge Korkmaz

Petrol Fiyatı Şoklarının Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkileri

*Zehra Abdioğlu
Nurdan Değirmenci*

**Ulusal Kültürün Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamaları Üzerindeki Etkisi:
Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Araştırma**

*Emrah Koparan
Tülay İlhan Nas
Tarhan Okan*

Uluslararası İşgücü Kanunu Çerçevesinde Türkiye'de Yabancıların Çalışması

Baki Erken

TİSK AKADEMİ

CİLT: 11 SAYI: 22 • 2016 - II

Sahibi

Türkiye İşveren Sendikaları
Konfederasyonu Adına
Yağız EYÜBOĞLU

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Bülent PİRLER

Editör

Prof. Dr. Ömer Faruk ÇOLAK

Yayın Kurulu Sekreterleri

Emel ÇOPUR
Sibel TUĞ

İdare Yeri

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
Hoşdere Caddesi Reşat Nuri Sokak
No : 108 06540 Çankaya - ANKARA
Tel : (+90 312) 439 77 17 (pbx)
Faks : (+90 312) 439 75 92-93-94
Web : www.tisk.org.tr
E-posta : tisk@tisk.org.tr

Baskı Tarihi

30 Eylül 2016

Tasarım ve Baskı

AJANS-TÜRK GAZETECİLİK MATBAACILIK İNŞ. SAN. A.Ş.
İstanbul Yolu 7. km. Necdet Evliyagil Sok. No: 24
Batıkent - ANKARA
Tel : (+90 312) 278 08 24 • Faks : (+90 312) 278 18 95

ISSN:1306-6757

Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın

TİSK AKADEMİ, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı, EBSCO Veri Tabanı ve ASOS Index tarafından indekslenmektedir.

TİSK AKADEMİ, Basın Meslek İlkelerine uymayı taahhüt eder.

Yayın İlkeleri

TİSK AKADEMİ, yılda iki kez Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu tarafından yayınlanan hakemli bir dergidir. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Dergide yayınlanan makalelerin yayın hakkı Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'na aittir ve yayıncının izni olmadan hiçbir şekilde yeniden çoğaltılamaz.

DANIşMA KURULU

Prof. Dr. Asaf Savaş	AKAT	Bilgi Üniversitesi
Prof. Dr. Teoman	AKÜNAL	Koç Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf	ALPER	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Tuğrul	ARAT	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Prof. Dr. Kadir	ARICI	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Osman	AYDOĞUş	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Tankut	CENTEL	Koç Üniversitesi
Prof. Dr. M. Necat	COşKUN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Emin	ÇARIKCI	Çankaya Üniversitesi, E.Ö.
Prof. Dr. Ömer Faruk	ÇOLAK	TOBB-ETÜ Yarı Zamanlı Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Münir	EKONOMİ	İstanbul Teknik Üniversitesi, E.Ö.
Prof. Dr. Hüsnü	ERKAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuz	ESEN	İzmir Ekonomi Üniversitesi
Prof. Dr. William B.	GOULD IV	Stanford Üniversitesi
Prof. Dr. Muhteřem	KAYNAK	Gazi Üniversitesi, E.Ö.
Doç. Dr. Hakan	KIőLAL	Saint Leo Üniversitesi
Prof. Dr. őükrü	KIZILOT	Gazi Üniversitesi, E.Ö.
Prof. Dr. Orhan	MORGİL	Hacettepe Üniversitesi, E.Ö.
Yrd. Doç. Dr. Murat	MUNGAN	Florida State Üniversitesi
Prof. Dr. Tamer	MÜFTÜOĐLU	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Muna Baron	NDULO	Cornell Üniversitesi
Prof. Dr. Selami	SARGUT	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Nur	SERTER	İstanbul Üniversitesi, E.Ö.
Prof. Dr. Polat	SOYER	Yakın Doğu Üniversitesi
Prof. Dr. Nurhan	SÜRAL	Orta Doğu Teknik Üniversitesi, E.Ö.
Prof. Dr. Sarper	SÜZEK	Ankara Üniversitesi, E.Ö.
Prof. Dr. Fevzi	őAHLANAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Vefa	TARHAN	Loyola University Chicago
Prof. Dr. Sübidey	TOGAN	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Nahit	TÖRE	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
Prof. Dr. İlter	TURAN	Bilgi Üniversitesi
Dr. Mehmet	UĐUR	Greenwich Üniversitesi
Prof. Dr. Sadi	UZUNOĐLU	Trakya Üniversitesi

Alfabetik olarak soyadı sırasına göre düzenlenmiştir.

İÇİNDEKİLER

- **Türkiye’de Göçmenlerin Nüfus Yer Değiştirme Etkisi: Girdi-Çıktı Modeli Temelli Bir Analiz 238**
Yrd. Doç. Dr. Çağaçan Değer
Ege Üniversitesi İktisat Bölümü
Yrd. Doç. Dr. Elif Tunalı Çalışkan
Ege Üniversitesi İktisat Bölümü
Prof. Dr. Osman Aydoğuş
Ege Üniversitesi İktisat Bölümü
- **UEFA Finansal Fair Play Kuralları Bağlamında Borsa İstanbul’da İşlem Gören Spor Şirketlerinin Performanslarının Analizi..... 250**
Doç. Dr. Erdiñ Karadeniz
Mersin Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü
Doç. Dr. Levent Koşan
Mersin Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm Rehberliği Bölümü
Arş. Gör. Fatih Günay
Mersin Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü
- **BIST 30 Endeksinde Yer Alan İşletmelerin Finansal Performans Değerlemesinde TOPSIS Yaklaşımı 270**
Doç.Dr. Fatih Temizel
Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü
Berfu Ece Bayçelebi
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme A.B.D. Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi
- **Hükümet Harcamaları ve Ekonomik Büyüme 288**
Mehmet Tarık Eraslan
Kalkınma Bakanlığı İstihdam ve Çalışma Hayatı Daire Başkanı
Ahmet Tozlu
Kamu Yönetimi ve Çalışma Hayatı Uzmanı
- **Kadınların İşgücüne Katılma Eğilimleri: Türkiye Örneği 300**
Yrd. Doç. Dr. Özge Korkmaz
Bayburt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü
- **Petrol Fiyatı Şoklarının Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkileri..... 330**
Doç. Dr. Zehra Abdioğlu
Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonometri Bölümü
Yrd. Doç. Dr. Nurdan Değirmenci
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu
- **Ulusal Kültürün Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamaları Üzerindeki Etkisi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Araştırma 352**
Yrd. Doç. Dr. Emrah Koparan
Amasya Üniversitesi Merzifon Meslek Yüksekokulu
Doç. Dr. Tülay İlhan Nas
Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü
Yrd. Doç. Dr. Tarhan Okan
Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü
- **Uluslararası İşgücü Kanunu Çerçevesinde Türkiye’de Yabancıların Çalışması..... 380**
Baki Erken
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü Çalışma Uzmanı
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Doktora Öğrencisi

CONTENTS

○ Population Displacement Effect of Refugees in Turkey: An Input-Output Model Based Analysis.....	238
<i>Asst. Prof.Dr. Çağaçan Değer</i> <i>Ege University Faculty of Economics and Administrative Sciences</i>	
<i>Asst. Prof.Dr.Elif Tunalı Çalışkan</i> <i>Ege University Faculty of Economics and Administrative Sciences</i>	
<i>Prof.Dr. Osman Aydoğuş</i> <i>Ege University Faculty of Economics and Administrative Sciences</i>	
○ Performance Analysis of Sports Companies Traded on Borsa İstanbul in the Context of UEFA Financial Fair Play Rules	250
<i>Associate Prof. Dr. Erdiñç Karadeniz</i> <i>Mersin University Faculty of Tourism</i>	
<i>Associate Prof. Dr. Levent Koşan</i> <i>Mersin University Faculty of Tourism</i>	
<i>Res. Asst. Fatih Günay</i> <i>Mersin University Faculty of Tourism</i>	
○ TOPSIS Approach for Financial Performance Evaluation of Companies in BIST 30 Index.....	270
<i>Associate Prof. Dr. Fatih Temizel</i> <i>Anadolu University Faculty of Economics and Administrative Sciences</i>	
<i>Berfu Ece Bayçelebi</i> <i>Anadolu University Institute of Social Sciences</i>	
○ Government Spending and Economic Growth.....	288
<i>Mehmet Tarık Eraslan</i> <i>Ministry of Development Head of Department of Employment and Working Conditions</i>	
<i>Ahmet Tozlu</i> <i>Public Administration and Labor Life Specialist</i>	
○ Female Labor Force Participation Tendency: The Case of Turkey	300
<i>Asst. Prof.Dr.Özge Korkmaz</i> <i>Bayburt University Faculty of Economics and Administrative Sciences</i>	
○ The Effects of Oil Price Shocks on Stock Returns	330
<i>Associate Prof. Dr. Zehra Abdioğlu</i> <i>Karadeniz Teknik University Faculty of Economics and Administrative Sciences</i>	
<i>Asst. Prof. Dr. Nurdan Değirmenci</i> <i>Recep Tayyip Erdoğan University Fundıklı Applied Sciences School</i>	
○ The Effect of National Culture on Corporate Social Responsibility Applications: A Research on the Developed and Developing Countries	352
<i>Asst. Prof. Dr. Emrah Koparan</i> <i>Amasya University Merzifon Vocational School</i>	
<i>Associate Prof. Dr. Tülay İlhan Nas</i> <i>Karadeniz Teknik University Faculty of Economics and Administrative Sciences</i>	
<i>Asst. Prof. Dr. Tarhan Okan</i> <i>Gümüşhane University Faculty of Economics and Administrative Sciences</i>	
○ Working of Foreigners in Turkey in the Context of International Workforce Law	380
<i>Baki Erken</i> <i>The Ministry of Labour and Social Security Directorate General of Labour Operation Specialist</i> <i>Ankara University Faculty of Political Sciences PhD Student</i>	

ÖZ

Türkiye’de Göçmenlerin Nüfus Yer Değiştirme Etkisi: Girdi-Çıktı Modeli Temelli Bir Analiz

Bu çalışma yurtdışından gelen göçmenlerin Türkiye’de bölgeler arası göç yapısını nasıl etkilediğini incelemektedir. Çalışmanın iki önemli katkısı vardır. İlk olarak, kullanılan yöntem kurgusal olarak girdi-çıktı modellerine dayanan yeni bir yaklaşım içermektedir. Vazquez ve diğerleri (2011) tarafından ortaya konulan yaklaşım hem Türkiye için hem de göç literatüre için göreceli olarak yeni ve az kullanılmış durumdadır. İkinci olarak, çalışma Türkiye’nin bölgeleri için nüfusun yerinden çıkarma etkilerini sunarak katkı sağlamaktadır. Bu bulgular politika yapıcılar tarafından mültecilerin yerleştirilmesi ve bölgesel işgücü piyasalarında sürdürülebilirliğin korunması amaçlı planlama için kullanılabilir. Özellikle AB ve Türkiye arasındaki yeni mülteci anlaşmaları da göz önüne alınırsa, bu konu yüksek önem arzemektedir.

JEL Sınıflaması: F22, C67, J15, R23

Anahtar Kelimeler: Girdi-Çıktı Analizi, Göç, Yerinden Çıkarma Etkisi, Nüfus Hareketleri, Bölgesel Göç

ABSTRACT

Population Displacement Effect of Refugees in Turkey: An Input-Output Model Based Analysis

This study examines how changes in arrival of foreign immigrants changes interregional migration patterns in Turkey. The study has two important contributions. Firstly, the adopted methodology is based on a conceptual corollary of the input-output models. Put forward by Vazquez et al.(2011), the method is relatively new and unexplored for both Turkey and the migration literature. Secondly, the study contributes by presenting population displacement effects for regions of Turkey. Such findings can be used by policy makers to formulate action plans to locate immigrants and maintain sustainability in regional labor markets; an issue made more important by EU and Turkey’s recent agreements regarding refugees.

JEL Classification: F22, C67, J15, R23

Keywords: Input-Output Analysis, Migration, Displacement Effect, Demographic Movements, Regional Migration

Population Displacement Effect of Refugees in Turkey: An Input-Output Model Based Analysis

Yrd. Doç. Dr. Çağaçan Değer*

Yrd. Doç. Dr. Elif Tunalı Çalışkan **

Prof. Dr. Osman Aydoğuş ***

INTRODUCTION

Arab Spring has created turmoil, the worst of which is in Syria. One result of the Arab Spring has been the displacement of a large population, and refugee flows through Turkey and towards Europe have numbered in hundreds of thousands. These flows have triggered policy debates on where the refugees will be placed and what economic impacts they might have on host countries. Immigration, rather than refugee inflows have been the subject of research in economics. Main focus of conducted analysis is the impact of immigrants on labor market outcomes. Following this line of questioning, Carpio and Wagner (2015) report

that Syrian refugees are expected to displace the informal, low educated female Turkish workers especially in agriculture. Ceritoğlu, Yüncüler, Torun and Tümen (2015) support this, stating that the effect of immigration on wage outcomes is negligible; however, labor market outcomes are effected with worst effects reported for the disadvantaged groups in the labor market.

These findings are in line with Morales (2016)'s results for the case of internal displacement in Colombia, where displacement effect is the worst for low skilled women. While considering the impact of immigration and trade with less developed countries, Borjas, Friedman and Katz (1997) find for USA that while immigration does not have consistent and identifiable impact on economic outcomes, location decisions of natives are effected and worst impact is on the economic status of low skilled workers. Through a dynamic general equilibrium mo-

* Ege University Department of Economy, cagacan@gmail.com

** Ege University Department of Economy, eliftunalicaliskan@gmail.com

*** Ege University Department of Economy, aydogus@yahoo.com

Gönderim Tarihi: 14.06.2016 Kabul Tarihi: 05.08.2016

del, Liu (2010) finds that illegal immigrants increase unemployment rates and decrease wages of native workers.

Studies without adverse implications for natives are limited. In one of the few examples, Labanca (2014) finds that inflow of migrants in Italy causes offsetting displacement effects across sectors in Italy, with little net displacement of native workers. On the other hand, Fakihi and Ibrahim (2016) report that Syrian refugees have negligible impact on the Jordanian labor market due to strict mobility restrictions imposed on refugees and possible imperfect substitutability of native labor and immigrant labor in Jordanian economy.

Immigrants can have positive effect on international trade; see Bratti, De Benedictis and Santoni (2014) for an analysis on Italy and a comprehensive survey on the subject. For the case of Turkey, it has been found that Syrian refugees who have chosen to reside in Turkey are creating links to Syria through their networks and are enhancing bilateral trade between Syria and Turkey, especially along the border regions (Özpınar, Başıhoş and Kulaksız, 2015).

The focus, however, is mostly on the labor market effects of immigrants. Policy debates focus on labor market outcomes related to refugee and international migration flows. A recent case for restricting migration flows rests on the idea that migrants from poor countries reduce total factor productivity in rich host countries (Clemens and Pritchett, 2016).

Turkey is one of the major recipients of refugees from Syria. According to the Regional Refugee and Resilience Plan 2015-2016 of UNHCR (United Nations High Commissioner for Refugees), there is a to-

tal of nearly 2.5 million registered refugees surrounding Syria and nearly 1.5 million are in Turkey (UNHCR, 2015). Unofficial estimates put the number of refugees in Turkey at around 3 million, which corresponds to more nearly 4% of Turkey's the population. With the recent agreement with the EU (European Union), more Syrian refugees will be relocated to Turkey from EU countries and it is not unrealistic to expect that the Syrians refugees will end up Turkish citizens. Arrival of such a large wave of refugees presents considerable policy problems on many levels. In line with the prevailing findings of the literature, one can expect that the impact on Turkey's labor market will be considerable. However, it may be possible to locate the refugees in a limited number region, so that only the regional labor markets are affected and ripples of adverse labor market effects are minimized. Fakihi and Ibrahim (2016) is actually an example of such distortion minimizing effects of controlled allocation of refugees.

However, in order to avoid the inhumane practice of controlling refugee movements strictly, policy makers can aim to locate refugees where they will be least likely to leave. In other words, if refugees are located into regions that have the least tendency to give out migration, or emigration, labor market and demography impact of arriving immigrants across the regions of an economy would be minimized. The problem is the identification of regions that trigger the least interregional population movements.

Given this concern, this article aims to identify the regions in Turkey which create the lowest interregional demographic movement in response to arrival of foreign immigrants. Apart from addressing a very hot po-

licy problem, this article contributes by fine tuning and exemplifying a novel approach to analyzing interregional migration. Building on Vazquez, Muniz and Carvajal (2011), we present an IO model based approach to quantifying interregional migration flows caused by the arrival of foreign immigrants. To the best of our knowledge, aside from Vazquez et al. (2011) this approach has never been attempted; see Okkerse (2008) and Kerr and Kerr (2011) for comprehensive reviews on employed methodologies and theoretical approaches. The limited number of studies that unite IO modeling and immigration focus on the final demand impact of immigrants; see, for example, Sastry (1992) who studies the final demand impact of migrating elderly population and implied IO dynamics.

The article proceeds with summarizing the interregional migration flows in Turkey. Then, we present a model that can be used to analyze interregional migration flows, building on the IO models. The constructed model is then used to investigate the impact of immigrants on Turkey's interregional migration. Last section summarizes the findings and concludes.

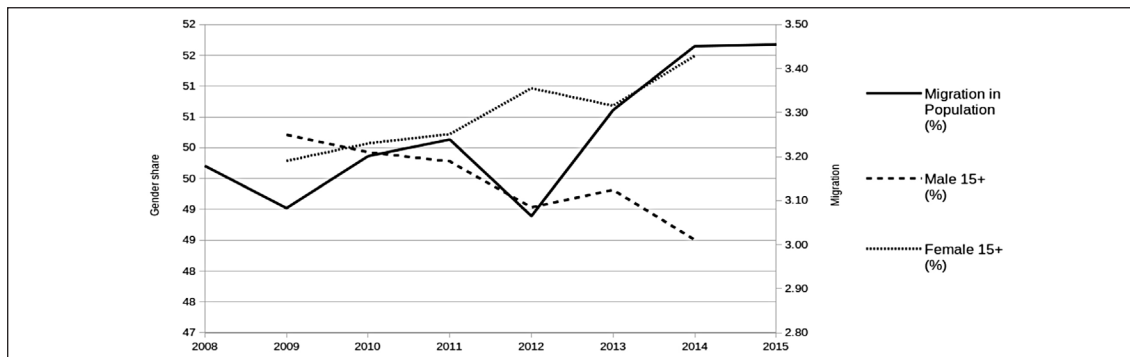
2. Migration in Turkey

Migration data for Turkey is available

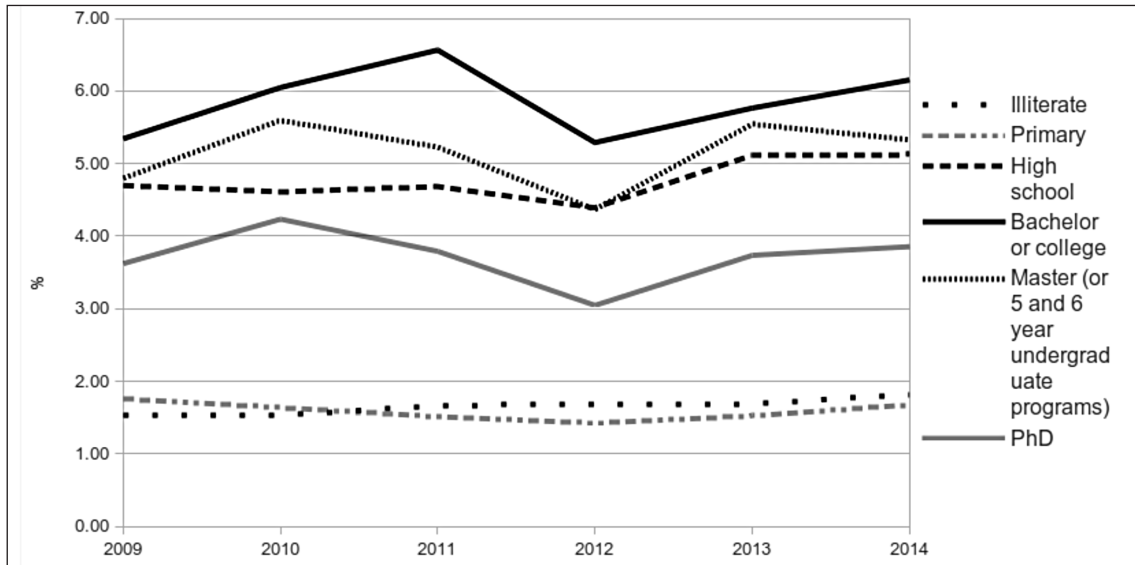
from Turkish Statistical Institute (TURKSTAT). The data is available on-line for years 2008 to 2015 with some detail on gender and education level of migrants. Compiling data from TURKSTAT, basic characteristics of migration in Turkey can be identified. Figure 1 shows migration in Turkey as a percentage share of aggregate population and shares of males and females in total migration. It is observed that the migration accounts for 3% to 3.5% of total population. The gender distribution is more or less even; half of the migrants above age 15 are males and the other half is females.

Figure 2 presents migration by education for 2009 to 2014. The figure shows migration by education as percentage of the population in that education group. Despite the common belief that less educated individuals migrate more, it is observed that relatively more educated people are more likely to migrate. On average from 2009 to 2014, about 6% of the people with 4 year bachelor degrees or 2 year college degrees migrate. This is followed by people with master degree or bachelor degrees that take 5 or 6 years to complete. High school graduates are the third group. Of doctorate holders, more than 3% migrate. Migration rate is lowest for primary school graduates and illiterates.

Figure 1: Interregional Migration in Turkey

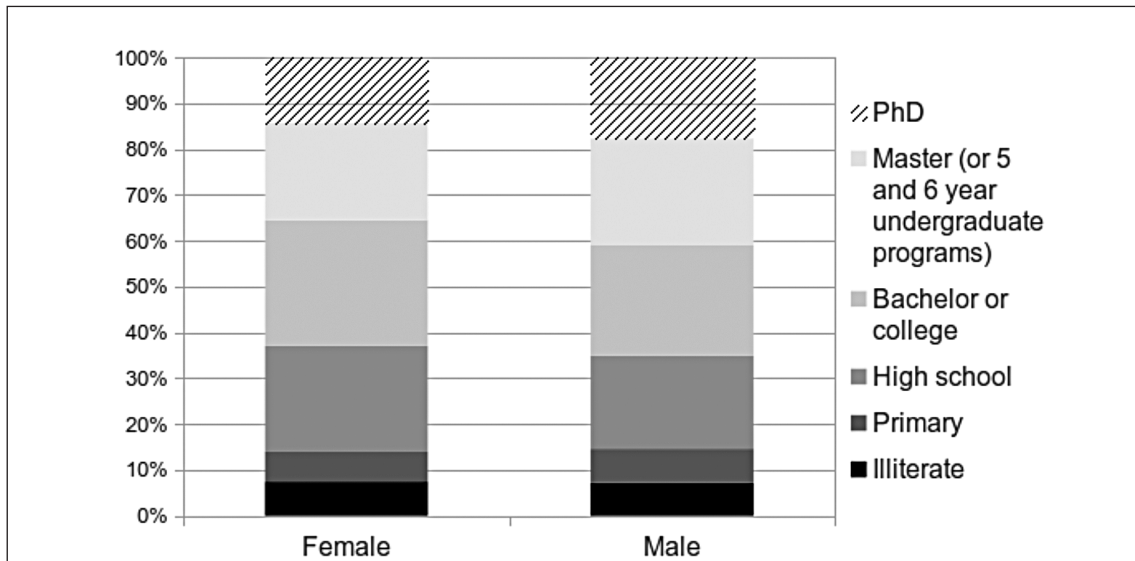
Source: TURKSTAT, Address Based Population Registration Statistics.

Figure 2: *Interregional Migration in Turkey by Education*

Source: TURKSTAT, Address Based Population Registration Statistics.

Accounting for gender differences does not change the finding that higher education implies higher migration. Figure 3 presents a representative cross section of migration

in Turkey from year 2014. For both genders, higher education implies a higher portion of the relevant demographic group in terms of gender and education tends to migrate.

Figure 3: *Interregional Migration in Turkey by Gender and Education (2014)*

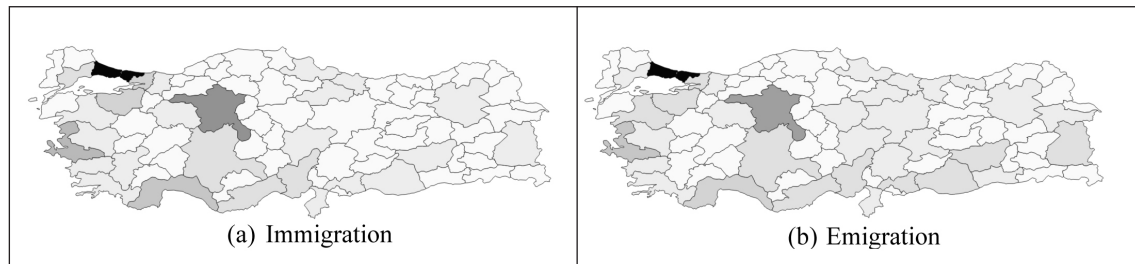
Source: TURKSTAT, Address Based Population Registration Statistics.

Finally we consider the bilateral migration flows between provinces of Turkey. The panels of Figure 4 present total immigration to and emigration for regions of Turkey in 2015. In these maps, darker color implies a larger number of immigrants or emigrants. Larger cities account for more of the migration with İstanbul, the largest city in Turkey, taking the lead. These maps are not very informative, for they simply state that more crowded regions generate more migration. This is simply the reflection of gravity type logic of flows, be it trade or migration. A more informative variable would be the share of migration in the population of the province that receives or sends out the migration flow.

The panels of Figure 5 present immigration to a region and emigration out of a

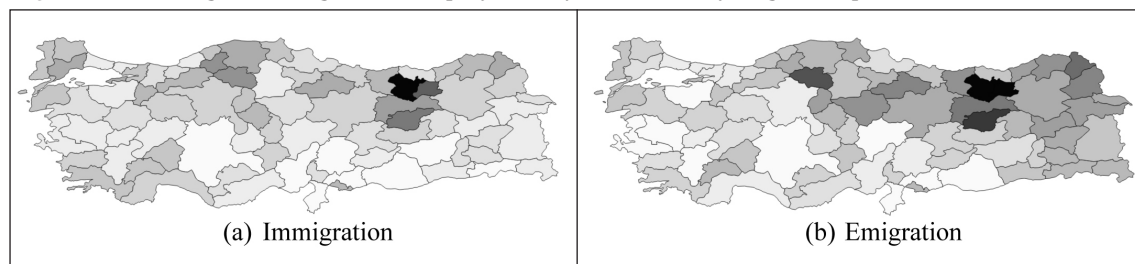
region respectively for year 2015. The difference between maps of total migration in Figure 4 and maps of migration as share of population in Figure 5 are considerable. While total migration figures focus on large cities, migration as share of population focuses around northeast of Turkey. The migration received by some regions northeast of Turkey is considerable compared to their populations. Largest emigration as share of regional population is by Bayburt, 11.82% of population in 2015. Bayburt is followed by Gümüşhane, 11.71% of population; see Figure 5(b). Tunceli and Erzincan, both of which are just south of Gümüşhane, display large emigrations; 9.45% for Tunceli and 7.52% for Erzincan. Located right to the north of Ankara, the capitol of Turkey, Çankırı experiences 8.92% of population emigrating in 2015.

Figure 4: *Interregional Migration Map of Turkey (2015)*

Source: TURKSTAT, Address Based Population Registration Statistics.

Figure 5: *Interregional Migration Map of Turkey, as Shares of Region Population (2015)*

Source: TURKSTAT, Address Based Population Registration Statistics.

One unexpected point raised by this presentation of data is that immigration as percentage of population is highest for Gümüşhane, as shown in Figure 5(a). Gümüşhane receives more than 10% of its population as immigrants and also gives out a considerable portion of its population as emigration. Given the lack of well-developed industries and lack of jobs in Gümüşhane, this requires further investigation. Anecdotal evidence implies that the high turnover of population through Gümüşhane is due to the high turnover of public workers and the impact of student population of Gümüşhane University, founded in 2008. Since Gümüşhane is considered very underdeveloped, public workers leave as soon as they find an opportunity and need to be replaced for public services to continue. Regarding university students; the increase in the number of students can be confirmed to an extent through TURKSTAT's Address Based Population Registration data. It is observed from compiled data that the increase in the number of people in the 20 to 24 age group reaches 15% annually after 2010.

This descriptive analysis reveals that more than 3% of Turkey's population migrates annually. There is no significant difference between genders. When considered in terms of education, people with high school or higher level of education tend to migrate more whereas illiterate individuals and primary school graduated tend to migrate less. In absolute numbers, migration moves towards larger cities. In terms of shares of population, north east regions of Turkey display the highest volatility in terms of migration. With these observations in mind, we now turn to construct a model of regional migration in Turkey.

3. The Model

The theoretical approach of this article is based on IO modeling. The IO models focus on the flows of goods and services across sectors, whereas this article considers flows of migrants between regions. As exemplified by Vazquez et al. (2011), the IO approach can be used to analyze migration flows between regions of an economy.

The model that we construct considers both domestic migration, people moving between regions of an economy, and international migration, people arriving from other countries to the regions of the economy being examined. Consider the movement of migrants from region i to region j , represented as m_{ij} . Aggregate immigrants arriving to region j is f_j . Also, let immigrants arriving to region j from other countries be represented as f_j^* . Then, total immigration to a region from other regions of the economy and other countries is:

$$x_j = f_j + n_j = f_j + \sum_i m_{ij} \quad (1)$$

Let parameters $d_{ij} = m_{ij} / x_j$ represent the share of domestic migration from each region i to region j . then,

$$x_j = f_j + n_j = f_j + \sum_i m_{ij} = f_j + x_j \sum_i d_{ij} \quad (2)$$

Solution yields:

$$x_j = \frac{1}{1 - \sum_i d_{ij}} f_j \quad (3)$$

This enables one to examine how changes in foreign immigration to region j effects total immigration to region j . This provides a foundation for analyzing how changes in foreign immigration leads to further migration waves between the regions of a country.

The presented structure can be generalized through matrix notation. Let the matrix $\mathbf{M}_{R \times R}$ represent the cross section of migration flows between R different regions in an economy. This matrix is such that each element m_{ij} represents domestic migration flow from region i to region j . The domestic migration received from each region j is represented by $\mathbf{N}_{1 \times R}$. Foreign immigrants to each region j are denoted as $\mathbf{F}_{1 \times R}$. Then, total immigrants arriving to each region can be summarized by:

$$\mathbf{X}_{1 \times R} = \mathbf{F}_{1 \times R} + \mathbf{1}_{1 \times R} \mathbf{M}_{R \times R} = \mathbf{F}_{1 \times R} + \mathbf{N}_{1 \times R} \quad (4)$$

where $\mathbf{1}$ is a $1 \times R$ vector of ones that enables matrix operations. Let $\mathbf{D}_{R \times R}$ be an $R \times R$ matrix, each element of which is $d_{ij} = m_{ij} / x_j$. Then,

$$\mathbf{X}_{1 \times R} = \mathbf{F}_{1 \times R} + \mathbf{X}_{1 \times R} \mathbf{D}_{R \times R} \quad (5)$$

The solution is:

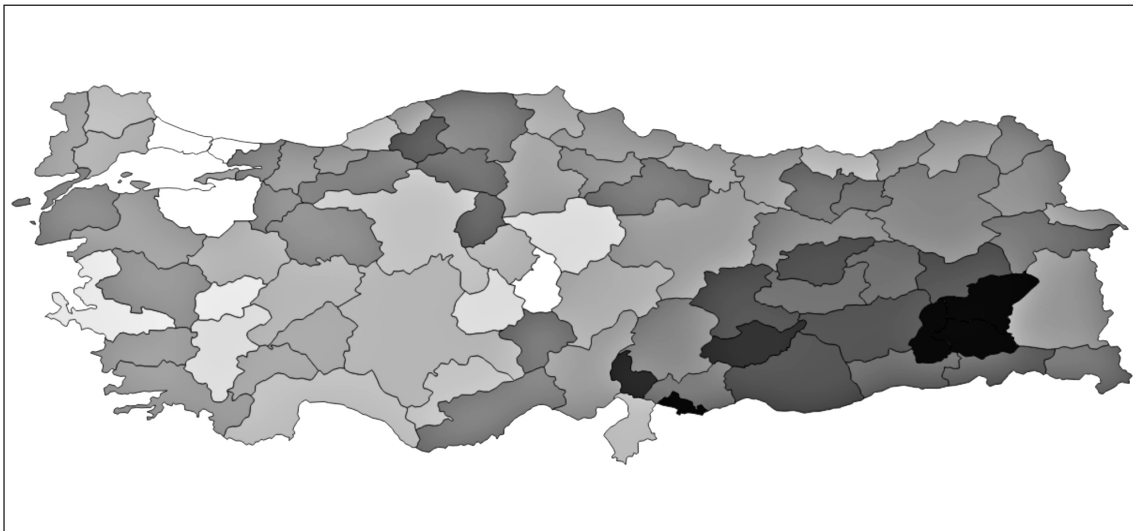
$$\mathbf{X}_{1 \times R} = \mathbf{F}_{1 \times R} [\mathbf{I}_{R \times R} - \mathbf{D}_{R \times R}]^{-1} \quad (6)$$

The matrix $[\mathbf{I}_{R \times R} - \mathbf{D}_{R \times R}]^{-1}$ in the solution is the population displacement matrix. Equation 6 can be used to examine the flows of migrants between regions of an economy given a change in arrival of foreign immigrants to a region j . Specifically, row sums of the population displacement matrix less the diagonal element of each row would show total interregional migration, given additional foreign immigration to each region j . Similarly, column sums excluding the diagonal elements would show emigration out of each region j .

4. Data and Results

Given the population displacement matrix from Equation 6, the movements between provinces can be calculated. The calculations require the $\mathbf{D}$ matrix and the $\mathbf{F}$ vector from Equation 6. Matrix $\mathbf{D}$ requires bilateral migration movements across regions, matrix $\mathbf{M}$, and immigration to each region from other countries, the vector $\mathbf{F}$.

Figure 6: Population Displacement in Turkey

Source: Authors' calculations.

Data of interregional migration movements, M , is available from TURKSTAT Migration Statistics for 2014. However, the arrival of foreign immigrants to regions, F , is available only for the year 2000 from TURKSTAT, based on a population census. This regional distribution is applied on the aggregate number of foreigners given residential permit in 2014; data is from Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2015: 43). Given these data sources, the necessary matrices can be constructed.

Results from employment of the data and the row sums of the population displacement matrix from Equation 4 are provided in the Appendix. The calculation results are visually presented through the map in Figure 6. The map shows emigrations out of regions; darker the region, higher the number of emigrants out of the region if 1 new foreigner is introduced. The map clearly shows that eastern regions of Turkey are bad choices for locating an inflow of immigrants, for considerable population will be displaced out of those regions. In other words, population displacement effect is very large for these regions.

İstanbul and Bursa, the white regions to the north west would be best in absorbing the immigrants and create less population displacement. İzmir, Uşak and Denizli are good candidates from the western part of Turkey for locating immigrants. Nevşehir, the white region in the middle of the map in Figure 6 is also a good choice. Yozgat, just to the north of Nevşehir, and Aksaray, just to the west of Nevşehir, are also good choices in terms of minimizing interregional displacement in Turkey.

5. Conclusion

Arrival of foreign immigrants creates displacement effects in an economy. Displacement can be in terms of wage, with arriving workers driving the wage down for native workers, and it can be in terms of spatial displacement, with arriving people causing further interregional migrations within an economy. Hence measurement of displacement effects is important, especially for Turkey. For Turkey is the major recipient of Syrian refugees and is likely to receive more due to agreements with the European Union. Therefore, this article investigates the impact of foreign immigrants or arrival of refugees on interregional population movements in Turkey.

The employed method is due Vazquez et al. (2011) based on the intuitions provided by input-output models. Rather than intersectoral purchases, interregional migration is considered and the mathematical foundation implied by input-output models is used to analyze the impact of foreign arrivals on interregional migration in Turkey. The data employed in this study is from TURKSTAT's Address Based Population Registration Statistics.

Conducted analysis shows that ideal regions to locate immigrants and refugees are İstanbul, Bursa, İzmir, Uşak, Denizli and Nevşehir. All of these regions are known for their relatively better developed industries. However Nevşehir is an unexpected region, for it is not known for a strong industry and is not expected to absorb immigrants to a considerable degree.

Anecdotal evidence for Nevşehir presents a unique recent dynamic in the regions related to Syrian refugees. Apparently,

Syrian refugees are placed in Nevşehir, provided with housing aid and their residences are registered through the Address Based Population Registration system. Therefore, population of Nevşehir appears to be increasing relatively faster. Thus, emigration as a portion of domestic population appears to stall and recent data shows Nevşehir to be a region that is capable to absorb considerable immigration.

This study focuses on aggregate popula-

tion and identifies regions in Turkey most appropriate in terms of triggered population displacement. The population displacement is expected to have adverse effects on regional labor markets and the relevant literature implies that the worst effects will be experienced by informally employed, unskilled women. Further policy formulation should focus on how to integrate large flows of refugees in to the society and how to provide them with means to earn a living, if they are to remain in Turkey permanently.

REFERENCES

- Borjas, G. J., Friedman, R. B., and Katz, L. F. (1997). How Much Do Immigration and Trade Affect Labor Market Outcomes? *Brookings Papers on Economic Activity*, 28 (1), 1-90. Retrieved June 3, 2016, from <https://ideas.repec.org/a/bin/bpeajo/v28y1997i1997-1p1-90.html>
- Bratti, M., De Benedictis, L., and Santoni, G. (2014). On the pro-trade effects of immigrants. *Review of World Economics*, 150 (3), 557–594.
- Carpio, X. V. D., and Wagner, M. (2015). The impact of Syrian refugees on the Turkish labor market *Policy Research Working Paper*. World Bank.
- Ceritoğlu, E., Yüncüler, H. B. G., Torun, H. and Tümen, S. (2015, September). The Impact of Syrian Refugees on Natives' Labor Market Outcomes in Turkey: Evidence from a Quasi-Experimental Design, *IZA Discussion Papers* No. 9348. Institute for the Study of Labor (IZA).
- Clemens, M. A., and Pritchett, L. (2016, February). The New Economic Case for Migration Restrictions: An Assessment. *IZA Discussion Papers* No. 9730. Institute for the Study of Labor (IZA). Retrieved June 3, 2016, from: <https://ideas.repec.org/p/iza/izadps/dp9730.html>
- Fakih, A., and İbrahim, M. (2016). The Impact of Syrian Refugees on the Labor Market in Neighboring Countries: Empirical Evidence from Jordan. *Defence and Peace Economics*, 27 (1), 64-86.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2015). 2015 Türkiye Göç Raporu. (Tech. Rep.). T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Müdürlüğü. Retrieved May 8, 2016, from <http://tinyurl.com/zbl6lpn>
- Kerr, S. P., and Kerr, W. R. (2011). Economic Impacts of Immigration: A Survey. *NBER Working Papers* No. 16736. National Bureau of Economic Research, Inc. Retrieved June 3, 2016, from: <https://ideas.repec.org/p/nbrwo/16736.html>
- Labanca, C. (2014). The Effects of a Temporary Migration Shock. The Case of the Arab Spring Migration Toward Italy. *University of California at San Diego, Economics Working Paper Series*. Department of Economics, UC San Diego. Retrieved June 3, 2016, from: <https://ideas.repec.org/p/cdl/ucsdec/qt8m49f3qb.html>
- Liu, X. (2010). On the Macroeconomic and Welfare Effects of Illegal Immigration. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 34 (12), 2547-2567.
- Morales, J. S. (2016). The Impact of Internal Displacement on Destination Communities: Evidence from the Colombian Conflict. *HiCN Working Papers* No. 209. Households in Conflict Network.
- Okkerse, L. (2008). How to Measure Labour Market Effects of Immigration: A Review. *Journal of Economic Surveys*, 22 (1), 1–30.
- Özpınar, E., Başhoş, S. and Kulaksız, A. (2015). Göçün Ardından Suriye ile Ticari İlişkiler. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Değerlendirme Notu No. N201527.
- Sastry, M. L. (1992). Estimating the Economic Impacts of Elderly Migration: An Input-Output Analysis. *Growth and Change*, 23 (1), 54–79.
- Vazquez, E.F., Muniz, A. S. G. and Carvajal, C. R. (2011). The Impact of Immigration on Inter-Regional Migrations: an Input-Output Analysis With an Application for Spain. *Annals of Regional Science*. 46:189-204.
- UNHCR. (2015). Regional Refugee and Resilience Plan 2015-2016: In Response to the Syria Crisis (Tech. Rep.). UNHCR The UN Refugee Agency.

Appendix Table A1: Displacement Results

Region	Displacement*	Region	Displacement*
1 Adana	7.66	41 Kocaeli	7.77
2 Adıyaman	8.52	42 Konya	7.32
3 Afyonkarahisar	7.28	43 Kütahya	7.27
4 Ağrı	8.20	44 Malatya	8.37
5 Amasya	7.80	45 Manisa	7.66
6 Ankara	7.17	46 Kahramanmaraş	8.05
7 Antalya	7.22	47 Mardin	8.24
8 Artvin	7.60	48 Muğla	7.60
9 Aydın	7.59	49 Muş	8.44
10 Balıkesir	7.51	50 Nevşehir	6.55
11 Bilecik	7.82	51 Niğde	8.06
12 Bingöl	8.26	52 Ordu	7.58
13 Bitlis	8.61	53 Rize	7.76
14 Bolu	7.91	54 Sakarya	7.65
15 Burdur	7.45	55 Samsun	7.61
16 Bursa	6.28	56 Siirt	8.67
17 Çanakkale	7.84	57 Sinop	7.40
18 Çankırı	8.13	58 Sivas	7.61
19 Çorum	7.49	59 Tekirdağ	7.23
20 Denizli	6.91	60 Tokat	8.05
21 Diyarbakır	8.37	61 Trabzon	7.30
22 Edirne	7.46	62 Tunceli	8.37
23 Elazığ	8.21	63 Şanlıurfa	8.36
24 Erzincan	7.99	64 Uşak	6.77
25 Erzurum	8.05	65 Van	7.82
26 Eskişehir	7.79	66 Yozgat	6.91
27 Gaziantep	8.19	67 Zonguldak	7.19
28 Giresun	7.67	68 Aksaray	6.87
29 Gümüşhane	8.09	69 Bayburt	8.14
30 Hakkari	8.05	70 Karaman	7.22
31 Hatay	7.11	71 Kırıkkale	8.12
32 Isparta	7.42	72 Batman	8.62
33 Mersin	7.86	73 Şırnak	8.32
34 İstanbul	6.25	74 Bartın	7.51
35 İzmir	6.78	75 Ardahan	7.89
36 Kars	7.93	76 Iğdır	7.65
37 Kastamonu	8.06	77 Yalova	7.39
38 Kayseri	7.37	78 Karabük	8.23
39 Kırklareli	7.22	79 Kilis	8.70
40 Kırşehir	7.31	80 Osmaniye	8.48
		81 Düzce	7.62

* Displacement shows total emigration out of a region given one additional foreign immigrant arriving into the region.

Source: Authors' calculations.

ÖZ

UEFA Finansal Fair Play Kuralları Bağlamında Borsa İstanbul'da İşlem Gören Spor Şirketlerinin Performanslarının Analizi

UEFA tarafından Avrupa kulüplerinin sürdürülebilirliği ve finansal başarısına odaklanarak geliştirdiği kurallar Avrupa futbolunda önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmanın temel amacı hisseleri Borsa İstanbul'da halka açık spor şirketlerinin finansal durumlarının, Finansal Fair Play kurallarına uygunluğunun incelenmesidir. Çalışmada ayrıca halka açık spor şirketlerinin Finansal Fair Play kurallarına uyumsuzluk görülen yönlerinin neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Borsa İstanbul'da işlem gören dört spor şirketinin 2012-2015 yılları arasındaki finansal durum tabloları, kapsamlı kâr veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tabloları ile finansal tablo dipnot açıklamaları ve faaliyet raporları analiz edilmiştir. Genel olarak bakıldığında ele alınan yıllar itibariyle Borsa İstanbul'da halka açık Türk futbol kulüplerinin Finansal Fair Play'e uyum göstermedikleri görülmektedir. Elde edilen bulgulara göre kulüplerin Finansal Fair Play kurallarına yıllar içinde uyumdan uzaklaştığı belirlenmiştir. Özellikle negatif özsermaye, başabaş açığı, şirket net borcunun yüksekliği, çalışanlara ödenen ücretlerin yüksekliği ve işletme devamlılığı konusu kulüplerin başlıca sorunları olarak belirlenmiştir.

JEL Sınıflaması: Z20, Z21, Z23

Anahtar Kelimeler: UEFA Finansal Fair Play, Türk Futbol Kulüpleri, Borsa İstanbul

ABSTRACT

Performance Analysis of Sports Companies Traded on Borsa İstanbul in the Context of UEFA Financial Fair Play Rules

The rules developed by UEFA, which focused on sustainability and financial success of European football clubs, has an important role in European football. The main purpose of this study is to investigate the compliance of sports companies, traded on Borsa İstanbul within the UEFA Financial Fair Play Rules. Besides, the study tried to determine the non-compliance points of those clubs within the UEFA Financial Fair Play Rules. In this context, publicly traded four sports companies' Annual Reports, Statement of Financial Position, Profit or Loss and Other Comprehensive Income Statement and Notes to Financial Statement were analyzed between the years 2012-2015. Overall, it is seen the publicly traded Turkish Football Clubs not to fit Financial Fair Play Rules. According to the findings Turkish football clubs' financial indicators get away from the Financial Fair Play Rules, over the years. Particularly, the main problems are negative equity, break-even deficit, high net debt of company, the height of the wages paid to employees.

JEL Classification: Z20, Z21, Z23

Keywords: UEFA Financial Fair Play, Turkish Football Clubs, Borsa İstanbul

UEFA Finansal Fair Play Kuralları Bağlamında Borsa İstanbul'da İşlem Gören Spor Şirketlerinin Performanslarının Analizi

Doç. Dr. Erdiç KARADENİZ *

Doç. Dr. Levent KOŞAN **

Arş. Gör. Fatih GÜNAY ***

GİRİŞ

Son yıllarda spor endüstrisi elde ettiği gelirler ve diğer endüstrilerle ilişkileri bağlamında uluslararası düzeyde en hızlı gelişen endüstrilerden biridir. Ekonomik boyutu günden güne artan futbol oyunu ise sponsorluk, reklam, halka arz, yayın ve telif hakkı gibi birçok konuda yarattığı gelirlerin büyük tutarlara ulaşmasıyla önemli bir endüstri haline gelmiştir. Avrupa futbol piyasasının 2014-15 sezonu parasal büyüklüğü 19.9 milyar Euro olarak gerçekleşmiş olup Türkiye Süper Ligi ise aynı sezonda 600 milyon Euro'luk bir büyüklüğe erişmiştir (Akşar, 2015).

Avrupa'da futbol ile ilgili bütün taraflara ayırım gözetmeksizin yetkili olan ve Şampiyonlar Ligi'ni organize etmeye yetkili kuruluş UEFA (the Union of European Football Associations)'dır. UEFA, Avrupa'da 54 ulusal futbol birliğinin genel çatısı olup, 2004/2005 sezonundan sonra kulüp lisanslama sistemine geçmiştir. UEFA, kulüp lisanslama sistemiyle; stadyum kalitesi, yönetim ve yasal dokümantasyon konularında minimum standartları belirlemiştir. UEFA son zamanlarda ise ödeme gücü ve finansman ile ilgili gereklilikleri bu lisanslama kriterlerine ilave etmiştir. Bu yeni gereklilikler Finansal Fair Play (FFP) olarak anılmaktadır (Peeters ve Szymanski, 2012: 2).

Finansal Fair Play bir cümle ile Avrupa futbol kulüplerinin finansal durumlarının geliştirilmesidir. FFP, UEFA tarafından 2010 yılında kabul edilmiş olup ilk değerlendirme 2011 yılında gerçekleştirilmiştir. Buna göre kulüplerin UEFA organizasyonlarında

* Mersin Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü drekaradeniz@gmail.com

** Mersin Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm Rehberliği Bölümü leventkosan@gmail.com

*** Mersin Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü fgunay@mersin.edu.tr

Gönderim Tarihi: 07.04.2016 Kabul Tarihi: 01.08.2016

mücadele edebilmek için değerlendirme sonucunda diğer kulüplere, futbolculara, vergi ve sosyal güvenlik kurumlarına gecikmiş borçlarının bulunmaması diğer bir ifadeyle, yükümlülüklerini zamanında yerine getirmeleri gerekmektedir (Finansal Fair Play, 2015). UEFA'nın FFP kapsamında uyguladığı bu kurallardaki amaçları; kulüplerin ekonomik ve finansal kapasitelerini geliştirmek ve Avrupa futbol kulüplerinin uzun süreli geçerliliğini ve sürdürülebilirliğini korumaktır (Peeters ve Szymanski, 2012: 2).

FFP, esasen iki temel boyut üzerine kurulmuştur. Bunlardan ilki UEFA'nın düzenlediği turnuvalarda yer alabilecek takımların ödeme gücünün olmasının gerekliliğidir. Diğer temel boyut ise başabaş kuralı olarak bilinen, futbol kulüplerinin harcamalarının futbol gelirlerini aşmasını kısıtlayan kuraldır. Kulüpler, 2013 yılı ve sonrasında FFP kapsamında başabaş konusunda değerlendirilmektedir. Bu kritere göre kulüplerin gelirleri ile giderlerinin dengelenmesi ve biriken borçlarının olmaması gerekmektedir (Finansal Fair Play, 2015). Başabaş (denge veya denk hesap) kuralı kulüplerin oyuncu ücret harcamalarının kulüp kârlılığının artışı kadar olması yönünde kısıtlar getirmektedir (Peeters ve Szymanski, 2012: 3).

FFP kapsamında yapılan değerlendirme bağımsız Kulüp Finansal Kontrol Kurulu (KFKK) tarafından yapılmaktadır. Kulüplerin 3 yıllık finansal durum değerleri KFKK soruşturma birimi tarafından incelenmektedir. Bu bağlamda KFKK 2014 yılında 237 kulübü incelemiş 76 kulüpten ilave bilgiler istemiştir. 76 kulüp içinde 67 kulüp kriterleri sağlamıştır (UEFA, 2015a). Türkiye'den Galatasaray, Bursaspor ve Trabzonspor olmak üzere Rusya'dan 3, İngiltere, Fransa ve Bulgaristan'dan 1'er takımın yer aldığı 9 ku-

lübün FFP kriterlerine uyumsuzluğu nedeniyle uzlaşma anlaşması yapılmıştır (UEFA, 2015b). Başabaş gerekliliklerine uyulmamasıyla ilgili şartlar 2014/2015 müsabakalarında etkili olmuştur (Finansal Fair Play, 2015). Haziran 2014'te ise bir Sırp futbol kulübü FFP kriterlerinden vadesi geçmiş borçlar kriterine uyumsuzluğu nedeniyle 2014/2015 müsabakalarına katılma hakkı engellenmiştir (UEFA, 2015c). Son zamanlarda Türk futbol kulüplerinden Galatasaray, FFP'ye uyumsuzluk kaynaklı olarak daha önce yapılmış olan uzlaşma anlaşması şartlarını yerine getirememesi nedeniyle UEFA müsabakalarından 1 yıl men edilmiştir (UEFA, 2016a).

Yine KFKK tarafından yapılan değerlendirme ile Mart sonunda UEFA, FFP kapsamında Azerbaycan, Romanya ve Ukrayna'dan birer kulübe şartları sağlamadıkları gerekçesiyle, gelecek üç yılda katılma hakkı kazanılamazsa silinmek kaydıyla, 1 yıl müsabakalardan men etmiştir (UEFA, 2016b).

UEFA fazla harcamada kontrolü sürdürürken sürdürülebilir yatırımı teşvik amacıyla bazı özel durumlar hakkında kurallarını 2015 Haziran'da güncellemiştir. Bu hususlar kulüplerin faaliyetlerinde yeniden yapılanma, kulüplerin karşılaştığı ani ekonomik şoklar ve faaliyet alanlarında ağır yapısal eksikliklerle ilgili durumları kapsamaktadır. KFKK'nun ilk çalışmasına kıyasla kurul çalışmaları UEFA müsabakalarında henüz yer almayan ancak gelecekte katılması beklenen veya katılmak isteyen kulüpleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Finansal Fair Play, 2015).

UEFA tarafından ilave finansal kriterlerin kabulünün nedeni futbol kulüplerinin ve bütün sistemin uzun vadeli sürdürülebilirliğini ve canlılığını tehdit eden şekilde,

giderek artan finansal kriz içine girme algısıdır. Aslında futbol endüstrisinin giderek genişleyen yapısı gerçeğine karşın Avrupa müsabakalarında mücadele eden kulüplerin finansal durumlarının yıldan yıla kötüye gitmesi ilave kriter gerekliliğinde anahtar rol oynamaktadır. 2011 finansal yılında UEFA tarafından yayınlanan kıyaslama raporuna göre Euro bölgesinde ortalama yıllık büyüme sadece %0.5 iken, Avrupa'nın en iyi kulüplerinin gelirlerinde geçmiş 5 yıla oranla %5.6'lık bir artış olmuştur. Gelirlerdeki bu artışa rağmen 2007 finansal yılına kıyasla bahsi geçen kulüplerin net kayıpları 2011 yılında neredeyse üçe katlamıştır. En iyi kulüpler arasındaki %63'ü ise 2011 mali yılında faaliyet zararı açıklamışlardır. Denetçiler 12 aylık süre içinde ticari faaliyetlerini normal olarak sürdüreceğinden endişe ettiği kulüp oranı 1/7 olmuştur. Net negatif özsermaye durumuyla karşı karşıya olan yani borçları varlıklarının üzerinde olan kulüp oranı ise %38 olarak raporlanmıştır (Franck, 2014: 2).

Bu çalışmanın amacı Borsa İstanbul'da (BİST) halka açık Türk futbol kulüplerinin UEFA FFP kriterlerine uyum durumlarının tespit edilmesidir. Hisseleri BİST'te işlem gören dört kulübün 2012-2015 dönemine ait finansal göstergeleri çalışma kapsamında incelenmiştir. Uyumsuzluk görülen hususların neler olduğunun tespit edilmesi çalışmanın alt amacıdır. Bu amaçlar bağlamında çalışma altı bölüme ayrılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde UEFA Lisanslama ve Finansal Fair Play kuralları açıklanmıştır, üçüncü bölümde literatüre yer verilmiştir. Dördüncü bölümde veri ve yöntem, beşinci bölümde bulgulara yer verilmiştir. Çalışma, sonuç kısmında tartışma ve genel bir değerlendirme ile sonlandırılmıştır.

2. UEFA Kulüp Lisanslama ve Finansal Fair Play Kuralları

UEFA Kulüp Lisanslama Sistemi, futbolun standardını bütün yönleriyle artırmak, sürekli iyileştirmek, altyapı eğitim ve yetiştirilmesine öncelik tanıyan, uygun yönetim seviyesi, sportif altyapı, kulüp müsabakalarının bütünlüğünü ve sürekliliğini koruma ile kulüplerin finansal, sportif, hukuki, personel, idari ve altyapıya ilişkin kriterlerde gelişimine olanak tanıma hedeflerine erişilmesini öngörür (Türkiye Futbol Federasyonu, 2012: 10).

FFP'in temel hedefleri UEFA'ya (2012; Akt. Budzinski, 2014: 8) göre aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır.

- Kulüplerin ekonomik ve finansal kapasitelerini geliştirmek ve kulüplerin şeffaflığı ve kredibilitesini arttırmak,
- Kreditorlerin korunmasında gereken önemin yerleştirilmesi ve kulüplerin oyunculara, sosyal güvenlik ve vergi otoriteleri ile diğer taraflara yükümlülüklerini zamanında yerine getirme davranışını yerleştirmek,
- Kulüp futbol finansmanında daha fazla disiplin ve rasyonellik ortaya koymak,
- Kulüpleri kendi gelirleri temelinde faaliyet gösterme konusunda teşvik etmek,
- Kulüpleri futbolun uzun vadeli kârı için harcamalarda sorumlu davranmaya özendirmek,
- Avrupa kulüp futbolunun sürdürülebilirliği ve yaşam ömrünün uzun dönemli olmasını korumaktır.

UEFA Kulüp Lisanslama ve FFP kapsamında kulüplerin sahip olması gereken

asgari kriterler bulunmaktadır. Bu kriterler sportif kriterler, altyapı kriterleri, personel ve yönetim kriterleri, yasal kriterler ve özellikle FFP'nin belirleyicisi olan finansal kriterlerden oluşmaktadır. Sportif kriterler; gençlik programlarını, oyuncu tıbbi bakımlarını, futbolcularla sözleşmeleri ve eşitlik gibi hususları kapsamaktadır. Altyapı kriterleri; stadyum ve eğitim olanaklarını kapsamaktadır. Personel ve yönetim kriterleri; yönetim ve sportif faaliyetlerin sürdürülmesi için gereken personel ve niteliklerini kapsamaktadır. Yasal kriterler; tüm sorumlu olduğu taraflara karşı yasal hususları içermektedir. FFP kapsamında finansal kriterler; raporlama, finansal tablolar, gecikmiş borçlar, gelecek dönem finansal bilgiler ile sunulması gereken belgeler ölçütlerini kapsamaktadır (UEFA, 2015d).

2.1. Finansal Kriterler

Finansal kriterler UEFA'nın lisanslama ve FFP kapsamında Avrupa kulüplerinin sürdürülebilirliğini amaçlayan ve kulüplerin uygulaması gereken asgari ölçütleri kapsamaktadır. Bu kriterler kısaca aşağıdaki gibidir.

a. Raporlayan Kuruluş ve Raporlama Çerçevesi: Raporlama kapsamını, raporlama içeriğini ve raporlama kapsamından muafiyetler ile hangi hallerde açıklama yapılması gerektiğini belirten kriterdir.

b. Yıllık Finansal Tablolar: Yıllık finansal tabloların hazırlanması, sunulması, bağımsız denetçi tarafından denetlenmesi, finansal tabloların neler olduğu, tabloların asgari bildirim yükümlülüklerini taşıması ve muhasebe ilkelerine uygunluğu, karşılaştırmalı rakamlar ile asgari içerik ve muhasebe

yükümlülüklerini karşılamaması durumunda ek bilgiler hazırlanması gerekliliğine yönelik kriterdir.

c. Ara Dönem Finansal Tablolar: Lisans adayının yasal hesap kapama tarihi, lisans alan kulüplerin UEFA'ya bildirileceği son tarihten asgari altı ay öncesine denk düşüyorsa ara döneme ilişkin finansal tablolar hazırlanıp sunulacaktır. Ara dönem, yasal hesap kapama tarihini takip eden gün başlayacak ve lisans alan kulüplerin UEFA'ya bildirileceği son tarihe kadar olan altı aylık dönem içindeki herhangi bir tarihte sona erecektir. Ara dönem mali tablolar bağımsız denetçi tarafından denetlenmesi gerektiği, hangi finansal tabloların olması gerektiği, karşılaştırmalı rakamlar ile asgari bildirim yükümlülüklerine uygun olması gerektiği, yıllık tablolar gibi uyulan muhasebe politikalarına uygunluğu ve bunlara uyum sağlanamaması durumunda ek bilgiler hazırlanması gerektiğine yönelik kriterdir.

d. Vadesi Geçmiş Borçlarının Olmaması: Lisans adayı futbol kulübü, lisans sezonundan önceki 31 Mart tarihine kadar, bir önceki 31 Aralık tarihine kadar dönemde gerçekleşen transfer faaliyetlerinden dolayı ilişkili herhangi bir kulübe, çalışanlarına, Sosyal Güvenlik Kurumuna/vergi dairesine vadesi geçmiş borcunun olmadığını kanıtlamalı ve ek belgeler sunmalıdır. Çalışanlar; profesyonel oyuncular, idari, teknik, tıbbi ve güvenlik personeli olup belirtilen tarihe kadar istihdam edilen çalışanları gösteren bir tablo hazırlanmalı ve asgari bilgiler sunulmalıdır. İlgili tarih itibarıyla kamu/vergi mercilerine yükümlülükler nedeniyle ödenecek olan miktarları (varsa) gösteren bir kamu/vergi tablosu sunulmalıdır. Bu

tablolar yönetimce onaylanmalı, idari organının adına yapılan kısa bir beyan ve imza yoluyla ispat edilmelidir.

e. Gelecek Döneme İlişkin Finansal Bilgiler: Lisans adayı futbol kulübü, aşağıda tanımlanan göstergelerden herhangi birini ihlal etmiş olması durumunda, lisans sezonunun sonuna kadar devam edebileceğini göstermek için geleceğe dair finansal bilgileri hazırlamalı ve sunmalıdır.

- İşletmenin devamlılığı: Yıllık ve ara dönem finansal tabloları uyarınca sunulan yıllık veya ara dönem finansal tabloları hakkındaki denetçi raporu işletmenin devamlılığı hakkında şartlı veya olumsuz görüş içerirse,
- Negatif öz sermaye: Yıllık finansal tablolar uyarınca sunulan yıllık finansal tablolar bir önceki yılın finansal tablolarında yer alan karşılaştırmalı rakamlara göre daha da gerilemiş bir net borç pozisyonunu beyan eder veya ara dönem finansal tablolar uyarınca sunulan ara dönem finansal tabloları bir önceki yasal kapanış tarihindeki karşılaştırma rakamına göre daha da gerilemiş bir net borç pozisyonunu beyan ederse,

Gelecek döneme ilişkin mali bilgiler, yıllık finansal tabloların yasal kapanış tarihinden veya mümkünse ara dönem mali tablolarının bilanço tarihinden hemen sonra başlayan dönemi ve tüm lisans sezonunu kapsamalıdır. Gelecek döneme ilişkin finansal bilgiler asgari olarak üçer aylık dönem bazında hazırlanmalıdır. Gelecek döneme ilişkin finansal bilgiler, denetlenen yıllık finansal tablolarına uyumlu şekilde hazır-

lanmalı ve yıllık finansal tabloların hazırlanması için uyulan muhasebe politikalarına uyumlu olmalıdır. Gelecek döneme ilişkin finansal bilgiler, temellerini oluşturan varsayımlar ile birlikte yönetim tarafından onaylanmalıdır ve bu durum raporlama yapan kuruluşun yönetimi adına yapılan kısa bir beyan ve imza yoluyla kanıtlanmalıdır.

2.2. Finansal Fair Play Kapsamında Denk Hesap Şartları

Kulüplerin FFP kapsamında başabaş konusunda değerlendirilmesi 2013 ve sonrasında olmakla birlikte kulüplerin ilgili gelir ve giderleri kapsamında bir dengenin bulunması ve biriken borçlarının olmaması gerekir. Denk hesap veya başabaş kuralı, UEFA Kulüp Lisanslama ve FFP kriterleri içeriğinde maddelerle açıklanmakla birlikte kulüplerin varlık ve büyümelerini kendi imkânları ölçüsünde sürdürmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Daha açık ifadeyle kuralda, kulüplerin izleme döneminde ilişkili giderlerin ilişkili gelirleri kabul edilebilir sapma olan 5 Milyon Euro'dan daha fazla olmamak üzere aşmaması gerektiğini ifade etmektedir (Franck, 2014: 3). Bu kapsamda denk hesap kavramı çerçevesinde ilişkili gelir ve giderler, denk hesap sonucu kavramı, bilgileri ve izleme dönemi ile kabul edilebilir sapma kavramları aşağıda sırasıyla açıklanacaktır.

2.3. İlişkili Gelir ve Giderler Kavramı

Başabaş kuralı şartları gereğince ilgili kulüplerin ilişkili gelirleri ilişkili giderlerinden büyük veya eşit olması gereklidir (Budzinski, 2014: 4). İlişkili taraflardan gelir ve giderler Budzinski (2014: 4) tarafından aşağıdaki şekilde tablolastırılmıştır.

Tablo 1: *Başabaş Kuralı: İlişkili ve İlişkisiz Gelir-Giderler*

İlişkili Gelirler		İlişkili Giderler
- Kapı gelirleri, - Sponsorluk ve reklam gelirleri, - Yayın gelirleri, - Ticari faaliyet gelirleri (ticaret, yiyecek içecek satışları, konferans, loto vb.) - Diğer faaliyet gelirleri (kulüple ilgili futbol dışı gelirler) - Finansman gelirleri (faiz geliri)	≥	- Satış ve malzeme maliyetleri, - Ücret ve maaşlar (sosyal güvenlik katkısı veya tıbbi bakımla ilişkili harcamalar dahil), - Diğer faaliyet harcamaları (Maç giderleri, yönetim ve genel giderler gibi), - Finansman maliyeti ve kâr dağıtım
İlişkisiz Gelirler		İlişkisiz Giderler
- Gerçeğe uygun değer kapsamında oluşan olumlu farklar, - Üçüncü kişi tarafından bağış ve borç yüklenmesi, - Kulüple ilgili olmayan futbol dışı gelirler, - Parasal olmayan kredilerden gelirler (Varlık ve stokların yeniden değerlemesi gibi)		- Gerçeğe uygun değer kapsamında oluşan olumsuz farklar, - Gençlik geliştirme, - Topluluk geliştirme faaliyetleri (Spora katılımı destekleme, eğitim, sağlık, amatör sporlarda sosyal gelişim gibi), - Parasal olmayan borç ve masraflar, - Maddi duran varlıkların finansman maliyeti, - Kulüple ilgili olmayan futbol dışı faaliyetler sebebiyle giderler - Gelir vergisi

Kaynak: Budzinski, O. (2014). The Competition Economics of Financial Fair Play, *Ilmenau Economics Discussion Papers*. Vol. 19. No: 85. s. 4., UEFA, (2015d). UEFA Club Licensing and Financial Fair Play Regulations: Edition 2015 s. 76.

2.4. Denk Hesap Sonucu Kavramı

İlgili gelir ve giderler arasındaki fark, her bir raporlama dönemi için denk hesap şartlarına göre hesaplanması gereken denk hesap sonucudur. Bir raporlama döneminde lisans alanın ilgili giderlerinin gelirlerinden az olması durumunda, kulüp denk hesap şartları fazlasına sahiptir. Bir raporlama döneminde lisans alanın ilgili giderlerinin gelirlerinden fazla olması durumunda, kulüp denk hesap şartları açığına sahiptir. Lisans alanın finansal tablolarının Euro dışında bir para birimi ile hazırlanması halinde, denk hesap şartları

sonucu Avrupa Merkez Bankasının yayınladığı ortalama raporlama dönemi döviz kuruna göre Euro'ya dönüştürülmelidir (TFE, 2016: 47; UEFA, 2015d: 37).

Toplam denk hesap şartları sonucu, izleme döneminin kapsadığı her bir raporlama döneminin denk hesap şartları sonuçlarının toplamıdır (yani; T, T-1 ve T-2). Toplam denk hesap şartları sonucunun pozitif olması durumunda (sıfıra eşit veya fazla), lisans alan izleme dönemini toplam denk hesap şartları fazlasına sahip olmuş olur. Toplam denk hesap şartları sonucunun negatif

olması durumunda (sıfırdan az), lisans alanın izleme döneminde toplam denk hesap şartları açığına sahip olmuş olur. İzleme döneminde toplam denk hesap şartları açığı olması durumunda, lisans alan, toplam açığın T-2’den önceki iki raporlama döneminden (yani; T-3 ve T-4 raporlama periyotları) kaynaklanan denk hesap şartları sonuçlarının toplamından kaynaklanan fazla ile (varsa) azaltıldığını gösterebilir (UEFA, 2015d: 37).

2.5. Denk Hesap Bilgileri

UEFA yönetimi tarafından belirlenen son tarih ve bildirilen şekilde, lisans alan kulüp aşağıdakileri hazırlamalı ve sunmalıdır (UEFA, 2015d: 38-39):

- T-1 raporlama dönemi için denk hesap bilgileri;
- Daha önceden sunulmamış olması durumunda, T-2 raporlama dönemi için denk hesap bilgileri;

- Aşağıda tanımlanan göstergelerin herhangi birini ihlal etmiş olması durumunda, T raporlama dönemi için denk hesap bilgileri.

Denk hesap bilgileri:

- Raporlayan kuruluş ve raporlama çevresinde belirtilen lisans başvurusunda bulunan lisans adayının, başvuruda bulunduğu kuruluşa ilişkin olmalıdır.
- Lisans alanın yönetimi adına bilgilerin doğruluğunu ve eksiksiz olduğunu teyit eden kısa bir beyan ve imza yoluyla ispat edilerek onaylanmalıdır.

Lisans adayı Tablo 2’de tanımlanan göstergelerden herhangi birini sergilemesi halinde, göstergeyi ihlal etmiş sayılır ve ilave bilgiler sunulmalıdır (UEFA, 2015d: 38-39).

Tablo 2: Göstergeler

Gösterge	Gösterge İçin Bilgi Kaynağı	Gösterge İhlali Varsa Minimum Asgari Bilgi Gereksinimleri
1. Endişe	Yıllık ve ara dönem tablolarına ilişkin denetçi raporu şartlı veya olumsuz görüş içerirse,	- T raporlama dönemi için başabaş bilgisi, - Geleceğe ilişkin finansal bilgi (T+1)
2. Negatif Özsermaye	Yıllık ve ara dönem tablolarına ilişkin denetçi raporu negatif özsermayeye ilişkin şartlı veya olumsuz görüş içerirse,	- T raporlama dönemi için başabaş bilgisi, - Geleceğe ilişkin finansal bilgi (T+1)
3. Başabaş Sonucu	T-1 dönemi için başabaş hesaplamasında herhangi bir açık verdiyse,	- T raporlama dönemi için başabaş bilgisi, - Geleceğe ilişkin finansal bilgi (T+1)
4. Vadesi Geçmiş Borçlar	Verilen bilgiler içinde vadesi geçmiş borçların bulunması	- T raporlama dönemi için başabaş bilgisi, - Geleceğe ilişkin finansal bilgi (T+1), - Vadesi geçmiş borçlara ilişkin ek belgeler

Kaynak: UEFA Club Licensing and Financial Fair Play CL/FFP IT Solution Toolkit (2013). s. 14.

Denk hesap ile ilgili göstergelere ek olarak, UEFA Kulüp Mali Kontrol Kurulu, herhangi bir zamanda, özellikle yıllık mali tablolarda, çalışanlara yapılan ek ödemelerin toplam gelirin %70'ini aşması veya net borcun toplam gelirin %100'ünü aşması halinde, lisans sahibinden ilave bilgileri hazırlamasını ve sunmasını talep etme hakkını saklı tutar.

2.6. UEFA Kulüp İzleme

UEFA FFP kapsamında açıklamış olduğu bir diğer unsur olan kulüp izleme ile, ilgili tarafların hakları, sorumlulukları ve görevlerinin neler olduğunu açıklamaktadır. Kulüp Finansal Kontrol Kurulu'nun sorumlulukları, izleme sürecini, lisans veren ve alan sorumluluklarını bir bölümde açıklarken, ikinci bölümde izleme gerekliliklerine yer vermektedir (UEFA, 2015d: 34-36).

İzleme dönemi, lisans alanın denk hesap

şartları bakımından değerlendirildiği dönemdir. Kural olarak, üç raporlama dönemi kapsar;

- UEFA kulüp müsabakalarının başladığı takvim yılında sona eren raporlama dönemi (T raporlama dönemi), ve
- UEFA kulüp müsabakalarının başladığı takvim yılından önce sona eren raporlama dönemi (T-1 raporlama dönemi), ve
- Önceki raporlama dönemi (T-2 raporlama dönemi).

Kabul edilebilir sapma, denk hesap şartlarının yerine getirilmesinde tanımlandığı gibi bir kulübün denk hesap şartları gereksinimlerine uygun addedilmesi için mümkün olan maksimum toplam denk hesap açığıdır. Kabul edilebilir sapma 5 milyon Euro'dur (UEFA, 2015d: 38).

Tablo 3: Kabul Edilebilir Sapma Düzeyleri Tablosu

Kabul Edilebilir Sapma Düzeyleri						
İzleme Dönemi	Yıl Sayısı	Dâhil Edilen Yıllar			Toplam Denk Hesap Tutarı	Kabul Edilebilir Sapma (Milyon €)
		T	T-1	T-2	Özsermaye Yatırımı	Özsermaye Dışı Yatırım
2013-14	2	2012-13	2011-12	Yok	45 Milyon €	5 Milyon €
2014-15	3	2013-14	2012-13	2011-12	45 Milyon €	5 Milyon €
2015-16	3	2014-15	2013-14	2012-13	30 Milyon €	5 Milyon €
2016-17	3	2015-16	2014-15	2013-14	30 Milyon €	5 Milyon €
2017-18	3	2016-17	2015-16	2014-15	30 Milyon €	5 Milyon €
2018-19	3	2017-18	2016-17	2015-16	<30 Milyon €	5 Milyon €

Kaynak: UEFA Club Licensing and Financial Fair Play CL/FFP IT Solution Toolkit Edition 2013. s. 15.

3. Literatür

Son yıllarda futbol takımların finansal performanslarının ölçümü üzerine kimi çalışmaların yapıldığı görülmektedir (Ascari ve Gagnepain, 2006; Dimitropoulos, 2010; Ecer ve Büyükaslan, 2014; Karadeniz, Koşan ve Kahiloğulları, 2014; Sakınç, 2014). Ayrıca futbol kulüplerinin müsabaka sonuçlarının hisse senedi değeri üzerine etkilerini ele alan çalışmalara da rastlanmaktadır (Scholtens ve Peenstra, 2009; Bell, Brooks, Matthews ve Sutcliffe, 2012; Temizel, Özata ve Enes, 2013). Öte yandan finansal fair play kapsamında yapılan çalışmalar kısıtlıdır (Vöpel, 2011; Gunardi, 2012; Peeters ve Szymanski, 2012).

Scholtens ve Peenstra (2009), Avrupa müsabakalarında mücadele eden takımların müsabaka performanslarının hisse senedi değerine etkisi incelemişlerdir. Bell ve diğerleri (2012), İngiliz futbol kulüplerinin önemli ve daha az önemli şeklinde sınıflandırdığı müsabaka sonuçlarının hisse senedine etkisini incelemişlerdir. Temizel ve diğerleri (2013) ise Türk futbol şirketlerinin müsabaka sonuçları ile hisse senedi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Edmands, Garcia ve Narli, (2007) çalışmalarında çeşitli spor türlerinden (futbol, rugby, kriket ve basketbol oyunları vb.) uluslararası müsabakalarda elde edilen sonuçların hisse senedi piyasasına etkisini incelemiştir. Çalışmada müsabaka sonuçları ile yatırımcı ruh hali ilişkilendirilmiştir.

Finansal açıdan futbol endüstrisi üzerine yapılan çalışmalarda karşılaşılan diğer konu ise finansal performansın ölçülmesidir. Ascari ve Gagnepain (2006) İspanyol futbol kulüplerinin finansal performanslarını bu-
lundukları durum itibarıyla ortaya koyma-

ya çalışmıştır. İspanyol futbolunda finansal performansın kimi zayıflıkları olduğunu, Televizyon gelirlerinin eskisi kadar hızlı artmadığını, bilançonun maddi olmayan varlıkların değerlemesindeki tutarsızlık ve kısa vadeli borçlar nedeniyle varlık ve yükümlülük açısından riskli olması temel sorunlar olarak saptanmıştır. Dimitropoulos (2010) çalışmasında Yunan futbol takımlarının finansal performanslarını faaliyet, kârlılık, kaldıraç ve likidite oranlarını ile incelemiştir. 14 yıllık verilerle 17 takımın incelendiği çalışmada takımların yüksek kaldıraçlı olduğu, likidite ve kârlılık konularında sorunlarının olduğu ve artan finansal sıkıntı ile karşı karşıya oldukları saptanmıştır. Çeşitli finansal oranların kullanılarak Gri İlişkisel Analiz (GİA) yöntemi ile Türk futbol kulüplerinin performansları Ecer ve Büyükaslan (2014) ve Sakınç (2014) tarafından ölçülmüştür. Ecer ve Büyükaslan (2014) 2008-2012 yıllarını kapsayan çalışmalarında Türk futbol kulüplerinin finansal performanslarında özellikle kaldıraç oranlarının etkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Sakınç (2014) yaptığı çalışmada 6 gösterge (kârlılık, büyüme, değer, faaliyet, kaldıraç ve likidite) kulüpleri dört kulübü incelemiş olup, FENER en yüksek performansı göstermiş olup BJKAS en düşük performansı göstermiştir. Karadeniz ve diğerleri (2014) yaptıkları çalışmada Türk futbol kulüplerinin finansal performanslarını çeşitli finansal oranlar yardımıyla değerlendirmiş ve kulüplerin Altman Z skorları ile iflas risklerini ölçmüşlerdir.

Genel olarak FFP konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında UEFA FFP kuralları eleştirilere maruz kalmıştır. Madden (2012)’e göre UEFA FFP’nin futbol gelirlerinde “dışarıdan” sağlanan paralar konusun-

da önemli enjeksiyonlardan yoksun bırakan bir yönetmelik olduğunu ileri sürmektedir. Peeters ve Szymanski (2012) çalışmalarında FFP'in oyuncu pazarında rekabeti sınırlandıran ve artan rekabet dengesi faydasından taviz vermeksizin ücretlerde aşağı yönlü baskı oluşturan bir yönetmelik olduğunu belirtmiştir. UEFA Avrupa futbol hiyerarşisini donduracak ya da kemikleşmesine neden olacak, girişe engel olacak bir yönetmelik yayınlamıştır (Vöpel, 2011; Sass, 2012). Yapılan literatür taramasında futbol kulüplerini Finansal Fair Play kapsamında değerlendiren çalışmalar kısıtlıdır. Bu yönde ulaşılan çalışmalardan Gunardi (2014) Manchester United takımının Finansal Fair Play'e uyum durumunu ve kulübün FFP ile ilgili oranları analiz edilmiştir. İngiltere Premier Liginde olan Manchester United kulübüne yönelik 2010-2013 yıllarını kapsayan FFP uyumunu belirlemeye yönelik yapılan çalışmada kulübün başabaş fazlasına sahip oluğu ve FFP kapsamında gerekli kriterleri karşıladığı görülmüştür. Çalışma ayrıca Manchester United kulübünün en kırılgan olduğu noktaların, yüksek borç oranına sahip olması ve yüksek faiz ödemeleri gerektirmesi ile çalışanlara ödenen ücretlerin yüksek olmasının kârlılık üzerinde bir tehdit olduğunu ortaya koymuştur (Gunardi, 2014: 619).

Tablo 4: FFP Kriterleri ve Türk Kulüpleri

FFP KRİTERİ	BJKAS	FENER	GSRAY	TSPOR
İşletmenin Devamlılığı	Denetçinin Olumsuz Görüşü Var mı?			
Başabaş Açığı	Şirket Son 3 Yıl İçinde Başabaş Açığı Verdi mi?			
Toplam Başabaş Açığı	Son 3 Yıl Toplamında 45 Milyon€ Üzerinde Zarar Etti mi?			
Özsermaye	Kulübün Sermayesi Negatif mi?			
Çalışanlara Ödenen Ücret	Gelirlerin %70'inden Fazla mı?			
Şirket Net Borcu	Gelirlerin %100'ünü Aşıyor mu?			
Gecikmiş Borçlar	Vadesi Geçmiş ve Ödenmemiş Borç Bulunuyor mu?			

4. Veri ve Yöntem

Araştırmanın temel amacı, hisseleri Borsa İstanbul'da halka açık spor şirketlerinin UEFA Finansal Fair Play kriterlerine uyum düzeylerinin belirlenmesidir. Yapılan yazın taramasında FFP kapsamında kulüplerin incelendiği çalışmalara fazla rastlanmamış olmakla birlikte Türk futbol kulüplerini inceleyen bir çalışmaya tarafımızca rastlanmaması bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde çıkış noktası olmuştur. Hisseleri Borsa İstanbul'da işlem gören dört şirketin seçilmesindeki temel neden kulüplerin ihtiyaç duyulan finansal verilerinin Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) ve kulüplerin kurumsal internet sitelerinden kolaylıkla sağlanmasıdır. Araştırma kapsamında yararlanılan ikincil veriler KAP (2016)'ta yer alan finansal tablolar olup ilgili kulüplerin finansal durum tablosu, kapsamlı kâr veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosu ile finansal tablo dipnot açıklamaları tablolarından elde edilmiştir.

Araştırma kapsamında dört futbol kulübünün 2012-2015 yılları arasında ilan edilen tablolar incelenerek FFP kuralları çerçevesinde takımların ilgili yıllarda göstermiş oldukları performanslar incelenmiştir. İnceleme kapsamında kulüplere ilişkin aşağıda tabloda yer alan maddeler hususunda değerlendirme yapılmıştır.

Tablo 4'te yer alan kriterler ayrı ayrı ele alınırsa İşletmenin Devamlılığı kriterinde işletme finansal tablolarını denetleyen kuruluşun, denetçinin şirketin sürekliliği üzerinde herhangi bir olumsuz görüşünün bulunup bulunmadığına yöneliktir. Bu kriterde denetçiler yapmış oldukları inceleme neticesinde herhangi bir olumsuzluk düşüncesine sahipse şartlı görüş ortaya koymaktadır. Başabaş açığı kriterinde ise kulübün son 3 yılın herhangi birinde 5 Milyon Euro üzerinde denk hesap açığı vermişse kulüp için olumsuz olarak değerlendirilmektedir. Toplam başabaş açığı kriterinde izleme dönemi içinde izlemeye alınan son 3 yıllık dönemde toplam zararın 2014-2015 izleme dönemi ve öncesi dönemler için 45 milyon Euro'yu aşması, 2015-2016 izleme dönemi ve sonrası dönemler içinde 30 milyon Euro'yu aşması kriterin yerine getirilemediğinin göstergesidir.

Özsermaye kriteri ise kulübün özserma-

yesinin pozitif olması beklenmekte olup, negatif olması halinde kriterin karşılanmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Çalışanlara ödenen ücret kriterinde kulübün futbolcu, teknik direktör, menajer vb. çalışanlarına ödediği ücretin toplam gelirlerinin %70'i geçmemesi istenmektedir. Şirket net borcu kriterinde ise şirketin toplam yükümlülüklerinden nakit ve benzeri varlık tutarının düşülmesinden sonra kulüp toplam gelirlerinin %100'ünü aşmaması gerekmektedir. Son olarak gecikmiş borçlar kriterine göre kulübün futbolcu, diğer kulüpler, vergi ve sosyal güvenlik kurumlarına vadesi geçmiş veya ödenmemiş borcunun olmaması gerekmektedir.

5. Bulgular

Borsa İstanbul'da halka açık futbol kulüplerinin finansal fair play kapsamında 31 Mayıs 2012 hesap dönemine ait kriterlere uyumuna ilişkin sonuçlar Tablo 5'te sunulmaktadır.

Tablo 5: Türk Futbol Kulüplerinin 2012 Hesap Dönemi FFP Kriterleri Uyum Durumları^a

FFP KRİTERİ	BJKAS		FENER		GSRAY		TSPOR	
	Tutarsal	UD	Tutarsal	UD	Tutarsal	UD	Tutarsal	UD
İşletmenin Devamlılığı	Yok	0	Yok	0	Yok	0	Var	1
Başabaş Açığı^b (Milyon TL)	-270.8	1	102.8	0	-103.5	1	74.7	0
Toplam Başabaş Açığı^b (Milyon TL)	-270.8	1	102.8	0	-103.5	1	74.7	0
Özsermaye (Milyon TL)	-352.1	1	116.5	0	-251.2	1	66.3	0
Çalışanlara Ödenen Ücret	%90,4	1	%46,9	0	%71,4	1	%61,5	0
Şirket Net Borcu	%311,2	1	%93,1	0	%367,6	1	%127,4	1
Gecikmiş Borçlar (Milyon TL)	49.9	1	0	0	14.1	1	0	0

a. UD: Uyum Durumları: 0: Kritere uyum sağlamaktadır. 1: Uyum sağlamamaktadır.

b. Son 2 Yıllık Toplamı

Türk futbol kulüplerinin 31 Mayıs 2012 hesap dönemine ilişkin FFP kriterlerine uyum durumlarına bakıldığında genel olarak Fenerbahçe ve Trabzonspor kulüplerinin kriterleri karşıladığı ancak Beşiktaş ve Galatasaray kulüplerinin İşletmenin Devamlılığı kriteri dışında uyum göstermedikleri görülmektedir. 2012 hesap dönemine ilişkin en iyi performansı gösteren kulüp Fenerbahçe olup, kulübün sadece şirket net borç kriterine uygun göstergeye sahip olmadığı görülmektedir. Trabzonspor kulübünde ise işletme devamlılığına ilişkin şartlı görüş ile birlikte şirket net borcun kriterine uygun değildir. 2012 hesap dönemine ilişkin en iyi performans gösteren kulüp Fenerbahçe olup, gelir ve giderleri arasında pozitif fark olduğu, özsermayesinin pozitif olduğu, çalışanlara ödenen ücretin gelirlerin %70'inin, net borcun ise gelirlerin %100'ünün altında olduğu görülmektedir. Trabzonspor kulübünde ise işletme devamlılığına ilişkin şartlı görüş ile birlikte şirket net borcunun gelirlerinin üzerinde %127 düzeyinde olduğu ve kritere uygun olmadığı görülmektedir. Diğer yandan Beşiktaş kulübünün izleme dönemi içinde başabaş açığının yüksek olması, özsermayesinin negatif olması ile birlikte gelirlerinin %70'inin üzerinde çalışanlara ücret ödediği görülmektedir. Diğer yandan

şirket net borcunun yüksek tutarda olması ve ayrıca geciken borçlarının bulunması kriterlere uyum gösteremediğini ortaya koymaktadır. Galatasaray kulübünün yine denk hesap açığı vermesi, özsermayesinin negatif olması, çalışanlara ödenen ücretlerin gelirlerin %70'ini, şirket net borcunun da gelirlerin %100'ünü aşması ve son olarak gecikmiş borçlarının bulunması kriterlere uyum gösteremediğini ortaya koymaktadır.

Kulüplerin 31 Mayıs 2013 hesap dönemine ilişkin bulguların yer aldığı tablo 6'ya bakıldığında ise Beşiktaş ve Trabzonspor kulübünün bütün kriterlere uyum gösteremedikleri görülmektedir. Özellikle bir önceki yıla kıyasla Trabzonspor kulübünün belirtilen hesap döneminde durumunun kötü yönde seyrettiği görülmektedir. Fenerbahçe kulübünde ise bahse konu olan hesap döneminde başabaş açığı vermesi kulübün zarar ettiğinin bir göstergesidir. Diğer yandan Galatasaray kulübünde 2013 hesap döneminde bir önceki yıla göre çalışanlara ödenen ücret oranı ile gecikmiş borçlar kriterlerinde iyileşmeler göze çarpmaktadır. Çalışanlara ödenen ücret konusunda gerek kulübün ödediği ücretlerde bir azalmadan kaynaklı olabileceği gibi bu iyileşme kulüp gelirlerinde yaşanan artıştan kaynaklı da olabilir.

Tablo 6: Türk Futbol Kulüplerinin 2013 Hesap Dönemi FFP Kriterleri Uyum Durumları^a

FFP KRİTERİ	BJKAS		FENER		GSRAY		TSPOR	
	Tutarsal	UD	Yok	UD	Tutarsal	UD	Tutarsal	DP
İşletmenin Devamlılığı	Var	1	-10.6	0	Yok	0	Var	1
Başabaş Açığı ^b (Milyon TL)	-339.1	1	92.2	1	-203.3	1	-61.2	1
Toplam Başabaş Açığı ^b (Milyon TL)	-339.1	1	106.1	0	-203.3	1	-13.4	1
Özsermaye (Milyon TL)	-279.7	1	%69.4	0	-70.7	1	-17.9	1
Çalışanlara Ödenen Ücret	%63,7	1	%156	0	%66,4	0	%129,6	1
Şirket Net Borcu	%209,7	1	0	1	%218,9	1	%303,3	1
Gecikmiş Borçlar (Milyon TL)	42.3	1	Yok	0	0	0	3.7	1

a. UD: Uyum Durumları: 0: Kritere uyum sağlamaktadır. 1: Uyum sağlamamaktadır.

b. Son 3 Yıllık Toplamı

Türk futbol kulüplerinin 31 Mayıs 2014 hesap dönemine ilişkin uyum durum bulgularının yer aldığı Tablo 7'ye göre tüm kulüplerin FFP kriterlerine uyum durumlarında sorunlu oldukları görülmektedir.

Bütün takımların başabaş açığı vermesi, özsermayelerinin negatif yönde olması, çalışanlara ödenen ücretin gelirin %70'in üzerinde olması ile şirket net borcunun gelirin %100'ünü aşması göze çarpmaktadır.

Tablo 7: Türk Futbol Kulüplerinin 2014 Hesap Dönemi FFP Kriterleri Uyum Durumları^a

FFP KRİTERİ	BJKAS		FENER		GSRAY		TSPOR	
	Tutarsal	DP	Tutarsal	DP	Tutarsal	DP	Tutarsal	DP
İşletmenin Devamlılığı	Yok	0	Var	1	Yok	0	Var	1
Başabaş Açığı ^b (Milyon TL)	-363.2	1	-128.3	1	-253.2	1	-106.5	1
Toplam Başabaş Açığı ^b (Milyon TL)	-363.2	1	-128.3	1	-253.2	1	-106.5	1
Özsermaye (Milyon TL)	-364.1	1	-240.5	1	-15.5	1	-74.3	1
Çalışanlara Ödenen Ücret	%92,5	1	%74	1	%95,9	1	%94,7	1
Şirket Net Borcu	%326,9	1	%183,5	1	%254,7	1	%224,7	1
Gecikmiş Borçlar (Milyon TL)	51.5	1	0	0	0	0	0	0

a. UD: Uyum Durumları: 0: Kriteria uyum sağlamaktadır. 1: Uyum sağlamamaktadır.

b. Son 3 Yıllık Toplamı

Türk futbol kulüplerinin finansal fair play kapsamında uyması gereken kriterlerin 31 Mayıs 2015 hesap dönemine ilişkin bulguları Tablo 8'de yer almaktadır. Geçmiş

yıllara kıyasla takımların kriterlere uyumlarında başarısızlıklarının artarak devam ettiği görülmektedir.

Tablo 8: Türk Futbol Kulüplerinin 2015 Hesap Dönemi FFP Kriterleri Uyum Durumları^a

FFP KRİTERİ	BJKAS		FENER		GSRAY		TSPOR	
	Tutarsal	DP	Tutarsal	DP	Tutarsal	DP	Tutarsal	DP
İşletmenin Devamlılığı	Var	1	Var	1	Var	1	Var	1
Başabaş Açığı ^b (Milyon TL)	-353.0	1	-315.9	1	-365.0	1	-216.2	1
Toplam Başabaş Açığı ^b (Milyon TL)	-353.0	1	-315.9	1	-365.0	1	-216.2	1
Özsermaye (Milyon TL)	-504.6	1	-422.3	1	-103.2	1	-56.3	1
Çalışanlara Ödenen Ücret	%74	1	%71,2	1	%75,4	1	%138,7	1
Şirket Net Borcu	%306,7	1	%224,1	1	%250	1	%313,1	1
Gecikmiş Borçlar (Milyon TL)	91.3	1	0	0	0	0	0	0

a. UD: Uyum Durumları: 0: Kriteria uyum sağlamaktadır. 1: Uyum sağlamamaktadır.

b. Son 3 Yıllık Toplamı

2015 dönemine ilişkin özellikle denetçi tarafından işletmenin sürekliliği hususunda görüşlerin olumsuz olması durumu tüm kulüpler için geçerli olmuştur. Beşiktaş kulübünün bütün kriterleri karşılayamadığı, diğer üç kulübün ise sadece gecikmiş borçlar kriterini karşıladıkları görülmektedir. Geçmiş yıla kıyasla bakıldığında takımların artan zarar ile faaliyet gösterdiklerini, özsermayelerinin buna bağlı olarak negatife döndüğü görülmektedir. Diğer yandan Trabzonspor kulübü dışında, çalışanlara ödenen ücretlerin gelirlerin %70'ine yaklaştığı görülmekte olsa da hala üzerinde seyretmektedir. Şirket net borcunda ise Beşiktaş ve Galatasaray kulüplerinde düşük oranlarda iyileşme görülmekle birlikte bu durumun gelirlerde yaşanan artıştan kaynaklandığı açıktır. Fenerbahçe ve Trabzonspor kulüplerinde ise şirket net borç oranında bir artış olduğu görülmektedir.

6. Sonuç

Son yıllarda spor endüstrisi elde ettiği gelirler ve diğer endüstrilerle ilişkileri bağlamında uluslararası düzeyde en hızlı gelişen endüstrilerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle dünya üzerinde en fazla ilgi gören ve takip edilen spor dalı olan futbol, yarattığı ekonomik katma değer itibarıyla spor endüstrisi içerisinde önemli bir paya sahiptir. Türkiye'de 1980'li yıllarda spor kulüplerinin dernek statüsünden çıkarak şirketleşmeye başlamaları firma değerini maksimize ederek varlıklarını devam ettirebilmeleri için etkin yatırım ve finansman kararları almalarını kaçınılmaz kılmaktadır (Karadeniz ve diğerleri, 2014: 139).

Futbol kulüplerinin sermaye piyasalarında işlem görmeleri firmaların daha iyi kalitede yönetime ve finansal şeffaflığı sa-

hip olmaları açısından önemlidir (Baur ve McKeating, 2011; Gunardi, 2014). Diğer yandan Avrupa futbolu açısından çatı bir kuruluş olan UEFA, Avrupa futbolu ile ilgili kesimlerin haklarının korunması ve futbolun sürdürülebilirliği açısından FFP kurallarını belirlemiştir. FFP, kulüplerin mali açıdan sağlam yapıya sahip olmasını gereklilik olarak ele alan ve UEFA kapsamında gerçekleştirilen müsabakalarda yer alabilmek için yerine getirilmesi gereken kurallar bütünüdür. UEFA, FFP ile kulüplerin izleme dönemlerinde ilgili kriterlere uyum göstermemesi halinde çeşitli cezai yaptırımları uygulayabilmektedir. Bu bilgiler ışığında bu çalışmada Türkiye futbolunda dört büyük olarak adlandırılan ve hisseleri BİST'te işlem gören dört futbol kulübünün Finansal Fair Play kuralları kapsamında geçmiş dört yıllık performansları ele alınmıştır.

Genellikle şirketler için hesap dönemi 31 Aralık'ta sona eren takvim yılını kapsamaktadır. Ancak kulüplerin faaliyet gösterdiği futbol endüstrisinin takvim yılına uygun olarak hesap döneminin seçilebileceği UEFA ve FIFA tarafından izin verilmektedir (Gunardi, 2014: 616). Bu bağlamda ele alınan spor şirketleri, Türk Futbol endüstrisine paralel olarak 1 Haziran ile 31 Mayıs tarihleri arası muhasebe dönemi finansal raporlamada hesap dönemi olarak tercih edilmiştir. İlgili kulüplerin kamuya açıkladığı finansal tablolar yıllık ve üçer aylık ara dönem olmak üzere KAP'ta yer almaktadır. Kulüpler gerek yıllık gerekse ara dönem olmak üzere, Uluslararası Finansal Raporlama Sistemine uygun olarak; Finansal Durum Tablosu, Kâr veya Zarar ve Diğer Kapsamlı Gelir Tablosu, Nakit Akış Tablosu, Özkaynak Değişim Tablosu ve Finansal Tablo Dipnot Açıklamalarını KAP'a bildirmektedir.

Çalışmada Türk futbol kulüplerinin 2012-2015 yılları arasında finansal göstergelerinin UEFA FFP kriterlerine uyum durumları incelenmiş olup, 4 futbol kulübünün de FFP kriterlerine uyum göstermedikleri görülmüştür. Türk futbol kulüplerinin başabaş açığı vermeleri temel sıkıntılarından biridir. Başabaş açığı kriteri açısından 2012 yılında Fenerbahçe ve Trabzonspor dışında tüm yıllar ve tüm kulüpler açısından başabaş açığı saptanmıştır. Bir diğer kriter olan, gelirlerine oranla çalışanlara ücretlerin payının yüksek olması kulüplerin FFP'ye uygunluk konusundaki diğer sıkıntılardan biridir. Elde edilen bulgulara göre çalışanlara ödenen ücretler Beşiktaş için 2012 yılında %90 düzeyindeyken 2013 yılında %63, 2014 yılında %90 ve 2015 hesap döneminde %70 düzeyindedir. Fenerbahçe için bu durum yıllar itibarıyla sırasıyla %46, %156, %74 ve %71 düzeyindedir. Galatasaray açısından bu durum %70'ler düzeyinde olmakla birlikte özellikle 2014 hesap döneminde %95'lere ulaşmış olması göze çarpmaktadır. Son olarak Trabzonspor'da çalışanlara ödenen ücretler 2012 hesap döneminde %60'lar da olup sonraki yıllarda %129, %94 ve %138'e kadar ulaşmıştır.

Dört kulüp açısından net borçların yüksek olması bir diğer temel sıkıntılarından. Net borç açısından en iyi durumda olan Fenerbahçe 2012 ve 2013 yıllarında görece iyi olmakla birlikte 2014 ve 2015 hesap dönemlerinde net borç oranı %180 ve %240'lardadır. %100'ün üzerinde olmaması gereken şirket net borcu açısından diğer üç şirketin tüm yıllarda genellikle gelirlerinin iki hatta üç katı kadar net borcu olduğu görülmektedir. Ayrıca kulüplerin sahip olduğu kaynakların içinde özsermaye payının negatif olması kulüplerin finansal açıdan sıkıntı

içinde olduklarının göstergesidir. Özsermaye payı Fenerbahçe'de 2012 ve 2013 hesap dönemlerinde pozitif iken, Trabzonspor şirketinde yalnızca 2012 yılında pozitif diğer yıllar negatiftir. Beşiktaş ve Galatasaray'da ise tüm yıllarda negatif özsermayeye sahip olmaları bu sıkıntının göstergelerindendir.

Öte yandan çalışmada ele alınan kulüplerin 2011-2013 yıllarında finansal performanslarının oran analizi kapsamında incelendiği Karadeniz ve diğerlerinin (2014) yaptığı bir çalışmada kulüplerin likidite oranlarının düşük, finansal yapılarında borç oranlarının yüksek, özsermayelerinin negatif olması, kârlılık oranlarının düşük olması elde edilen sonuçlardandır. Diğer yandan aynı çalışmada kulüplerin finansal başarısızlıklarını ölçmek üzere Altman Z skorları ortaya konmuş olup ilgili dönemler içinde iki kulübün iflas riski içinde oldukları ve diğer iki kulübün ise iflas riski taşımamasına rağmen finansal başarılarının yıllar içinde bozulmaya başladığı gözlenmiştir. Finansal başarısızlıklarının likidite, finansal, faaliyet ve kârlılıkla ilgili performanslardan kaynaklandığı saptanmıştır (Karadeniz ve diğerleri, 2014: 141). Yapılan bu çalışmada da ilgili kulüplerin ele alınan yıllar içinde gelirlerine karşın giderlerinin, borçlarının ve çalışanlara ücretlerin yüksekliği, özsermayelerinin negatif olması gibi hususlar kulüplerin finansal performanslarında iyileşmenin olmadığı, finansal fair play kriterlerine uyum sağlayamadığı görülmektedir. Finansal fair play kapsamında bir kulübün değerlendirilmesi neticesinde kriterler uyum sağlayan kulüplerin Avrupa müsabakalarına katılma hakkı kazanmaları açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle ilgili kulüplerin gelirlerini artırmaları, giderlerini olabildiğince azaltmaları, özellikle sabit gider yaratan borç sermaye

kullanımının azaltılması ve özsermayelerinin artmasını sağlayacak tedbirler almaları ve adımlar atmaları gerekmektedir. Özellikle gelirlerinin büyük kısmının yerli para cinsinden olması buna karşın özellikle futbolcu ücret ödemelerinin yabancı para cinsinden olması kulüplerin kur riski ile karşı karşıya kalmalarına neden olacaktır. Tüm yönleriyle bu kulüplerde etkin bir varlık kullanımı ile finansal yönetimin gerekliliği aşikârdır. Dolayısıyla spor şirketlerinde finansal yönetim becerilerine sahip ve FFP kriterleri hakkında bilgiye sahip profesyonel yöneticilerin atanması önem arz etmektedir. Bununla birlikte özellikle futbolcu transferlerinin profesyonel futbolcu izleme ekipleriyle gerçekleşt-

rilmesinin, futbolcu menajerlerine ödenen astronomik rakamların düşürülmesi bağlamında faydalı olacağı düşünülmektedir.

Çalışma halka açık Türk futbol kulüplerinin UEFA Finansal Fair Play kriterlerine uyum durumları ve performansları hakkında genel bir bilgi sunması açısından önem arz etmektedir. Çalışma sınırlı bir süreyi ve sınırlı sayıdaki kulübü kapsamaktadır. Daha uzun bir süreyi kapsayacak ve daha farklı analiz tekniklerinin kullanılabileceği çalışmalar gerçekleştirilebilir. Bununla birlikte dünyada hisseleri işlem gören spor şirketleriyle Türkiye'deki halka açık spor şirketleri karşılaştırmalı olarak analiz edilebilir.

KAYNAKÇA

- Akşar, T. (2015). Endüstriyel Futbolun En Üst Aşaması: Finansal Futbol. 7 Mart 2016 tarihinde <http://www.futbolekonomi.com/index.php/haberler-makaleler/genel/122-tugrul-aksar/3633-enduestriyel-futbol.html> adresinden erişildi.
- Ascari, G. ve Gagnepain, P. (2006). Spanish Football. *Journal of Sports Economics*. Vol. 7. No. 1. ss. 76-89.
- Baur, D. G. ve McKeating, C. (2011). Do Football Clubs Benefit from Initial Public Offerings? *International Journal of Sport Finance*. Vol. 6 (1), ss. 40-59.
- Bell, A. R., Brooks, C., Matthews, D. ve Sutcliffe, C. (2012). Over the Moon or Sick as a Parrot? The Effects of Football Results on a Club’s Share Price. *Applied Economics*. 44:26. 3435-3452.
- Budzinski, O. (2014). The Competition Economics of Financial Fair Play. *Ilmenau Economics Discussion Papers*. Vol. 19. No: 85. s. 1-27.
- Dimitropoulos, P. (2010). The Financial Performance of the Greek Football Clubs. *Sport Management International Journal*. Vol. 6. No. 1. ss. 5-28.
- Ecer, F. ve Büyükaslan, A. (2014). Measuring Performances of Football Clubs Using Financial Ratios: The Gray Relational Analysis Approach. *American Jorunal of Economics*. 4/1. ss. 62-71
- Edmands, A., Garcia, D. ve Norli, Ø. (2007). Sports Sentiment and Stock Returns. *The Journal of Finance*. Vol. LXII. No.4. ss. 1967-1998.
- Financial Fair Play. (2015). Financial Fair Play: All You Need to Know. 29 Aralık 2015 tarihinde <http://www.uefa.com/community/news/newsid=2064391.html> adresinden erişildi.
- Franck, E. (2014). Financial Fair Play in European Club Football-What Is It All About?. *UZH Business Working Paper Series*. ISSN 2296-0422.
- Gunardi, A. (2014). The Implementation of UEFA Financial Fair Play: An Analysis of Financial Performance of Manchester United. *International Journal of Science and Research*. Vol.3 No:10 ss.612-620.
- KAP-Kamuyu Aydınlatma Platformu. (2016). 25 Şubat 2016 tarihinde <http://www.kap.gov.tr/sirketler/islem-goren-sirketler/sektorler.aspx#SPORHIZMETLERİİ85> adresinden erişildi.
- Karadeniz, E., Koşan, L. ve Kahiloğulları, S. (2014). Borsa İstanbul’da İşlem Gören Spor Şirketlerinin Finansal Performansının Oran Yöntemiyle Analizi. Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. c. 23 s.2. ss. 129-144.
- Madden, P. (2012). Welfare Economics of “Financial Fair Play” in a Sports League With Benefactor Owners. *Journal of Sports Economics*. 00(0). ss. 1-26.
- UEFA, (2012). UEFA Club Licensing and Financial Fair Play Regulations Edition 2012. 20 Ocak 2016 tarihinde http://www.uefa.com/MultimediaFiles/Download/Tech/uefaorg/General/01/80/54/10/1805410_DOWNLOAD.pdf adresinden erişildi.
- UEFA, (2013). UEFA Club Licensing and Financial Fair Play CL/FFP IT Solution Toolkit Edition 2013. 30 Aralık 2015 tarihinde <http://www.bfunion.bg/media/upload/new3/files/нормативни%20документи/>

UEFA%20%20CL_FFP%20IT%20Solution%20Toolkit%20%202013.pdf adresinden erişildi.

UEFA, (2015a). Nine FFP Investigations Opened. 30 Aralık 2015 tarihinde <http://www.uefa.org/disciplinary/news/new-sid=2100000.html> adresinden erişildi.

UEFA, (2015b). Nine Club Sign Settlement Agreements. 30 Aralık 2015 tarihinde <http://www.uefa.org/protecting-the-game/club-licensing-and-financial-fair-play/news/newsid=2106909.html> adresinden erişildi.

UEFA, (2015c). Crvena Zvezda Excluded From Champions League. 30 Aralık 2015 tarihinde <http://www.uefa.org/protecting-the-game/club-licensing-and-financial-fair-play/news/newsid=2114180.html> adresinden erişildi.

UEFA, (2015d). UEFA Club Licensing and Financial Fair Play Regulations Edition 2015. 30 Aralık 2015 tarihinde http://www.uefa.org/MultimediaFiles/Download/Tech/uefaorg/General/02/26/77/91/2267791_DOWNLOAD.pdf adresinden erişildi.

UEFA, (2016a). CFCB Adjudicatory Chamber Renders Galatasaray Decision. 3 Mart 2016 tarihinde <http://www.uefa.org/disciplinary/news/newsid=2338564.html> adresinden erişildi.

UEFA, (2016b). Disciplinary Updates. 1 Nisan 2016 tarihinde http://www.uefa.org/disciplinary/index.html#_js adresinden erişildi.

Peeters, T. ve Szymanski, S. (2012). Vertical Restraints in Soccer: Financial Fair Play and the English Premier League. *Faculty of Applied Economics Research Paper*. 29 Aralık

2015 tarihinde <http://anet.uantwerpen.be/docman/irua/c3de43/7b78e23d.pdf> adresinden erişildi.

Sakınç, İ. (2014). Using Gray Relational Analysis to Determine the Financial Performance of Turkish Football Clubs. *Journal of Economics Library*. Vol.1/1. ss. 22-33.

Sass, M. (2012). Long-Term Competitive Balance Under UEFA Financial Fair Play Regulations. *Working Paper No: 5/2012*, Otto von Guericke University Magdeburg.

Scholtens, B. ve Peenstra, W. (2009). Scoring on the Stock Exchange? The Effect of Football Matches on Stock Market Returns: An Event Study. *Applied Economics*. 41:25. ss. 3231-3237.

Temizel, F., Özata, E. ve Esen, E. (2013). Futbol Kulüplerinin Sportif Performansları ile Hisse Senedi Getirileri Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği. *TİSK Akademi*. Vol. 8/15. ss. 178-197.

Türkiye Futbol Federasyonu, (2012). Kulüp Lisans ve Mali Fair Play Talimatı. 20 Ocak 2016 tarihinde <http://www.tff.org/Resources/TFF/Documents/000013/TFF/Kulup-Lisans/kulup-lisans-talimat2012.pdf> adresinden erişildi.

TFF, (2016). Kulüp Lisans ve Finansal Fair Play Talimatı. 20 Şubat 2016 tarihinde <http://www.tff.org/Default.aspx?pageId=218> adresinden erişildi.

Vöpel, H. (2011). Do We Really Need Financial Fair Play in European Club Football? An Economic Analysis. *Research Reports. CESifo DICE Report*, 3/2011. ss. 54-59.

ÖZ

BIST 30 Endeksinde Yer Alan İşletmelerin Finansal Performans Değerlemesinde TOPSIS Yaklaşımı

Hisse senedi yatırımlarında yatırımcılar tarafından ele alınan kriterler arasında işletmelere ait mali tablolar yardımı ile hesaplanan finansal oranlar önemli bir yere sahiptir. Finansal oranlar, mali tablolardan elde edilen karmaşık ve ham verilerden standart bilgiler elde etmeye ve farklı işletmeler arasında finansal başarı kıyaslaması yapmaya yarayan kullanışlı araçlardır. Ancak birden fazla finansal oran incelenerek birçok hisse senedi arasından performansı yüksek olanı belirleyebilmek bilgi karmaşası oluşturmakta ve finansal oranlara göre karar vermeyi zorlaştırmaktadır. Buna rağmen finansal oranlar yatırım öncesi süreçlerde sıklıkla yardımcı göstergeler olarak kullanıldıklarından dolayı literatürde payların piyasa performansı ile işletmelerin finansal performansı arasındaki ilişki sıkça irdelenen bir konu olmuştur. Bu çalışmada piyasa fiyatı ve günlük işlem hacmi performanslarına göre BIST 30 endeksine girmiş olan paylara ait finansal performans analizinde çok kriterli karar yöntemlerinden biri olan TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) yöntemi kullanılmıştır. Yöntem yardımıyla birden çok finansal orana dayalı performans sıralaması elde edilmiştir.

JEL Sınıflaması: G10, G11, C14

Anahtar Kelimeler: Finansal Performans, Oran Analizi, TOPSIS, Performans Sıralaması

ABSTRACT

TOPSIS Approach for Financial Performance Evaluation of Companies in BIST 30 Index

Among the considered criterias by investors for equity investments, financial ratios calculated by financial statements of the company has an important place. Financial ratios are derived from the financial statements to obtain standardized information from complex raw data and are useful tools for making financial performance comparisons among different enterprises. However, examining multiple financial ratios at the same time to determine high performance stocks among many others creates informational convergence and complicates decision making based on financial ratios. Yet, financial ratios are often used as auxiliary indicators in pre-investment process and so the relationship between market performance of the shares and the company's financial performance has been a frequently discussed topic in the literature. In this study, multi criteria decision technique TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) is applied for the financial performance analysis of the shares which took place in the scope of BIST 30 index due to their market price and daily trading volume. By using this method, performance ranking based on multiple financial ratios have been obtained.

JEL Classification: G10, G11, C14

Keywords: Financial Performance, Ratio Analysis, TOPSIS, Performance Ranking

BIST 30 Endeksinde Yer Alan İşletmelerin Finansal Performans Değerlemesinde TOPSIS Yaklaşımı

Doç. Dr. Fatih TEMİZEL *

Berfu Ece BAYÇELEBİ **

GİRİŞ
BIST 30 endeksi kapsamına giren payların seçimi piyasa fiyatı ve günlük işlem hacmi verilerine göre yapılmaktadır. Yatırımcılar tarafından payların yatırım öncesi değerlendirme sürecinde ise işletmelere ait finansal oranlar yardımcı göstergeler olarak kullanılmaktadır. Çoğu yatırımcı hisse senedi yatırımı yapmadan önce yatırım yapacağı işletmenin mali performansını incelemekte ve alternatif hiseler ile kıyaslama yaparak yatırım kararı vermektedir. Bu nedenle finansal oranlara dayalı performans değerlemeleri yatırım süreçlerine rehber olmaları amacı ile sıklıkla kullanılmaktadır.

Finansal oranların hesaplandığı mali tablolar dönemsel olarak yenilenen veriler içerdiğinden mali tablolara dayalı analizlerin sürekli tekrarlanması gereklilik arz etmektedir. Birden çok dönem içeren dinamik analizler işletmelerin finansal performans trendlerini izlemeye ve geleceğe yönelik öngörüler yapmaya yardımcı olmaktadır. Bu nedenle tek bir dönem üzerinden elde edilen verilerden ziyade, belirli bir periyodu içeren ve gelişimsel sonuçlar veren mali analizlerden yararlanmak daha sağlıklı yatırım kararı verilmesine yardımcı olmaktadır.

Bunun yanı sıra finansal oranlar yardımı ile analiz yapmak birden çok mali oran sonucunun yansız bir sentezini gerçekleştirmeyi gerektirmektedir. Bu nedenle birden fazla kriteri bir araya getirerek standart bir sonuç veren yöntemlerin bu gibi karar süreçlerinde kullanılması faydalı bir yaklaşımdır.

* Anadolu Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü
fitemizel@anadolu.edu.tr

** Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
bebaycelebi@anadolu.edu.tr

Gönderim Tarihi: 21.04.2016 Kabul Tarihi: 11.08.2016

Bu çalışmada birden çok kriterin standardize edilmesi sonucu ideal karar sıralaması veren TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) yöntemi kullanılarak finansal oranlar yardımı ile performans sıralaması yapılmıştır. TOPSIS yöntemi ele alınan kriterlere göre ideal çözümün hesaplandığı ve ideal çözüme olan yakınlığa göre karar sıralamasının elde edildiği çok kriterli karar yöntemidir. Finansal oranların TOPSIS yönteminde karar kriteri olarak kullanılması birden fazla finansal oranın farklı açılardan ifade ettiği performans değerlerinin standart bir çıktıya dönüştürülmesini ve optimum karar sıralaması elde edilmesini sağlamaktadır.

Araştırma kapsamında 2014 dönemi de dâhil olmak üzere geriye dönük 5 yıllık süreçte BIST 30 endeksinde yer alan işletmeler için TOPSIS finansal performans sıralaması yapılmıştır. Endekste yer alan mali sektör işletmeleri finansal tablo farklılıklarından dolayı analiz dışı bırakılmıştır. Pegasus işletmesi ise halka arz tarihi 2013 yılı olduğundan ve ele alınan finansal ölçütler içerisinde piyasa temelli oranlar da bulunduğundan veri eksikliği sebebi ile analize dâhil edilmemiştir. Sonuç itibarı ile BIST 30 Endeksi'nde yer alan 22 işletme analizlerde kullanılmak üzere belirlenmiştir. Endekste yer almasına rağmen analiz kapsamına girmeyen işletmeler ve hisse kodları; Emlak Konut GMYO (EKGYO), Garanti Bankası (GARAN), Halk Bankası (HALKB), Türkiye İş Bankası (IS-

CTR), Vakıflar Bankası (VAKBN), Yapı ve Kredi Bankası (YKBNK) ve Pegasus (PGSUS)'tur.

TOPSIS yöntemine karar birimi olarak tanımlanmış 22 işletme için karar kriteri olarak 10 finansal oran atanmıştır. Analizlerde birden çok dönemin ele alınmış olması ile 5 yıllık performans trendinin ortaya koyulmuş olmasının yanı sıra, her bir işletme için 5 yıllık dönemi bütünüyle içeren ortalama performans sıralaması hesaplanmıştır.

Literatür

Birden çok karar birimi arasından birden fazla kritere dayanarak performansı en yüksek olan karar biriminin seçim sürecinde çok kriterli karar analizi yaklaşımları kullanılmaktadır. Bu gibi yaklaşımlar karar vericiye performans etkinliği ölçüsü olarak birden çok kriter tanımlama olanağı veren ve uygulamaları pek çok alana esnetilebilen kullanışlı yöntemlerdir. Finansal oranlara dayalı performans analizlerinde faydalı sonuçlar veren çok kriterli karar yaklaşımlarından TOPSIS yönteminin konu ile ilgili güncel ulusal literatür özeti kronolojik sıralama altında Tablo 1'de verilmiştir. İlgili tablo üzerinden de görülebildiği üzere TOPSIS yöntemi finansal performans analizlerinde çeşitli kapsamlarda, farklı karar kriterleri ve kriterlere yönelik farklı önem derecesi hesaplama yaklaşımları altında uygulaması bulunan kullanışlı bir karar verme yöntemidir.

Tablo 1: TOPSIS Yöntemine Dayalı Ulusal Finansal Performans Analizi Literatür Özeti

Yazar ve Yıl	Kapsam ve Karar Kriteri Sayısı	Yöntem
Akkaya (2004)	Seçili bir havayolu işletmesinin 1 yıla ait 63 adet finansal ve finansal olmayan performans göstergeleri karar birimleri olarak tanımlanmış ve ele alınan kriterlerden performans belirleyici bir model geliştirilmesi amaçlanmıştır.	Ele alınan 63 adet gösterge Gri İlişkisel Analiz ve TOPSIS analizleri sonucu havayolu işletmelerinin performansını belirleyecek bir model altında 13 göstergeye indirilmiştir ve farklı işletmelerde modelin tekrarlanması önerilmiştir.
Yurdakul ve İç (2003)	1998-2001 yılları arası için 5 adet otomotiv firması karar birimi olarak ve firmalara ait 7 adet finansal oran karar kriteri olarak tanımlanmıştır.	4 farklı yıl için finansal performans incelenmiş ve TOPSIS performans sıralaması elde edilmiş, elde edilen sıralamalar ele alınan firmaların piyasadaki yılsonu kapanış fiyatları sıralaması ile karşılaştırılmıştır.
Eleren ve Karagül (2008)	1986-2006 yılları arasında Türkiye ekonomisinin performansını değerlemek adına ele alınan yıllar karar birimi ve 7 adet ekonomik gösterge kriterler olarak belirlenmiştir.	TOPSIS yöntemi ile ele alınan yıllar için performans sıralaması elde edilmiştir.
Ertuğrul ve Karakaşoğlu (2009)	15 adet çimento firması karar birimi ve 5 grup altında 18 adet finansal oran kriterler olarak belirlenmiştir.	Karar kriterlerinin ağırlıklandırılmasında Fuzzy Analytic Hierarchy Process (FAHP) methodu kullanılmış ve firmaların performans sıralaması için TOPSIS metodu uygulaması yapılmıştır.
Seçme, Bayrakdaroğlu ve Kahraman (2009)	2007 yılı hesap dönemi ele alınarak 5 ticari banka karar birimi ve 27 adet finansal oran karar kriteri olarak belirlenmiştir.	Karar kriterlerinin ağırlıklandırılmasında Fuzzy Analytic Hierarchy Process (FAHP) methodu kullanılmış ve firmaların performans sıralaması için TOPSIS metodu uygulaması yapılmıştır.

Demireli (2010)	2001-2007 yılları arası için, 3 adet kamu sermayeli banka karar birimi ve 10 mali oran karar kriteri olarak belirlenmiştir.	TOPSIS yöntemi ile ele alınan yıllar için performans sıralaması elde edilmiştir.
İç ve Yurdakul (2010)	Literatür taraması sonucu yeni bir yöntem önerisi geliştirilmiştir.	Kredibilite puanlaması için karar destek modeli olarak kullanılmak üzere Bulanık TOPSIS yöntemi kullanılmış ve bir kredi değerlendirme modeli geliştirmiş ardından gerçek örnekler ile yapılan testlerle uygulamanın kullanılabilirliği araştırılmıştır.
Dumanoglu ve Ergül (2010)	2006-2009 dönemleri arasında borsaya kote 11 teknoloji şirketi karar birimi olarak ve 8 adet finansal oran karar kriteri olarak belirlenmiştir.	İşletmelerin finansal performansı TOPSIS yöntemi ile belirlenmiştir.
Yükçü ve Atağan (2010)	Ele alınan bir holdinge ait 3 farklı şehirdeki 3 adet otel işletmesi karar birimleri ve 1 yıllık mali tablolar üzerinden hesaplanan 4 adet kârlılık oranı kriterler olarak belirlenmiştir.	TOPSIS yöntemi ile ele alınan yıllar için performans sıralaması elde edilerek finansal performansı en yüksek olan otel işletmesi belirlenmiştir.
Akyüz, Bozdoğan ve Handekin (2011)	Seramik sektöründe faaliyet gösteren bir işletme ele alınarak 1999-2008 arasındaki 10 yıllık dönemin her biri karar birimi olarak tanımlanmış, 19 adet oran ise karar kriterleri olarak belirlenmiştir.	TOPSIS yöntemi ile ele alınan yıllar için finansal performans analizi gerçekleştirmiştir.
Çonkar, Elitaş ve Atar (2011)	2007 ve 2008 yılları için kurumsal yönetim endeksinde yer alan 10 adet firma karar birimi olarak ve 8 adet oran karar kriteri olarak belirlenmiştir.	Firmaların finansal performansı finansal oranlar üzerinden TOPSIS yöntemi ile incelenmiş ve elde edilen performans ölçümleri Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notları ile karşılaştırılmıştır.

Soba ve Eren (2011)	2007-2010 yılları arası için, 1 adet ulaşım firması karar birimi ve 14 adet finansal ve finansal olmayan oran karar kriteri olarak belirlenmiştir.	TOPSIS yöntemi ile ele alınan yıllar için performans sıralaması elde edilerek işletmenin en başarılı olduğu yıl saptanmıştır.
Bülbül ve Köse (2011)	2005-2008 yılları arası için 19 adet gıda şirketi karar birimi olarak ve 8 adet finansal oran kriterler olarak belirlenmiştir.	TOPSIS ve ELECTRE (Elimination and Choice Translating Reality English) yöntemlerine göre finansal performans sıralaması elde edilmiştir.
Ege, Topaloğlu ve Özyamanoğlu (2013)	2009-2011 yılları arası için Kurumsal Yönetim Endeksi'nde yer alan 18 firma karar birimi olarak, 9 oran ise kriterler olarak belirlenmiştir.	TOPSIS yöntemi ile ele alınan yıllar için performans sıralaması elde edilmiş ve kurumsal yönetim notları ile arasındaki ilişki araştırılmıştır.
Ömürbek ve Kınay (2013)	2012 yılına ait finansal tablolar ile BIST'te faaliyet gösteren bir havayolu firması ile Frankfurt Menkul Kıymetler Borsası'nda faaliyet gösteren bir havayolu firması karar birimleri olarak, 8 farklı oran ise kriterler olarak belirlenmiştir.	Finansal performans karşılaştırmasını tek yıla ait 8 farklı oran üzerinden TOPSIS yöntemi ile değerlendirmiştir.
Yayar ve Baykara (2012)	2005-2011 yılları arası için 4 adet katılım bankası karar birimi olarak ve 12 adet oran ve gösterge karar kriteri olarak belirlenmiştir.	4 adet katılım bankasının etkinlik ve verimlilik analizlerinde kriterlerin önem ağırlıklandırması için BDDK yeminli murakıplar ile görüşmeler ve literatürden yararlanılmış, TOPSIS yöntemi ile finansal performans analizi gerçekleştirilmiştir.
Yılmaz Türkmen ve Çağıl (2012)	2007-2010 yılları arası için Borsa İstanbul'a kote 12 bilişim sektörü şirketi karar birimi olarak ve 8 adet finansal oran kriterler olarak belirlenmiştir.	3 yıllık finansal performans analizi TOPSIS yöntemi sıralamasına göre incelenmiştir.

Ertuğrul ve Özçil (2014)	Satışı en yüksek 8 farklı klima modeli karar birimleri ve 7 adet ürün özelliği kriterler olarak tanımlanmıştır.	Görüşülen 10 tüketicinin görüşlerine göre kriter ağırlıklandırması yapılarak TOPSIS ve VIKOR yöntemleri ile karar sıralaması edilmiş, ürünlerin teknik özellikleri ve fiyatına göre öneriler sunulmuştur.
Ergül (2014)	2005-2012 yılları arasında BIST Turizm sektöründe faaliyet gösteren 7 şirket karar birimi ve 11 gösterge karar kriteri olarak belirlenmiştir.	Her bir yıl için ayrı ayrı olmak üzere TOPSIS ve ELECTRE yöntemleri ile finansal performans sıralamaları elde edilmiştir.
İç, Tekin, Pamukoğlu ve Yıldırım (2015)	24 ayrı sektör için finansal performans değerlendirme yazılımı geliştirilmiş ve firma değeri ile ilişkisi 13 firma ile yapılan analizlerle incelenmiştir.	Çok kriterli karar verme tekniklerinden TOPSIS, VIKOR, GRA ve MOORA ile ayrı ayrı değerlendirme yapan bir program geliştirmiş, programdan elde edilen sonuçlar şirketlerin pazar değeri ile kıyaslandığında, yatırımcı grubunun belirlediği ağırlıklara göre en uygun modelin TOPSIS yöntemi olduğu gösterilmiştir.

Uluslararası literatürde konu ile ilgili örnekler arasında Wang (2008)'in 3 adet havayolu işletmesinin finansal performans analizini yapabilmek amacı ile TOPSIS yöntemini kullandığı, birbirine benzer sonuç veren finansal oranları tekrar kullanmamak adına bir grupta yapabilmek için öncelikle gri ilişkisel analiz yaptığı ve daha sonra bulanık TOPSIS yöntemi uyguladığı çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmanın yanı sıra, Feng ve Wang (2000) 5 farklı Tayvan havayolu firmasını karar birimi olarak tanımlayarak finansal tablolar üzerinden derlenen veriler ile gri ilişkisel analiz ve TOPSIS sıralaması ile performans değerlemesi yapmıştır. Feng ve Wang (2001), bir diğer çalışmalarında 4 adet şehirlerarası otobüs firmasına ait oranlar ile

gri ilişkisel analiz ve TOPSIS sıralaması gerçekleştirmiştir. Wu, Lin ve Tsai (2008) ise Tayvan'daki 4 farklı bankacılık sektöründen biri olan Varlık Yönetimi Bankacılığı Sektörü'nde faaliyet gösteren 4 bankanın organizasyonel performans değerlemesinde AHP ve TOPSIS yöntemlerini kullanmıştır. Wang, Lee ve Lin (2003) ise TOPSIS yöntemi kullanılırken ele alınan kriterlerin önem derecelerinin model tarafından eşit dağıtılması yerine Bulanık TOPSIS yöntemi kullanılmasını önererek önem derecelerinin uzman görüşleri tarafından derlenen sözel verilere dayandırılması ile TOPSIS yöntemi uygulaması gerçekleştirerek yöntemin uygulamasına katkı sağlamıştır.

Yöntem

Bu araştırmanın amacı Borsa İstanbul'da işlem gören ve BIST 30 endeksinde yer alan işletmelerin finansal performans sıralamasını elde etmektir. Finansal performans sıralaması elde edilmesinde TOPSIS çok kriterli karar yöntemi uygulanmış ve birden fazla finansal orana dayalı performans sıralaması elde edilmiştir. TOPSIS yöntemi birden çok kriter ve birden çok karar birimi içeren analizlerde, tüm kriterlerin ele alınmasına ve belirli bir algoritma içerisinde oluşturulan standart ölçüler yardımı ile etkinlik sıralaması yapılmasına olanak tanıyan karar analizi yaklaşımıdır. Yöntem algoritma sonucunda etkinlik için hesaplanan pozitif ve negatif ideal çözümlere olan uzaklıklar yardımıyla karar sıralaması vermektedir. İdeal çözümlerin ve karar sıralamasının elde edilme süreci aşağıda verilmiş olan algoritmaya dayanmaktadır (Opriovic ve Tzeng, 2004, s. 448-449);

1- Karar Matrisi (A)'nin Oluşturulması

(mxn) boyutlu A Karar Matrisi için;

m; Karar Birimi Sayısı

n; Karar Kriteri Sayısı

2- Standart Karar Matrisi (R)'nin Oluşturulması

A matrisi yardımı ile oluşturulan R matrisi için her bir eleman;

$i=1,2,\dots,m$ ve $j=1,2,\dots,n$

$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}}$ ile hesaplanır.

3- Ağırlıklı Standart Karar Matrisi (V)'nin Oluşturulması

$$\sum_{i=1}^n w_i = 1; i=1,2,\dots,m$$

koşulunu sağlayacak şekilde belirlenen faktör ağırlıkları ile R matrisinin elemanları ile çarpılarak V matrisi oluşturulur.

4- İdeal (A⁺) ve Negatif İdeal (A⁻) Çözümlerinin Oluşturulması

Karar kriteri maksimizasyon yönlü (fayda kriteri I) olduğu durumda birinci koşullara;

Minimizasyon yönlü (maliyet kriteri J) olduğu durumda ikinci koşullara göre seçim yapılarak;

m elemanlı (A⁺) ve (A⁻) çözümleri oluşturulur.

$i = 1,2, \dots, m$ ve $j = 1,2, \dots, n$ olmak üzere;

$$A^+ = \{(max_i v_{ij} | j \in I), (min_i v_{ij} | j \in J)\}$$

$$A^- = \{(min_i v_{ij} | j \in I), (max_i v_{ij} | j \in J)\}$$

5- S⁺ ve S⁻ Ayırım Ölçülerinin Hesaplanması

Euclidian Uzaklık Yaklaşımı'ndan yararlanarak;

$i=1,2,\dots,m$ ve $j=1,2,\dots,n$;

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^+)^2}$$

ve

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2} \text{ hesaplanır.}$$

6- İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanması

$0 \leq C_i^* \leq 1$ arasında;

1'e yakınlık ideal çözüme;

0'a yakınlık negatif ideal çözüme yakınlık olmak üzere;

$i=1,2,\dots,m$;

$$C_i^* = \frac{s_i^-}{s_i^+ + s_i^-} \text{ hesaplanır.}$$

TOPSIS yönteminin finansal oranlar ile birlikte kullanılmasında belirtilmesi gereken nokta ideal çözüm kümeleri oluşturulurken yöntemin her bir oran için maksimum ya da minimum değeri ele alıyor oluşudur. Finansal oranlar söz konusu olduğunda, her bir oranın ifade ettiği sonucun yüksek ya da düşük olması bir yere kadar finansal performans üzerinde olumlu etki yaratıyorken, aşırı yüksek ya da aşırı düşük oranlar performans üzerinde olumsuz etki yaratıyor olabilir. TOPSIS yönteminin bu konuda sınırlılığı bulunmaktadır.

Yöntem ideal çözüm kümelerini ele alan örneklemdeki birimlerin sahip olduğu değerler üzerinden oluşturmaktadır. Bu durum aynı segmentte ele alınabilecek olan, aynı özelliklere sahip işletmelerin kıyaslanmasında görece performans sonuçları vermesi ile olumlu bir tarafa sahiptir. Buna rağmen aynı segmentte yer alan işletmeler olsa dahi uç değerler ile çalışan bir birimin yöntemde dâhil edilmesi sonuçlar üzerinde etkili olmaktadır. Bu nedenle TOPSIS yöntemi ile elde edilen sonuçların tüm sektöre genellenmeden önce birden fazla yaklaşım ile tekrarlı olarak denenmesi önerilmektedir. TOPSIS yöntemi, çoğu doğrusal programlama methodu gibi, kesin ve net sonuçlar vermek yerine ele aldığı konu ve örneklemini kendi algoritmasında işleyip genel görünüm ile ilgili bilgiler ve öneriler sunan bir yöntemdir.

Veri Seti ve Kapsam

Finansal performans sıralaması 2014, 2013, 2012, 2011 ve 2010 yılları olmak üzere 5 ayrı yıl için her bir yıla ait 12 aylık finansal tablolar üzerinden hesaplanan oranlar yardımı ile gerçekleştirilmiştir. İlgili finansal oranlar işletmeler tarafından Kamuyu Aydınlatma Platformu üzerinden

halka arz edilmiş finansal tablolar kullanılarak hesaplanmıştır. Araştırma kapsamı BIST 30 endeksinde yer alan tüm işletmeler olarak belirlenmiştir. BIST 30 endeksinde yer almasına rağmen finansal oranlar ile işlem yapılacağından mali tabloları farklılık gösteren finans sektörü işletmeleri analiz kapsamı dışında bırakılmıştır. Finans sektörü işletmeleri dışında analize dâhil edilmemiş olan tek işletme Pegasus işletmesidir. Pegasus işletmesinin halka arz tarihi 2013 yılı olduğundan ve ele alınan finansal oranlar içerisinde piyasa fiyatı verisi gerektiren piyasa temelli oranlar da bulunduğundan veri eksikliği bulunan Pegasus işletmesi analiz dışı bırakılmıştır. Analiz kapsamına alınan işletmeler ve hisse senedi kodları; Arçelik (ARCLK), BİM Mağazalar (BIMAS), Coca Cola İçecek (CCOLA), Doğuş Otomotiv (DOAS), Enka İnşaat (ENKAI), Ereğli Demir Çelik (EREGL), Ford Otosan (FROTO), Koç Holding (KCHOL), Koza Altın (KOZAL), Kardemir (KRDMD), Otokar (OTKAR), Petkim (PETKM), Sabancı Holding (SAHOL), Şişe Cam (SISE), TAV Havalimanları (TAVHL), Turkcell (TCELL), Türk Hava Yolları (THYAO), Tekfen Holding (TKFEN), Tofaş Otomobil Fabrikası (TOASO), Türk Telekom (TTKOM), Tüpraş (TUPRS) ve Ülker Bisküvi (ULKER)'dir. Bulgular verilirken ele alınan işletmeler hisse kodları ile ifade edilecektir. Analizlere karar kriteri olarak tanımlanmış finansal oranlar seçilirken Aydın, Başar ve Coşkun (2010, s. 63-89)'un ve Şamiloğlu ve Akgün (2010, s. 247-263)'ün belirttiği likitide oranları, etkinlik oranları, faaliyet oranları, kârlılık oranları ve piyasa temelli oranlar kategorilerinin her birinden 2 oran seçilmiş ve karar kriterleri; Cari Oran, Nakit Oranı, Özsermaye/Aktifler Oranı, Maddi Duran Varlıklar/Özsermaye Oranı, Aktif Devir Hızı, Alacak Devir Hızı, FVÖK/

Aktifler Oranı, Brüt Esas Faaliyet Kâr Marjı, Fiyat/Kazanç Oranı ve Piyasa Değeri/Defter Değeri oranı olarak belirlenmiştir. İlgili karar birimleri ve karar kriterleri ile 5 ayrı yıl için karar matrisleri oluşturulmuş ve yöntem algoritması çalıştırılarak yıllık sıralamalar elde edilmiştir. 5 ayrı yıla ait sıralamaların geometrik ortalaması üzerinden elde edilen yeni değerler ile 5 yılı içeren bir finansal performans sıralaması ortaya koyulmuştur.

Bulgular

Her bir kriter için ideal ve negatif ideal çözümlerin hesaplanmasında kullanılacak olan karar matrisleri ilgili karar birimleri ve kriterler yardımı ile oluşturulmuştur. 2014 yılına ait karar matrisi Tablo 2’de gösterilmiştir. Diğer yıllara ait karar matrisleri de aynı şekilde ilgili yıllara ait oranlar kullanılarak oluşturulmuş ve TOPSIS yöntemi algoritması işleme koyulmuştur.

Tablo 2: 2014 Yılı Karar Matrisi

	CARİ ORAN	NAKİT ORANI	ÖZ SERMAYE/ AKTİFLER	MADDİ DUR. VAR. / ÖZ SERMAYE	AKTİF DEVİR HIZI	ALACAK DEVİR HIZI	FVÖK/ AKTİFLER	BRÜT ESAS FAAL. KAR MARJI	F/K	PD / DD
ARCLK	1,91	36,59	35,14	0,42	1,05	2,83	11,21	31,79	16,43	2,33
BIMAS	0,90	16,10	35,50	1,08	4,87	34,65	20,84	15,39	38,40	13,21
CCOLA	1,56	52,45	42,00	1,11	0,84	9,96	13,27	36,45	40,72	4,25
DOAS	0,94	2,66	43,56	0,44	2,91	11,24	13,50	11,35	10,45	2,13
ENKAI	2,40	103,36	66,01	0,32	0,70	6,77	10,66	16,03	13,19	1,59
EREGL	2,37	70,42	62,78	0,82	0,77	6,68	16,79	21,23	9,75	1,56
FROTO	1,00	19,43	38,07	1,14	1,80	8,67	12,57	9,48	19,20	4,15
KCHOL	1,33	52,10	31,82	0,83	1,11	9,11	4,76	10,99	11,60	1,55
KOZAL	17,40	1434,09	92,53	0,31	0,46	1018,55	31,88	63,73	4,81	1,27
KRDMD	1,40	6,27	44,33	1,37	0,72	8,33	17,65	23,53	6,32	1,49
OTKAR	1,05	6,95	19,77	0,46	0,94	4,15	12,05	25,34	28,61	8,52
PETKM	1,56	61,77	56,28	0,85	1,18	6,59	1,05	2,07	612,13	1,85
SAHOL	0,65	4,45	8,32	0,20	0,05	9,49	2,21	96,20	9,96	1,08
SISE	2,97	145,93	46,09	0,91	0,58	5,57	10,43	27,23	14,98	1,09
TAVHL	2,64	16,77	27,53	0,25	0,37	8,24	11,61	41,46	10,94	3,38
TCELL	2,67	180,96	72,13	0,34	0,54	3,70	16,31	38,72	16,85	1,84
THYAO	0,77	17,33	28,72	2,33	0,84	17,61	10,46	18,33	7,31	1,45
TKFEN	1,43	45,99	39,54	0,61	0,93	6,14	5,94	10,11	38,32	1,09
TOASO	1,14	50,15	31,46	0,72	1,14	13,74	12,75	13,22	13,89	3,56
TTKOM	1,52	60,07	31,71	1,30	0,71	4,19	25,08	48,31	12,68	4,04
TUPRS	0,82	45,54	28,07	1,73	1,84	40,93	3,66	3,18	9,49	2,25
ULKER	3,10	157,24	35,68	0,50	0,91	4,75	10,45	21,02	29,97	5,58

Karar matrisleri yardımı ile TOPSIS yöntemi algoritması izlenmiş ve her bir kritere yönelik ideal ve negatif ideal çözümler hesaplanmıştır. İdeal ve negatif

ideal çözümler 5 ayrı yıl için kendi karar matrisleri üzerinden ayrı ayrı hesaplanarak elde edilen sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Yıllara Göre Her Bir Kritere Ait İdeal ve Negatif İdeal Çözümler

	Cari Oran	Nakit Oranı	Özsermaye/ Toplam Varlıklar	Maddi Duran Varlıklar/ Özsermaye	Aktif Devir Hızı	Alacak Devir Hızı	FVÖK/ Toplam Varlıklar	Brüt Esas Faaliyet Kar Marjı	F/K	PD/DD
İdeal A+ 2014	0,13 106 777 8	0,140 95283 3	0,0627846 00	0,0200913 50	0,052 16192 0	0,14459 8658	0,06853 3661	0,057827 455	0,06 059 387 9	0,05 093 233 3
Negatif İdeal A- 2014	0,00 094 191 1	0,000 06942 8	0,0010842 88	0,0012418 99	0,000 18526 1	0,00009 5216	0,00091 3538	0,000714 868	0,00 040 124 1	0,00 151 008 2
İdeal A+ 2013	0,11 983 414 3	0,133 73541 6	0,0600002 28	0,0220540 17	0,054 41951 0	0,13781 8223	0,06992 4281	0,051788 290	0,03 033 807 3	0,06 059 678 6
Negatif İdeal A- 2013	0,00 150 284 2	0,000 04375 1	0,0012410 35	0,0015732 86	0,000 19182 4	0,00009 9478	-0,00014 5676	0,000389 178	0,00 000 000 0	0,00 104 168 8
İdeal A+ 2012	0,11 875 843 3	0,136 38789 9	0,0574201 61	0,0243827 27	0,060 65790 0	0,11896 6761	0,09620 6434	0,062011 622	0,04 666 091 2	0,07 323 091 2
Negatif İdeal A- 2012	0,00 143 455 2	0,000 13865 3	0,0013083 92	0,0013935 75	0,000 17611 1	0,00106 8956	0,00052 1687	0,000606 844	0,00 160 386 5	0,00 169 151 1
İdeal A+ 2011	0,07 675 587 3	0,120 63494 4	0,0528921 20	0,0260701 75	0,055 33460 5	0,13382 0000	0,09988 6217	0,068452 433	0,04 796 699 2	0,06 909 768 4
Negatif İdeal A- 2011	0,00 165 257 0	0,000 05328 3	0,0011053 01	0,0025496 57	0,000 23660 2	0,00038 9234	0,00070 8124	0,001019 272	0,00 068 487 1	0,00 111 877 6
İdeal A+ 2010	0,00 615 592 8	0,013 79919 8	0,0034977 49	0,0055014 50	0,013 03304 3	0,00781 9273	0,01500 3859	0,008253 800	0,00 425 264 7	0,01 695 237 3
Negatif İdeal A- 2010	0,00 012 188 2	0,000 00093 0	0,0000546 79	0,0000789 39	0,000 00234 8	0,00005 2507	0,00001 3616	0,000038 904	0,00 019 139 1	0,00 004 540 0

TOPSIS yöntemi algoritmasına göre bir sonraki aşamada her bir hisse senedi için ağırlıklı standart karar matrisi elemanları ile ideal ve negatif ideal çözümler kullanılarak ayırım ölçüleri hesaplan-

mıştır. Ayırım ölçüleri yardımı ile her bir hisse senedinin ideal çözüme görece yakınlık dereceleri hesaplanmış ve 5 ayrı yıl için kendi karar matrisleri üzerinden hesaplanan değerler Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Yıllar İtibari ile İdeal Çözüme Göreli Yakınlık Derecesi C_i 'lar

	2014	2013	2012	2011	2010
ARCLK	0,0411532504	0,0485114594	0,0365070527	0,0405907135	0,0623134355
BIMAS	0,2336299815	0,2855683587	0,5000000000	0,3200191525	0,5165489216
COLA	0,0722226487	0,1126646749	0,4721098342	0,2142428972	0,1067269814
DOAS	0,0642359217	0,0638143903	0,4721627364	0,0557334445	0,1097833088
ENKAI	0,0427416579	0,0615337034	0,4438197090	0,0619397908	0,0768978398
EREGL	0,0607218492	0,0611382497	0,4488542131	0,0669316632	0,0778597703
FROTO	0,0619166077	0,0731665980	0,4673757567	0,0839372067	0,1132459991
KCHOL	0,0237355852	0,0292668357	0,4029921454	0,0149248453	0,0414839788
KOZAL	0,7563840675	0,7878428878	0,4978099514	0,8064721342	0,5245382593
KRDMD	0,0593572493	0,0538932545	0,4590430812	0,0594669099	0,1291709195
OTKAR	0,0647797967	0,0556180874	0,4364851122	0,0387938585	0,0724866877
PETKM	0,1950303966	0,1214940738	0,4879143248	0,0511234487	0,0883563232
SAHOL	0,0547599620	0,0752607427	0,4864939142	0,0415964778	0,2051507126
SISE	0,0496974796	0,0549617597	0,4514688991	0,0910254690	0,1401383887
TAVHL	0,0401431235	0,0475805413	0,4324755891	0,0583211488	0,0897483170
TCELL	0,0760328436	0,0928831783	0,4712997181	0,1054474610	0,1693760309
THYAO	0,0707048822	0,0839085585	0,4785661321	0,0992700594	0,1543507205
TKFEN	0,0222570212	0,0124884474	0,4248125328	0,0377482659	0,0563683506
TOASO	0,0389990666	0,0560103062	0,4362979996	0,0357591316	0,0492434149
TTKOM	0,1009263246	0,1222520042	0,4787170895	0,1217722250	0,1345020600
TUPRS	0,0554816358	0,0617447810	0,4731348015	0,0684461662	0,2146653422
ULKER	0,0608771573	0,0734926504	0,4358420219	0,0222489880	0,0601851980

İdeal çözüme göreli yakınlık dereceleri büyükten küçüğe sıralanarak her bir yıl için ilgili hisselerin performans sıralamaları elde edilmiştir. TOPSIS yöntemine göre ideal

çözüme göreli yakınlığı en yüksek olan karar birimi performansı en yüksek karar birimidir. Yıllara göre performans sıralamaları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Yıllara Göre TOPSIS Finansal Performans Sıralamaları

	2014	2013	2012	2011	2010
ARCLK	18	19	22	17	18
BIMAS	2	2	1	2	2
CCOLA	6	5	9	3	12
DOAS	9	11	8	14	11
ENKAI	17	13	15	11	16
EREGL	12	14	14	10	15
FROTO	10	10	11	8	10
KCHOL	21	21	21	22	22
KOZAL	1	1	2	1	1
KRDMD	13	18	12	12	9
OTKAR	8	16	16	18	17
PETKM	3	4	3	15	14
SAHOL	15	8	4	16	4
SISE	16	17	13	7	7
TAVHL	19	20	19	13	13
TCELL	5	6	10	5	5
THYAO	7	7	6	6	6
TKFEN	22	22	20	19	20
TOASO	20	15	17	20	21
TTKOM	4	3	5	4	8
TUPRS	14	12	7	9	3
ULKER	11	9	18	21	19

Her bir şirketin 5 ayrı yılda ettiği sıralama derecelerinin geometrik ortalaması alınıp elde edilen ortalama değerler yeniden sıralanarak 5 yıllık finansal performans sıralaması elde edilmiştir. Hesaplanmış olan

sıralama ortalaması en düşük olan şirket 5 yıl boyunca en yüksek sırayı almış olan ve performansı en yüksek şirket olarak belirlenmiştir. 5 yıllık ortalama performans sıralaması Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: TOPSIS Sıralamalarının Ortalamalarına Göre Oluşturulan 5 Yıllık Performans Sıralaması

Hisse Kodu	Sıralama Ortalaması	5 Yıllık Performans Sırası
KOZAL	1,148698	1
BIMAS	1,741101	2
TTKOM	4,535866	3
TCELL	5,956789	4
PETKM	5,96629	5
CCOLA	6,273837	6
THYAO	6,381606	7
SAHOL	7,897402	8
TUPRS	7,949764	9
FROTO	9,747574	10
DOAS	10,40517	11
SISE	11,16199	12
KRDMD	12,4843	13
EREGL	12,86784	14
ENKAI	14,22981	15
OTKAR	14,43478	16
ULKER	14,8039	17
TAVHL	16,49243	18
TOASO	18,45712	19
ARCLK	18,72553	20
TKFEN	20,56515	21
KCHOL	21,39443	22

Ele alınan finansal oranlar ile yapılan 5 yıllık TOPSIS sıralamasına göre Koza Altın, BİM Mağazalar, Türk Telekom, Turkcell ve Petkim sırasıyla en yüksek finansal performansa sahip ilk 5 işletme olarak belirlenmiştir. Son 5'te bulunan düşük finansal performansa sahip işletmelerin ise 18. sırada TAV Havalimanları, 19. sırada Tofaş Otomobil Fabrikası, 20. sırada Arçelik, 21. sırada Tekfen Holding ve son sıra olan 22. Sırada ise Koç Holding olduğu görülmüştür.

Sonuç

Yatırım yapılacak hisse senedi ile ilgili karar verirken finansal oranlara dayalı analiz yapmak birden çok oranın bir arada değerlendirilmesini ve yatırım alternatiflerinin finansal durumunun birbirine göre göreceli performansının ortaya koyulmasını gerektirmektedir. Bu gibi çok kriterli karar yaklaşımlarında çok kriterli karar analizleri yatırımcıların birden fazla kriter altında performans sıralaması elde etmesini sağlayan faydalı yaklaşımlardır.

Çok kriterli karar analizi yaklaşımlarından TOPSIS yöntemi yardımı ile analistler birden çok kriterini bir arada değerlendirmenin yanı sıra her bir kriter ile ilgili kendi subjektif önem ağırlıklarını tanımlayarak bu ağırlıklara göre optimum karar sıralamasını elde edebilmektedir.

Bu çalışmada BIST 30 endeksinde yer alan işletmelerin finansal oranlara dayalı performans analizinde TOPSIS çok kriterli karar verme yöntemi kullanılmıştır. Endekste yer alan finans sektörü işletmeleri ve halka arzı 2013 tarihli olan Pegasus işletmesi analiz dışı bırakıldıktan sonra kalan 22 işlet-

me 10 finansal oran kapsamında beş yıllık süreç için değerlendirilmiştir.

Çalışma sonucunda Koza Altın, BİM mağazaları ve Türk Telekom işletmeleri ilk üç sırada yer alırken; Arçelik, Tekfen Holding ve Koç Holding işletmeleri son üç sırada yer almıştır. Ele alınan kriterler ve önem derecelerine göre elde edilmiş olan bu performans sıralaması değerlendirilir iken TOPSIS yöntemi ile ilgili göz önünde bulundurulması gereken noktalar olduğu unutulmamalıdır.

Öncelikle TOPSIS yöntemi ele alınan karar kriterlerine dayalı sonuç verdiğinden aynı dönem için aynı işletmeler ile çalışılsa dahi farklı oranların karar kriterleri olarak tanımlanması sonucu farklı sonuçların elde edileceği unutulmamalıdır. Bunun yanı sıra, aynı işletmeler ve karar kriterleri altında dahi, kriterlere verilmiş önem derecelerinin değiştirilmesi sonucu performans sıralaması değişebilecektir. Bu çalışmada önem dereceleri tanımlanırken subjektif yaklaşımlardan kaçınılmış ve tüm kriterlere karar matrisi içerisinde sahip oldukları nicel ağırlıklar verilerek işlem yapılmıştır. Sonuçların değerlendirilmesi sürecinde yöntem içerisinde ele alınan kriterlerin ve önem derecelerinin göz önünde bulundurulması faydalı olacaktır.

Yöntemin farklı işletmeler ve finansal oranlar altında tekrarlanması, finansal oranlar ile elde edilen sonuçların piyasa değerleri ile kıyaslandığı ampirik çalışmaların gerçekleştirilmesi yöntemin geçerliliğinin ve piyasaya rehber olabilme gücünün ortaya çıkarılması adına izleyen çalışmalar için önemle tavsiye edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akkaya, C. (2004). Finansal Rasyolar Yardımıyla Havayolları İşletmelerinin Performansının Değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F.Dergisi*, 19 (1), 15-29.
- Akyüz, Y., Bozdoğan, T. ve Hantekin. E. (2011). TOPSIS Yöntemiyle Finansal Performansın Değerlendirilmesi ve bir Uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 13 (1), 73-92.
- Aydın, N., Başar, M. ve Coşkun, M. (2010) *Finansal Yönetim*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bülbül, S. ve Köse, A. (2011) Türk Gıda Şirketlerinin Finansal Performansının Çok Amaçlı Karar Verme Yöntemleriyle Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı, 71-97.
- Çonkar, M. K., Elitaş, C. ve Atar, G. (2011). İMKB Kurumsal Yönetim Endeksi'ndeki (XKURY) Firmaların Finansal Performanslarının TOPSIS Yöntemi ile Ölçümü ve Kurumsal Yönetim Notu ile Analizi. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61 (1), 81-115.
- Demireli, E. (2010). TOPSIS Çok Kriterli Karar Verme Sistemi: Türkiye'deki Kamu Bankaları Üzerine bir Uygulama. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5 (1), 101-112.
- Dumanoğlu, S. ve Ergül, N. (2010). İMKB'de İşlem Gören Teknoloji Şirketlerinin Mali Performans Ölçümü. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 48, 101-111.
- Ege, İ., Topaloğlu, E.E. ve Özyamanoğlu, M. (2013). Finansal Performans ile Kurumsal Yönetim Notları Arasındaki İlişki: BİST Üzerine bir Uygulama. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5 (9), 100-117.
- Eleren, A. ve Karagül, M. (2008). 1986-2006 Türkiye Ekonomisinin Performans Değerlendirmesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 15 (1), 1-14.
- Ergül, N. (2014). BIST Turizm Sektöründeki Şirketlerin Finansal Performans Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4 (1), 325-340.
- Ertuğrul, İ. ve Karakaşoğlu, N. (2009) Performance Evaluation of Turkish Cement Firms With Fuzzy Analytic Hierarchy Process and TOPSIS Methods. *Expert Systems with Applications*, 36, 702-715.
- Ertuğrul, İ. ve Özçil, A. (2014). Çok Kriterli Karar Vermede TOPSIS ve VIKOR Yöntemleriyle Klima Seçimi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4 (1), 267-282.
- Feng, C. M., Wang, R. T. (2000). Performance Evaluation for Airlines Including the Consideration of Financial Ratios. *Journal of Air Transport Management*, 6, 133-142.
- Feng, C. M., Wang, R. T. (2001). Considering the Financial Ratios on the Performance Evaluation of Highway Bus Industry. *Transport Reviews*, 21 (4), 449-467.
- İç, Y. T., Tekin, M., Pamukoğlu, F. Z. ve Yıldırım, S. E. (2015). Kurumsal Firmalar İçin bir Finansal Performans Karşılaştırma Modelinin Geliştirilmesi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 30 (1), 71-85.
- İç, Y. T. ve Yurdakul, M. (2010). Development of a Quick Credibility Scoring Decision Support System Using Fuzzy TOPSIS. *Expert Systems with Applications*, 37 (1), 567-574.

- Oprionic, S. ve Tzeng, G.H. (2004). Compromise Solution by MCDM Methods: A Comparative Analysis of VIKOR and TOPSIS. *European Journal of Operational Research*, 156, 445–455.
- Ömürebek, V. ve Kınay, Ö. G. B. (2013). Havayolu Taşımacılığı Sektöründe TOPSIS Yöntemiyle Finansal Performans Değerlendirmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (3) , 343-363.
- Seçme, N. Y., Bayramoğlu, A. ve Kahraman, C. (2009). Fuzzy Performance Evaluation in Turkish Banking Sector Using Analytic Hierarchy Process and TOPSIS. *Expert Systems with Applications*, 36 (9), 11699-11709.
- Soba, M. ve Eren, K. (2011). TOPSIS Yöntemini Kullanarak Finansal ve Finansal Olmayan Oranlara Göre Performans Değerlendirilmesi, Şehirlerarası Otobüs Sektöründe bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 21, 23-40.
- Şamiloğlu, F. ve Akgün, A.İ. (2010) *Finansal Tablolar Analizi*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Wang, Y.J. (2008) Applying FMCDM to Evaluate Financial Performance of Domestic Airlines in Taiwan. *Expert Systems with Applications*, 34, 1837–1845.
- Wang, Y.J., Lee, H. S., Lin, K. (2003). Fuzzy TOPSIS for Multi-Criteria Decision-Making. *International Mathematical Journal*, 3, 367–379.
- Wu, C. R., Lin, C. T., Tsai, P. H. (2008). Financial Service of Wealth Management Banking: Balanced Scorecard Approach. *Journal of social sciences*, 4 (4), 255-263.
- Yılmaz Türkmen, S. ve Çağıl, G. (2012). İMKB'ye Kote Bilişim Sektörü Şirketlerinin Finansal Performanslarının TOPSIS Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *Maliye Finans Yazıları*, 26 (95), 59-78.
- Yayar, R. ve Baykara, H. V. (2012). TOPSIS Yöntemi ile Katılım Bankalarının Etkinliği ve Verimliliği Üzerine bir Uygulama/An Implementation Upon Efficiency and Productivity of Participation Banks with TOPSIS Method. *Business and Economics Research Journal*, 3 (4), 21-42.
- Yurdakul, M. ve İç, Y.T. (2003). Türk Otomotiv Firmalarının Performans Ölçümü ve Analizine Yönelik TOPSIS Yöntemini Kullanan bir Örnek Çalışma. *Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 1-18.
- Yükçü, S. ve Atağan, G. (2010). TOPSIS Yöntemine Göre Performans Değerleme. *Journal of Accounting & Finance*, 45, 28-35.

ÖZ

Hükümet Harcamaları ve Ekonomik Büyüme

Ekonomik durgunluk dönemlerinde, hükümetler GSYİH'daki büyümeyi artırabilmek ve ekonomide fazladan iş yaratabilmek amacıyla harcamalarını artırmaya yönelirler. Bu çalışmada, hükümet harcamalarıyla GSYİH büyümesi arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Bu minvalde, 1997-2011 yılları arası 15 yıllık dönemi ve 36 ülkeyi kapsayan veri setine dayalı bir modeli içeren panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Model, hükümet harcamaları değişkenine odaklanmakta; ayrıca beş farklı kontrol değişkeni içermektedir. Sonuçlar hükümet harcamalarının yükseltilmesiyle büyümenin artırılabilirliğini varsaymanın mümkün olmadığını göstermektedir. Çalışma kapsamında, istatistiki olarak negatif ancak nicel olarak oldukça düşük bir korelasyon tespit edilmiştir.

JEL Sınıflandırma: E1, H5, N1

Anahtar Kelimeler: Hükümet Harcamaları, Ekonomi, GSYİH, Büyüme

ABSTRACT

Government Spending and Economic Growth

In times of economic slowdown, governments tend to boost spending in order to increase GDP growth and create extra jobs in the economy. In this paper, the relationship between government spending and GDP growth is examined. In doing so, panel data analysis conducting a model with a data set for 36 countries for 15 years for the period of 1997-2011 were used. The model focuses on the government spending variable also including five other control variables. Results show that it is not possible to assume that GDP growth can be increased by raising government expenditure. A negative correlation that is statistically significant but quantitatively very low were determined in the context of study.

JEL Classification: E1, H5, N1

Keywords: Government Spending, Economy, GDP, Growth

Government Spending and Economic Growth

Mehmet Tarık ERASLAN *

Ahmet TOZLU **

INTRODUCTION

Understanding why some countries grow at different levels from others has been a question for many economists. GDP growth levels tend to vary widely across regions and often result in large gaps in development rates and level and income after only a few years. Some countries in Southern Asia, for example, have managed to increase the level of GDP growth to that of developed nations, while on the other hand many nations seem unable to ever apply policies conducive for healthy economic growth. The reasons behind these growth differences and lack of effective policy implementation are highly relevant to current macroeconomic discussions.

The neoclassical view of why countries having different growth performances points to the fact that high growth rates can be achieved with exports and low levels of government intervention. This view blames protectionist trade measures and overly high levels of government control as the main culprits behind economic failure.

2. LITERATURE REVIEW

These discussions originate with Wealth of Nations author Adam Smith. Smith claims that the free market is the main factor behind high growth rates and economic wealth. The classic view highlights the necessity of a government to allow the markets to function freely and productively. This belief has been debated throughout economic history, but the 1929 recession put doubts into the totally free market laissez faire viewpoint. Economists began to discuss the need for government intervention within the economy. While they did not agree on how the government should or could impact the real

* Ministry of Development Head of Department of Employment and Working Conditions teraslan@kalkinma.gov.tr

** Public Administration and Labor Life Specialist
ahmettozlu@gmail.com

Gönderim Tarihi: 28.01.2016 Kabul Tarihi: 22.07.2016

economy, after World War II all economists realized that the role of the government in the economy has been substantially increased.

Neo Classical Growth Theory;

Solow's work on growth theory was the base for the neoclassical view in the middle of the 20th century. In this model the economy comes to a steady state and the main factor defining growth is technological development and increase in population. In the model a country that increases its savings will have accumulated more capital at steady state causing it to have a higher level of wealth. In the long term the model tells us that countries will come closer in terms of GDP per capita in relation with the fact that growth is explain with exogenous growth. In other words, this convergence hypothesis tells us that in the long term the gap between developed and under developed countries will diminish.

In reality, the hypothesis of the neo classical growth model didn't work perfectly. To the contrary, as years pass, the gap of wealth between developed and under developed nations has only widened. According to Barro (1990) convergence is conditional and will only take place if countries have similar institutional structures. The partial failure of the neo classical model in explaining growth differences has forced economists to develop new models in order to explain the growth process endogenously.

Endogenous Growth Theories

The different step taken forward by endogenous growth models has been to try and explain economic growth with a model that puts the technology factor in as well. On the

other hand the developers of these models have also taken into account factors such as government policies in explaining growth dynamics. Another important difference between the old and new models is that, the new models have distanced themselves from diminishing returns and have underlined the possibility of increasing returns from capital with the human capital factor.

We can summarize endogenous growth models in three different areas. First group of models have taken into consideration the effects of information, technology and have defined concepts such as learning by doing (Romer 1986).

The second group has focused on the importance of human capital and its effects of increasing productivity in the economy. The third party has expanded endogenous growth models by including government policies as a factor in explaining economic growth. Some of these economists have argued that government policies have a major importance in economic functioning and efficient use of government funds will enable an economy to grow at a higher level (Barro 1990, Kelly 1997, Webber 2002). In Barro's model government spending on efficient areas results in higher growth rates but the opposite happens if the size of the government increases too much. Further, Barro continues and says that the efficient use of government funds and generating effective government policies is the main determinant of growth differences between countries.

Devarajan (1996) derives conditions under which a change in the composition of expenditure leads to a higher growth rate of the economy. The condition he examines depends not just on the physical productivity

of the different components of government spending but also on the initial shares. He uses data from 43 developing countries over 20 years and shows that an increase in the share of current expenditure has positive and statistically significant growth effects.

On the other hand not all study results have been positive. For example, Gwartney, Halcombe and Lawson (1998) have found that the larger amount of spending had no relation with economic growth. Their reasoning was that when the government spending increases and goes beyond a certain limit, the funds start to go to sectors and areas which are less efficient causing the economy to lose pace. Landau (1983) has studied the relationship between per capita GDP and government spending/GDP ratio and also found a negative relationship between the two.

Ram (1986) has developed a model using data from 115 different countries and tested the relationship government spending and economic growth. The study results showed that in 100 of these countries the relationship was positive and in the other 15 they found a negative relationship. With these results Ram came to the conclusion that government expenditures had a positive external effect on the economy. Besides he underlined the fact that during the 1960s the factor efficiency was higher in the public sector compared to the private sector and in the 1970s the efficiency of government spending had declined. One last point was that the effect of government spending on the economy was greater in the under developed countries.

Butkiewicz (2011) studies the impact of government expenditures on economic growth, emphasizing how government ef-

fectiveness influences the efficiency of government spending. In his model, effects of sub-categories of government spending on growth are also examined. According to his findings total expenditures are estimated to have negative growth effects for some groupings of developed nations. Also consumption expenditures are found to have a negative growth effect in developing nations with ineffective governments. He comes to the conclusion that developing nations with ineffective governments benefit from capital expenditures, therefore in order to increase growth, developing nations should limit their governments consumption spending and invest in infrastructure.

Bosi (2007) considers a discrete-time version of the endogenous growth model which envisages a public participation in the production of private goods where public dividends are invested in order to provide a public good; in turn, the public good plays a role of indispensable production externality and, eventually, of growth engine.

In the production of private goods, Bosi (2007) finds that an optimal policy is always based on a positive participation of the government as shareholder; also, when growth is slow, a public intervention or large substitution effects stabilize the economy. In conclusion he argues that a right mix of short-run services and long-run infrastructures is good to slow economies. Also he adds that infrastructures are mainly recommended in presence of moderate income effects, while services are recommended in presence of strong income effects.

Heitger (2001) who studied the effects of government spending on economic growth in 21 OECD countries found a positive rela-

tionship between the two factors. However, once government spending exceeds a certain point and begins to intervene with the private market the relationship takes a opposite direction and even comes to effects of negativity.

Conte and Darrat (1988) also studied the relationship between growth and government spending looking for correlations between the two. In some countries the relationship they found was positive on the other hand other results came as negative. In conclusion their study showed no significant correlation between the two factors.

3. THE MODEL

The main goal of our model is to examine the effects of government spending on GDP growth. In line with the related literature above, it is very difficult to have a sharp expectation regarding the direction of the relationship between government spending and GDP growth. The results of various working papers have been different, all working on models which include variety of countries for separate time periods. If we are to declare our expectations in a less direct manner, we will lean towards a positive relationship because the data set of the model will include mostly countries with strong institutions, increasing the possibility of having more efficient public investment structure resulting in GDP growth.

Our dependent variable GDP growth is by nature determined by many different factors. This fact and the literature findings (Ram (1986), Heitger (2001)) , quantitatively speaking we don't expect independent variable (X1) government spending to have a high level effect. But statistically the effect is expected to be significant as most of

the related papers results (Barro 1990, Kelly 1997, Webber 2002, Ram (1986), Heitger (2001)).

a) Data and Variables

In our model we use annual data that contains one dependent and six independent variables for 36 countries¹ each including observations for a period of 15 years between 1997-2011. Countries are selected with regards to availability in data sets suitable with the model. Each variable has 540 observations. Three years in this period have been chosen as crisis years; 2009, 2010 and 2011 and are represented with a dummy variable.

The data are gathered from the World Bank internet database.

The dependent variable is **GDP growth** which will be defined as annual percentage growth rate of GDP at market prices based on constant local currency.

Definition of independent variables

Government spending will be defined as cash payments for operating activities of the government in providing goods and services. It includes compensation of employees (such as wages and salaries), interest and subsidies, grants, social benefits, and other expenses such as rent and dividends

Regarding education, we will take into account of the ratio of total enrollment, regardless of age, to the population of the age

¹ Australia, Austria, Belgium, Bulgaria, Croatia, Cyprus, Czech Republic, Denmark, Estonia, Finland, France, Germany, Greece, Hungary, Iceland, Ireland, Italy, Japan, Korea Rep., Lithuania, Malta, Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Romania, Russian Federation, Slovak Republic, Slovenia, Spain, Sweden, Switzerland, Turkey, United Kingdom, United States, Ukraine.

group that officially corresponds to tertiary education.

Inflation is measured by the consumer price index reflects the annual percentage change in the cost to the average consumer of acquiring a basket of goods and services that may be fixed or changed at specified intervals, such as yearly.

Research and Development Expenditures are for current and capital expenditures (both public and private) on creative work undertaken systematically to increase knowledge, including knowledge of humanity, culture, and society, and the use of knowledge for new applications. R&D covers basic research, applied research, and experimental development.

Patent applications are filed through the Patent Cooperation Treaty procedure or with a national patent office for exclusive rights for an invention--a product or process that provides a new way of doing something or offers a new technical solution to a problem. A patent provides protection for the invention to the owner of the patent for a limited period, generally 20 years.

b) Model Structure and Methodology

In order to regress the data we built a panel data model to examine fixed and/or random effects of individuals or time. The core difference between fixed and random effect models lies in the role of dummy variables. A parameter estimate of a dummy variable is a part of the intercept in a fixed effect model and an error component in a random effect model. Slopes remain the same across group or time period in either fixed or random effect model (Kennedy 2008). Both fixed and random effect is an issue of unmeasured va-

riables or omitted relevant variables. This heterogeneity is handled by either putting in dummy variables to estimate individual intercepts of groups (fixed) or viewing the different intercepts as having been drawn from possible intercepts, so they may be interpreted as random and treated as though they were a part of the error term (random).

We conducted Hausman Test to choose between fixed and random effects, according to this test if the null hypothesis of no correlation is rejected, it can be concluded that individual effects are significantly correlated with at least one regressor in the model and thus the random effect model is problematic. If this is the result a fixed effect model rather than the random effect counterpart is chosen. The Hausman Test we conducted with the data also resulted with the null hypothesis been rejected²; showing correlation between individual effects and regressors. So the fixed effect method was chosen.

Model:

$$\text{GDP growth} = B_0 + B_1(\text{government spending}) + B_2(\text{education}) + B_3(\text{inflation}) + B_4(\text{research \& development}) + B_5(\text{patent}) + B_6(\text{crisis years})$$

c) Results and Interpretation

Table 1 summarizes the basic results of the regression. The first column shows the estimate results for the coefficients. The second column shows the standard error for these coefficients and the third column gives the t-values. The final column is the p-values which will present the significance of the coefficients.

² Hausman test's result is of this model is 23.08, when evaluated with the critical value, null hypothesis is rejected

The R-Square result indicates that approximately 34 percent of the variation in GDP growth is explained by the model. This is in accordance with our expectations, the GDP has many components and it will be very difficult to build a model that explains the variation in GDP at a high level.

According to the results, the level effect of the independent variable *government*

spending on GDP growth is statistically significant at the 0.01 level. The coefficient estimate -0.076 implies a negative relationship between government spending and GDP growth. More specifically; at the 0.01 significance level, one percent increase in government spending/GDP ratio is expected to decrease GDP growth rate by 0.076 percent, holding all other variables constant.

Table 1: Regression Results

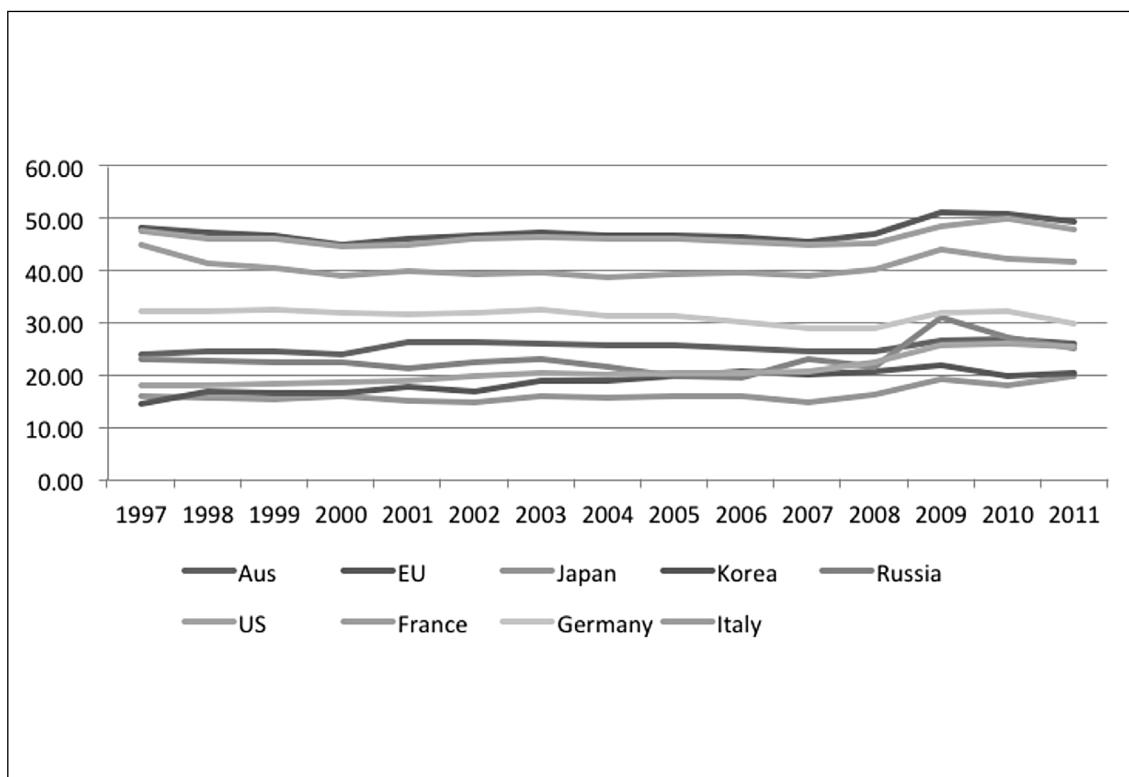
Parameter Estimates				
Variable	Estimate	Standard Error	t Value	Pr > t
Intercept	6.186393	1.3498	4.58	<.0001
Government Spending	-0.07624	0.0215	-3.54	0.0004
Education	0.028657	0.015	1.9	0.0574
Inflation	-0.00824	0.00286	-2.88	0.0041
Research & Development	-1.26781	0.643	-1.97	0.0492
Patents	1.271769	0.6509	1.95	0.0513
dummy	-3.98857	0.3628	-10.99	<.0001
Fit Statistics				
SSE	4340.8801	DFE	498	
MSE	8.7166	Root MSE	2.9524	
R-Square	0.3395			

This result is in line with our expectations in the model hypothesis we put forward. First of all the quantity of the effect is not very large, because GDP growth is by nature determined by many different factors. Similarly the literature findings of Ram (1986) and Heitger (2001) also find small quantitative effects in their regression.

The other important factor is the direction of the relationship. It is very difficult to have a sharp expectation regarding the direction of the relationship between government spending and GDP growth. The

results of various working papers that we examined have been different. But taking into account the development level and institutional quality of the countries selected in our regression a positive relationship was expected. The regression results have shown an opposite direction with a negative relationship which is also statistically significant. One explanation regarding this difference is the tendencies of governments to increase their spending during years where growth is slow, thus, causing the government spending numbers to have an opposite course with the growth data.

Figure 1: Government Spending (%GDP) Between Years 1997-2011

Source : World Bank Database

The coefficient of the *crisis year variable* of the model is also significant at the 0.01 level. This shows that the crisis years 2009-2001 has a robust negative effect on the GDP growth rate.

Control variable *education*'s coefficient is statistically significant at the 0.01 level. The coefficient estimate 0.028 implies a positive relationship between education level and GDP growth. In other words; holding all other variables constant, at the 0.01 significance level, one percent increase in tertiary education enrollment is expected to increase GDP growth rate by 0.028 percent. This positive relationship is expected, according to the related literature as the amount of people attending tertiary level increases, this will result in the rise of skills and productivity in the labor force resulting in economic growth. Similar to government spending, the quantitative effect is not at a high level due to the large amount of different components that determine GDP.

The coefficient estimate of the third independent variable *inflation* is -0.008 and it is statistically significant at the 0.05 level. This implies that holding all other variables constant, one percent increase in the inflation level is expected to decrease GDP growth rate by 0.008 percent at the 0.05 significance level. This is expected, as research results have a relatively wide consensus about this relationship. In particular, it is generally accepted that inflation has a negative effect on medium and long-term growth. Inflation impedes efficient resource allocation by damaging the signaling role of relative price changes, an important guide to efficient economic decision making (Fischer; 1993).

The coefficient estimate of *research and*

development is also significant at 0.05 level and has the value of -1.26. To put it in a different way, holding all other variables constant, one percent increase in the research and development expenditure level is expected to decrease GDP growth rate by 1.26 percent at the 0.05 significance level. The related literature suggests that technology of innovation based on R&D-expenditure will encourage innovation activity and increase physical capital production effecting growth positively. This contradicts with our estimate possibly in relation with the uncertain time effect. Unlike other components of economic growth it is very difficult to make certain estimates about the timing of the results of research and development investments. In some cases the beneficial outcomes of these investments are obtained at early stages, but in other cases a no gain is also possible.

The last control variable *patent applications* coefficient is statistically significant at the 0.01 level. The coefficient estimate 1.27 shows a positive relationship between patent application level and GDP growth. To put it another way; holding all other variables constant, at the 0.01 significance level, one percent increase in patent applications is expected to increase GDP growth rate by 1.27 percent. The literature also supports this finding that increases in patenting activity lead to increases in both labor productivity and economic growth.

When compared with the research and development coefficient results, why does patent application imply a different outcome? An explanation to this is that, research and development data is more open to difficulties when used for the level of innovation. Research and development is an input to innovation outputs, rather than a measure

of innovation occurring in an economy. The relationship between research and development and innovation outputs is likely to be time varying as we mentioned above, causing uncertain lags. Patents have the benefit that patents are more likely to be related to innovation outputs than research and development data (Crosby; 2000).

4. CONCLUSION

Policy makers have the tendency to perceive government spending as a tool which can be applied in order to increase GDP growth. Whenever an extra boost is needed for the economy or when the time of elections near, the amount of government spending is increased in hope of additional economic activity. However, academic literature regarding this subject indicates no clear results. Some studies have found a positive relationship between these parameters, while others have concluded with a negative correlation.

This paper examines the relationship between government spending and GDP growth by focusing on developed countries. Using panel data analysis we conducted a model with a data set for 36 countries for 15 years for the period of 1997-2011. The model focuses on the government spending variable also including five other control variables.

The policy implications arising from this paper show that it is not possible to assume that GDP growth can be increased by raising

government expenditure. We have found a negative correlation that is significant but quantitatively very low. This result is parallel with the findings of Conte and Darrat (1988), Butkiewicz (2011), and Gwartney (1998). One aspect of this result is that our definition of government spending includes all operating activities and doesn't differentiate between them. Further studies may be conducted that analyses specific sub-groups of government spending that will include difference of efficiencies between them.

Another result of this paper is the positive relationship found between tertiary education attendance and growth. This result supports the view that tertiary level education increases the skills and productivity of the labor force. Also, results regarding inflation is also in line with the literature, showing a negative correlation with GDP growth. Research and development expenditure and patent application had contradicting results mainly due to the high level of time variation of the prior.

In conclusion, public policy makers shouldn't put effort in increasing GDP growth by raising the amount of government spending. The outcomes of increased spending will not be positive in all cases, furthermore, causing additional problems such as inflation and budget deficits. Instead, governments' main focus should be on increasing the productivity of the economy with structural changes in the mid and long term.

REFERENCES

- Barro, R.J. (1990), Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth. *Journal of Political Economy*, 106: 407-444.
- Bosi S, Nourry C, Growth and Fluctuations: The Role of Public Dividends and Public Spending Original Research Article *Journal of Mathematical Economics*. Volume 43, Issues 3-4, April 2007, Pages 420-445.
- Butkiewicz J., Yanikkaya H. (2011), Institutions and Impact of Government Spending on Growth. *Journal of Applied Economics*, Volume 14, Issue 2, Pages 319-341.
- Conte, M.A. and Darrat, A.F. (1988), Economic Growth and the Expanding Public Sector: A Reexamination. *The Review of Economics and Statistics*, 70(2): 322-330.
- Crosby M (2000), Patents, Innovation and Growth. *The Economic Record* Vol. 16. No. 234, September 2030.255-262.
- Devarajan S., V. Swaroop, H. Zou (1993), The Composition of Public Expenditure and Economic Growth. *Journal of Monetary Economics*, 37, pp. 313-344.
- Fischer, S. (1993), The Role of Macroeconomic Factors in Growth. *Journal of Monetary Economics*, Vol. 32 (December), pp. 485-512.
- Gwartney, J., Lawson R. and Holcombe, R. (1998), The Scope of Government and the Wealth of Nations. *Cato Journal*, 18(2): 163-190.
- Hegtger, B. (2001), The Scope of Government and Its Impact on Economic Growth in OECD Countries. *Kiel Working Paper*, (1034).
- Kelly, T. (1997), Public Expenditures and Growth. *Journal of Development Studies*, 34/1: 60-84.
- Ram, Rati (1986), Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence from Cross Section and Time Series Data. *The American Economic Review*, 76(1): 191-203.
- Romer, P.M. (1986), Increasing Returns and Long Run Growth. *Journal of Political Economy*, 94/5: 1002 -1037.
- Seron M.J. (2000), R&D-Expenditure in An Endogenous Growth Model *Journal of Economics* Vol. 74, No. 1, pp. 39-62.
- Webber, D.J. (2002), Policies to Stimulate Growth: Should We Invest in Health or Education. *Applied Economics*, 34/13: 1633-1643.

ÖZ

Kadınların İşgücüne Katılma Eğilimleri:Türkiye Örneği

Kadınların işgücüne katılımları, bir ülke için sürdürülebilir büyüme ve kalkınmayı sağlayan en önemli etkenlerden biridir. Kadınlar anne olmaları durumunda, hayat boyu edindikleri tecrübeleri gelecek nesillere yansıtabilme imkanına sahip olabilmektedirler. Dolayısı ile ücret karşılığı piyasa için çalışmayan bir kadına göre, ekonomik özgürlüğünü kazanan bir kadının toplumdaki yerinin, gelecekte beklentilerinin ve elde ettiği tecrübelerinin daha nitelikli olması beklenmektedir. Bu doğrultuda ülkelerin gelişmişlik düzeylerini etkileyen bir unsur olarak son zamanlarda kadının işgücüne katılma oranlarının dikkate alındığı gözlenmektedir.

Bu çalışmada Türkiye’de kadın istihdamının genel durumu, ana özellikleri teorik ve ampirik olarak incelenecektir. Çalışmada ilk olarak, kadınların iş gücüne katılma eğilimlerini etkileyen faktörler, Türkiye örneğinden hareketle ortaya konulmak istenmiştir. Ardından ise kadınların işgücüne katılımlarında bölgelere göre farklılık olup olmadığının belirlenmesi ve var ise bu bölgesel farklılıkların nedenlerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 2014 yılı için yapılan Hanehalkı İşgücü Anketi’nden elde edilen veriler kullanılmıştır. Çalışmada kadınların işgücüne katılma durumları iki durumlu logit model aracılığıyla incelenmiştir.

JEL Sınıflaması : J21, J23, C25

Anahtar Kelimeler: Kadının İşgücüne Katılımı, Türkiye, Logit Model, Kadın Emeği, Bölgesel Analiz

ABSTRACT

Female Labor Force Participation Tendency: The Case of Turkey

Female labor force participation is one of the most important factors in ensuring sustainable growth and development for a country. Women can have opportunity to reflect their lifetime experiences to the future generations in case they become mothers. Thus, it is expected from a woman who has her economic freedom to be more qualified in terms of future expectations and the status in society when compared with a woman not employed in labour market. In this direction, it is observed that female labor force participation rate has been recently considered as an important factor affecting the level of development of a country.

In this paper, main features and general situation of women employment in Turkey are examined theoretically and empirically. In the study, firstly, the factors affecting the female labor force participation tendency are revealed with reference to the Turkey case. Then, it is aimed to detect whether the female labor force participation have differences by regions; and if there are, the aim is to determine the reasons of these differences. For this purpose, the data obtained from Household Labor Force Statistics prepared by the Turkish Statistical Institute for the year 2014 have been utilized. The participation of working women in full-time and part-time labor force have been examined by using binary logit model.

JEL Classification: J21, J23, C25

Keywords: Female Participation to Workforce, Turkey, Logit Model, Female Labor, Regional Analysis

Kadınların İşgücüne Katılma Eğilimleri: Türkiye Örneği

Yrd. Doç. Dr. Özge KORKMAZ *

iriş

Geçmişten günümüze değin kadınlar işgücü piyasasında yer almıştır. Savaş dönemlerinde askere giden eşlerin yerine işgücü piyasasında çalışmak zorunda kalan kadınlar, belirli periyotlarla tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde faaliyet göstermişlerdir. Bu bağlamda Türk kadını 1950'li yıllardan sonra tam olarak işgücü piyasasında kendini göstermiştir. Türkiye toplumunda kadının görev ve sorumluluklarının diğer toplumlara nazaran daha fazla olması nedeniyle, Türk kadınının işgücüne katılım oranları Avrupalı kadınlara kıyasla her zaman daha az olmuştur.

Kadınların işgücüne katılım oranı, kadın işgücünün aktif nüfusa bölünmesi ile elde edilmektedir (Karpaz, 2015,s.254) ve kadın-

ların işgücüne katılım oranlarının artması tüm ekonomilerde istenilen bir durumdur. Örneğin; piyasa başarısızlıklarının ve siyasi bozulmaların olmadığı bir ekonomide kadınların işgücüne katılım oranlarının artması refah düzeyinde artışa neden olabilmektedir. Benzer şekilde, cinsiyete dayalı eşitsizliğin ve yoksulluğun azaltılması için kadının işgücüne katılımının artması istenilebilmektedir (Yıldırım ve Doğru, 2008,s.240). Dolayısı ile Türk kadınının işgücü piyasasına katılma oranlarının arttırılması gerekmektedir. Bu nedenle ilk olarak kadınların işgücü piyasasına katılma eğilimleri irdelenmelidir. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle Dünya'da ve Türkiye'de kadın işgücü piyasasının tarihsel gelişimine değinilecek, akabinde literatür incelemesine geçilecek ve burada Türkiye ile ilgili yapılmış ampirik çalışmalara yer verilecektir. Üçüncü bölümde ise veri seti ve yöntem hakkında bilgiler sunulacaktır. Ardından bulgular ve sonuç bölümlerine geçilecektir.

* Bayburt Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü
ozgekorkmaz@gmail.com

Gönderim Tarihi: 11.03.2016 Kabul Tarihi: 16.06.2016

Dünyada Kadın İşgücünün Tarihsel Gelişimi

Kadın, geçmişten günümüze değin her dönemin koşul ve niteliklerine göre değişen biçim ve statülerde çeşitli ekonomik faaliyetlere katılmıştır. Ancak kadınlar, gerçek anlamda, ilk kez sanayi devrimi ile birlikte “ücretli” olarak ve “işçi” statüsü altında çalışma yaşamı içinde yer almışlardır (Güneysu, 2008,s.6). Bir başka deyişle, 19. yüzyılda başta İngiltere olmak üzere, birçok Batılı ülkede sanayileşme, dokuma imalatı ile başlarken toplam işgücünün önemli bir bölümünü kadınlar oluşturmuştur (Bozkaya, 2013,s.72).

Sanayinin gelişmesi sonucu, zaman içinde yeni firmalar açılmış ve yeni firmaların varlığı işgücü talebinin artmasına neden olmuştur. Aynı zamanda artan işgücü talebi kadınların sadece imalat sanayinde değil; tezgahtarlık, sekreterlik, muhasebecilik gibi hizmet sektörlerinde çalışma imkanı elde etmelerine yol açmıştır (Costa, 2000,s.10-11). Sanayi Devrimi’ni izleyen yıllarda her ne kadar kadınlara iş imkanı sağlanmış olsa da, aslında bu dönem kadınların düşük ücret karşılığında çalıştığı bir zaman aralığını kapsamaktadır. Ayrıca bu dönemde işgücü piyasasında çalışan kadınların çalışma koşullarının çok zor şartlar altında olduğu dikkat çekmektedir. Bir diğer ifadeyle bu süreçte, işgücü piyasasında çalışan kadınların yoğun bir sömürüye maruz kaldığı gözlenmiştir.

Kadının tarım dışı sektörlerde çalışmaya katılması, sanayileşme ile başlamış ancak II. Dünya Savaşı sonrasında hız kazanmıştır. Bu süreç incelendiğinde bazı kadınların işgücü piyasasına girişteki temel amaçlarının vatanseverlik olduğu; bazı kadınların ise

zorunluluk nedeniyle çalışmaya başladıkları gözlenmiştir. Bir diğer ifadeyle erkeklerin savaşa gitmeleri neticesinde ailelerin gelirinin düşmesi ve kadının evde yapacağı işlerin azalması sonucunda bu problemleri gidermek amacıyla kadınların çalışmak zorunda kaldıkları söylenebilmektedir (Özer ve Biçerli, 2004, s.58). Dolayısı ile zorunluluktan ve vatanseverlikten dolayı işgücüne katılan kadınlar savaş süresince evin tüm sorumluluğunu üstlenmişlerdir. Bu ağır yüke rağmen, savaş bittikten sonra bazı kadınların çalışmaya devam ettikleri de gözlenmiştir (Goldin, 1991,s.740-745).

Tüm bu dönemler dışında kadının işgücüne katılma eğiliminde, esnek üretim sisteminin de pozitif bir etkisinin olduğu söylenebilmektedir. Çünkü bu süreçte, aile içi sorumlulukları nedeniyle tam zamanlı olarak çalışamayan kadınların esnek çalışma saatleri nedeniyle çalışma hayatında yer aldıkları gözlenmiştir (O’Connell ve Gash, 2003,s.1). Bir diğer ifadeyle, kadınlar esnek üretim sistemi ile geçici personel veya fason işçi olabilme ve yarı zamanlı çalışabilme imkanlarını elde etmişlerdir.

Küreselleşme süreci açısından kadın işgücü ele alındığında, uluslararası şirketlerin dünya piyasasında rekabet edebilmek amacıyla işgücü maliyetlerini düşürmeyi hedefledikleri bilinmektedir. Bu bağlamda şirketler ucuz emek talebini bir diğer ifadeyle kadın işgücüne olan taleplerini arttırmışlardır (Önder, 2013,s.43-44).

Sonuç olarak geçmişten günümüze değin kadınlar daha az beceri isteyen, daha az ücret ödenen ve daha esnek çalışma koşulları olan işlerde çalışmışlardır. Ne yazık ki bu durum günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır.

Türkiye’de Kadın İşgücünün Tarihsel Gelişimi

Türk kadınları işgücü piyasası ile 1915 Balkan Savaşı’nda tanışmıştır. Savaş sırasında erkeklerin çoğunun orduya katılması işgücü piyasasında emek arzının azalmasına neden olmuştur. Bu azalmayı takviye etmek amacıyla, kadınlar işgücü piyasasında yer almışlardır. Benzer şekilde I. Dünya, İstiklal ve II. Dünya Savaşları sırasında kadınlar işgücü piyasasında yer almış ve savaş dönemlerinde kadınların işgücüne katılımları yoğun olmuştur. Ancak savaş sonrasında, aynı diğer ülkelerde olduğu gibi, kadınların işgücüne katılım oranlarında azalışlar gözlenmiştir. Bu azalışın nedeni olarak ise, terhis olan erkeklerin eve dönmeleri sonucu kadınların ev işlerine odaklanmasının yattığı ve bu nedenle işgücü piyasasından bir kısmının geri çekildiği düşünülmektedir (Mardin, 2000,s.14).

1923 yılında Cumhuriyet’in kurulması ile birlikte, Türk kadınının işgücü piyasasında yeniden sahne aldığı gözlenmiştir. Cumhuriyet Dönemi’nde alınan kararlar ve reformlar ile kadınlara tanınan sosyal, siyasal ve hukuki haklar, kadının toplumdaki yerini değiştirmiştir. Dolayısı ile Türk kadını işgücü piyasasında yer edinmeye başlamıştır.

Balkan Savaşı’ndan 1950’li yıllara kadar Türk kadını işgücü piyasasında kendisini tam anlamıyla gösterememiştir. Ancak bu durum 1950’li yıllardan sonra geçerliliğini yitirmiştir. Türkiye’de kırsal alandan ayrılıp kente göç eden bireylerin artması ile birlikte bireyler kent yaşamının özelliklerine uyum sağlamaya başlamışlardır. Bu uyum ile birlikte Türkiye toplumunda aile kavramı, aile ilişkileri, aile yapısı ve kadının toplumsal konumu değişmiştir. 1950’lere kadar tarım

sektöründe ücretsiz aile işçisi olarak çalışan Türk kadını, kentsel dönüşüm projeleri sonucunda ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktan vazgeçmiş ve işgücü piyasasında yerini almıştır (Koray vd., 1999,s.16-17; Korkmaz ve Alacahan, 2013,s. 889).

Küreselleşme sürecinin kadınların işgücü katılım oranlarını etkilediği daha önce belirtilmişti. Bu bağlamda küreselleşme birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye’de de kadınların işgücüne katılım oranlarının artmasına neden olmuştur. Tüm bu gelişmeler, günümüz literatürüne mavi ve beyaz yakalı işgücü kavramından sonra “pembe yakalı işgücü” kavramının eklenmesini sağlamıştır (Bozkaya, 2013,s.73).

Kadınların İşgücüne Katılımını Etkileyen Faktörler

Geçmişten günümüze değin, ekonomik şartlar ve gelecek endişesi nedeniyle kadınların işgücüne katıldıkları söylenebilmektedir. Benzer şekilde, kadının eğitim durumu, sosyo-kültürel değerleri, ailenin tutumu, evli ve çocuk sahibi olma durumu, kadının yaşı, ülkedeki kent-kır farklılıkları, din faktörü ve çalışma yaşamının koşulları da kadının işgücüne katılımında etkili olabilmektedir (Özer ve Biçerli, 2004:65-70; İnce, 2010:35-50). Örneğin, ailenin geçimine katkıda bulunma zorunluluğu olduğunda, kadınların tam zamanlı ya da yarı zamanlı işlerde çalıştıkları ve hatta kayıt dışı çalışmak zorunda kaldıkları görülebilmektedir. Aynı zamanda ev işlerini rahatça yapabilmek, çocuklara ve/veya ebeveynlere rahatça bakabilmek için kadınların kayıt dışı çalışmak zorunda kaldığı da gözlenebilmektedir. Dolayısıyla kadınların, aile sorumluluklarını yerine getirebilmelerine imkan sağladığı için kayıt dışı çalışmayı tercih etmek durumunda kaldıkları

söylenmektedir. Örneğin istatistiklerde “çalışmıyor” olarak görülen bir kısım kentli kadının özellikle tekstil sektöründe fason üretim yapan işletmelerden ve toptancılardan parça başına iş aldığı, ayrıca iğne oyası, dikiş, gündelikçi işçilik, örgü işi gibi işlerde de çalıştıkları bilinmektedir. Bu bağlamda, kayıt dışı ekonominin Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranlarını etkilediği ve kentsel emek piyasalarında kadınların işgücüne katılma oranlarının düşük olmasına neden olduğu ileri sürülebilmektedir (Özer ve Biçerli, 2004:67).

Çalışma hayatında yer almak isteyen kadınların cinsel tacizle karşılaşmaları nedeniyle işten ayrıldıkları gözlenebilmektedir. Veyahut kadına yöneltilen bir öneriyi reddetmesi durumunda işten atılabildiği, üst görevlere gelmesinin engellenebildiği, sıkıntılı ve stresli bir çalışma ortamına katlanmak zorunda olabildiği durumlarda mevcuttur. Bu olumsuz durumlar nedeniyle ise, kadınların işgücü piyasasından geri çekilebildiği görülmektedir (Yaprak, 2003:99).

Kadınlar ekonomik özgürlüklerini elde etme isteği nedeniyle de işgücü piyasasında yer almak isteyebilmektedirler (Yaprak, 2003:93-94). Bir diğer ifadeyle, kadınlar ekonomik özgürlüklerini kazanarak toplum içerisinde eşine yada ailesine bağlı kalmaksızın alışveriş yapabilmek, istediğini satın alabilmek ve kararlarını verirken daha özgürce hareket edebilmek için ücretli olarak çalışmak gerektiği inancına sahip olabilmektedirler ve bu düşünce kadınların işgücüne katılma oranını pozitif yönde etkilemektedir.

Kadının işgücüne katılımında etkili olan bir diğer faktör de ailenin tutumudur. Aile yapısı ve akrabalık düzeyi sağlam olan ülke-

lerdeki kadınların; aile üyelerinden gerekli desteği aldığı ve bu nedenle ev dışında bir işte çalışmaya daha az ihtiyacı olduğu görülebilmektedir. Örneğin, eşi vefat etmiş bir kadının aile yapısının sağlam olması durumunda sözü edilen desteğin sağlanabildiği gözlenmektedir. Kadınların işgücüne katılımını etkileyen faktörler incelenirken ailenin tutumunda, dini inancın da etkili olduğu düşünülmektedir. Özellikle Müslüman ülkelerde kadının her alanda çalışmasına izin verilmediği görülmektedir. Dolayısı ile Müslüman ülkelerde kadınların işgücüne katılım oranının diğer ülkelere kıyasla düşük olduğu söylenebilmektedir ve bu durum Katolik ülkeler için de geçerlidir (İnce, 2010;44-45).

Kadınların işgücüne katılma durumları yaşları itibarıyla incelendiğinde, kadınların genç yaşta çalışmak istedikleri, çocuk sahip oldukları takdirde ise iş hayatından geri çekildikleri ancak çocuklar büyüdüğü takdirde yaş ilerlemesine rağmen iş gücü piyasasında yeniden yer aldığı gözlenebilmektedir.

Kadınların işgücü piyasasında yer almalarında yaş faktörü kadar etkili olan bir diğer faktör elbette kadınların medeni durumudur. Kadınların evli olmaları durumunda daha öncede bahsedildiği üzere eşin yada ailenin tutumu nedeniyle çalışmadığı gözlenmekle beraber, ekonomik şartların kötüye gitmesi, çocukların eğitimi gibi nedenlerle kadınların iş hayatında yer alabildikleri söylenebilmektedir. Ayrıca eşinden ayrılmış kadınların eşlerinden yeterli nafaka alamadıkları takdirde işgücü piyasasında yer aldıkları gözlenebilmektedir. Benzer şekilde, hiç evlenmemiş veya eşi ölmüş kadınlar da ekonomik nedenlerden dolayı çalışmak zorunda kalabilmektedirler. Ayrıca, toplumda kendilerini yada çocuklarını daha yüksek bir sosyal sınıfa dahil edebilmek amacıyla kadınların çalışma

hayatında yer almak istedikleri de görülebilmektedir.

Kadınların kentsel ve kırsal kesimde yaşama durumlarının da işgücüne katılma oranları üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Kentte yaşayan bir kadının kırsal kesimde yaşayan bir kadına göre belirli bir ücret karşılığında iş bulma olasılığı daha yüksektir. Aynı zamanda kentte yaşayan bir kadının niteliği ile kırsal kesimde yaşayan bir kadının niteliği işgücü piyasası açısından aynı olmayabilmektedir ve bu farklılık ücret farklılığına da yol açabilmektedir. Örneğin, kentte yaşayan bir kadın fabrikada muhasebeci olarak çalışırken; kırsal kesimde yaşayan bir kadın aynı fabrikada tarım işçisi olabilmektedir. Elbette böyle bir durumda eğitimin etkisi de göz ardı edilememektedir. Kadının almış olduğu eğitim ile işgücü piyasasına katılma oranı arasında bir ilişki mevcuttur. Bu bağlamda eğitilmiş bir kadının iş bulabilme imkanı ile eğitimsiz bir kadının iş bulabilme imkanı aynı olmamaktadır.

Yukarıda bahsedildiği üzere, gerek sosyal gerek de ekonomik nedenlerden dolayı kadınların işgücü piyasasında yer alma isteğinin olduğu gerçeği, göz ardı edilemez niteliktedir. Ancak kadınların işgücü piyasasında yer alma isteklerinin yasal düzenlemelerle güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Türkiye, Avrupa Birliği (AB) uyum sürecinde 4857 Sayılı İş Kanunu'nu düzenlemiştir. Bu kanunun 88. maddesinde Sağlık Bakanlığı'nın görüşü alınarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından hazırlanacak bir yönetmelikte gebe ve emziren kadınların hangi dönemlerde ne gibi işlerde çalıştırılmasının yasak olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu yönetmeliğe göre, yaşlarına ve medeni hallerine bakılmaksızın 100-150 kadın işçisi olan bir işyerinde, bir yaşıdan

küçük çocukların bakımı için emzirme odalarının ve 150'den fazla kadın işçi çalıştıran bir işyerinde ise 0-6 yaşındaki çocukların bırakılması için işyerine yakın bir yurdun kurulması zorunlu hale getirilmiştir. 4857 Sayılı İş Kanunu'nun 74 maddesi ele alındığında ise, kadın işçilerin doğumdan önce sekiz ve doğumdan sonra sekiz hafta olmak üzere toplam on altı haftalık süre için çalıştırılmamaları gerektiği belirtilmektedir. Dolayısı ile bu zorunlulukların kadınların işgücüne katılımını pozitif yönde etkilediği ancak işverenlerin kadın işçi çalıştırma isteği üzerinde negatif yönde bir etkiye neden olabildiği söylenebilmektedir. Ayrıca kanunun 72. maddesinde her yaştaki kadının yer ve su altında çalıştırılması yasaklanmış, kanunun 73. maddesinde ise "kadın işçilerin sanayi işlerinde gece çalıştırılmalarına ilişkin esasların Sağlık Bakanlığı'nın onayı alınarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na hazırlanacak bir yönetmelikle gösterileceği" belirtilmiştir (Özer ve Biçerli, 2004:70; Korkmaz ve Korkut, 2012:61). Dolayısı ile bu maddeler ele alındığında, kadını korumaya yönelik yasaların var olduğu ve yasalar doğrultusunda kadının her işte çalışmasının mümkün olmadığı ifade edilebilir. Sonuç olarak kadınların işgücüne katılımında etkili olan tüm faktörlerin dikkate alınarak, istihdam politikalarının geliştirilmesi gerektiği söylenebilmektedir.

Türkiye ile İlgili Yapılmış Ampirik Çalışmalar

Kadınların işgücüne katılımını dolaylı ve doğrudan inceleyen birçok çalışmanın literatürde mevcut olduğu söylenebilmektedir. Bu nedenle, bu başlık altında yalnızca Türkiye ile ilgili yapılmış ampirik çalışmalara yer verilecektir.

Akın (2002), kadınların işgücüne katılımını araştırdığı çalışmasında nested logit modelden yararlanmıştır. Çalışmada yaşın, eğitimin ve medeni durumun kadınların iş tercihleri üzerinde son derece etkili olduğu; kadınların evli olmasının ve çok sayıda çocuk sahibi olmasının ise işgücüne katılımlarını olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Tansel (2002), çalışmasında Türkiye’de 1980, 1985 ve 1990 yılları için 67 il bazında kadınların işgücüne katılımını etkileyen faktörleri araştırmış ve zaman serisi yönteminde yararlanmıştır. Çalışmada kadınların işsiz kalmaları durumunda cesaretsizliklerinin arttığı ve eğitim düzeylerindeki artışın işgücüne katılma düzeylerini arttırdığı gözlenmiştir.

Özer ve Biçerli (2004), çalışmalarında Türkiye’de kadın işgücüne katılım oranını tahmin etmek amacıyla 1988-2001 yıllarını dikkate almışlar ve panel veri analizinden yararlanmışlardır. Bu bağlamda çalışmada kadının işgücüne katılma oranı, kadın aktif nüfusu içindeki ev kadınlarının oranı, istihdam edilen kadın işgücü içindeki ücretsiz aile işçilerinin oranı ile 12 ve üstü yaş nüfus içinde toplam emeklilerin oranı değişkenleri ile kısıtlı en küçük kareler regresyon denklemi tahminlenmiştir. Analiz sonucunda kadın aktif nüfus içinde ev kadınlarının oranındaki artış kadının işgücüne katılma oranını azalttığı; istihdam edilen kadın işgücü içinde ücretsiz aile işçilerinin oranının artması durumunda ise kadın işgücüne katılma oranının arttığı tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada sosyal güvenceye sahip olan kadınların emeklilik sonrasında çalışmadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Gürler ve Üçdoğruk (2007), 2002 hanehalkı bütçe anketlerinden yararlanarak Tür-

kiye genelinde kadın ve erkeklerin işgücüne katılım kararlarını belirleyen etmenleri probit model aracılığıyla araştırmışlardır. Analizde yaş, eğitim düzeyi, medeni hal, sektör, meslekler ve yıllık kazanç değişkenleri kullanılmıştır. Probit model sonuçlarında eğitim düzeyi yükseldikçe kadınların işgücüne katılımının arttığı ve ailedeki çocuk sayısındaki artışın kadınların işgücüne katılımlarını azalttığı gözlenmiştir. Ayrıca evli bir kadının işgücüne katılımının evli bir erkeğe göre daha az olduğu tespit edilmiştir.

Yıldırım ve Doğrul (2008), çalışmalarında Türkiye’de kentsel alanlarda yaşayan kadınların işgücüne katılmama kararlarının olası belirleyicilerini 2003 yılına ait Hanehalkı Bütçe Anket verilerini kullanarak araştırmışlardır. Çalışmada yaş, medeni durum, hanehalkı büyüklüğü, yerleşik olunan bölge, kadının eğitim seviyesi, kocanın eğitim seviyesi, çocuk sayısı, çocukların yaş grupları, hanede çalışan fert sayısı, hanehalkının yıllık kullanılabilir geliri bağımsız değişken olarak ele alınmış; hanenin borç ya da taksinin olması, oturlan konutun mülkiyetine sahip olunması, kreşe devam eden çocuğun olması ve paralı öğrenim yapan fert olması durumları kukla değişken olarak ele alınmıştır. Çalışmada kadınların işgücü piyasasına katılmama kararlarının gerisinde yatan nedenlerin belirlenebilmesi için 15-65 yaş aralığındaki tüm kadınlar ile evli kadınlar için ayrı ayrı lojistik modeller tahminlenmiştir. Bu model sonuçlarına göre, işgücüne katılmama olasılığı bekar kadınlar için azalmakta ancak evli kadınlar için artmaktadır. Benzer şekilde eşin eğitim düzeyi arttıkça, ekonomik durum iyileştikçe ve çocuk sayısı arttıkça kadınların işgücüne katılma isteklerinin azaldığı gözlenmiştir.

Yamak vd. (2012), 2007 yılında ABD’de ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkileyen küresel krizin Türkiye işgücü piyasasını nasıl etkilediğini araştırdıkları çalışmalarında 2008 yılı Hanehalkı Bütçe Anket verilerinden hareketle, Türkiye’de işgücüne katılımı belirleyen faktörleri lojistik regresyon model aracılığıyla incelemişlerdir. Çalışmada hanehalkının yıllık kullanılabilir geliri, büyüklüğü, hanenin tipi, bireylerin yaşı, eğitim düzeyi, medeni durumu ve mülkiyet durumu değişkenleri bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Çalışmada, 9 adet logistik regresyon modeli tahminlenmiş ve modellerde hanenin kullanılabilir gelirindeki artışın kadınların işgücü piyasasına girme eğilimini azalttığı ancak kentte yaşayan erkekler için bu durumun tam tersine olduğu belirlenmiştir. Ayrıca evli olma durumlarının işgücüne katılma durumunu aynı yönde etkilediği ve bu oranın erkeklerde daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Kızılgöl (2012), çalışmasında 2002-2008 yıllarında Türkiye genelinde kentsel ve kırsal alanlarda yaşayan kadınların çalışma kararlarını etkileyen unsurları ilgili dönemin Hanehalkı Bütçe Anketlerinden yararlanarak, lojistik model aracılığıyla incelemiştir. Analiz sonucunda eğitim düzeyinin, hanehalkı gelirinin, bağımlılık oranının, oturulan konutun mülkiyetinin, kadının yaşının, evli ve bekar kadınların işgücüne katılma kararları üzerinde etkili olduğu saptanmıştır.

Talaş ve Çakmak (2013), çalışmalarında Türkiye’de kadın işgücünü etkileyen sebepleri araştırmışlardır. Çalışmada 2000-2010 yıllarına ait Hanehalkı İşgücü Anket verileri kullanılmış ve Kohort analizinden yararlanılmıştır. Analiz sonucunda yaştan ve makroekonomik etkenlerden kadın işgücünün etkilendiği gözlenmiştir.

Göksel (2013), Türkiye’de kadınların işgücüne katılımlarındaki düşüşün nedenlerini araştırdığı çalışmasında en küçük kareler yönteminden yararlanmıştır. Çalışmada yaş, eğitim düzeyi, çocuk sayısı, hanehalkı büyüklüğü, kocanın geliri, kadının geliri ile yerleşim bölgesi değişkenleri kullanılmıştır. Çalışmada, kadının yaşadığı bölgenin kentte olması durumunun ve eğitim düzeyindeki artışın işgücüne katılımını aynı yönde etkilediği belirlenmiştir.

Er (2013), kadınların işgücüne katılım oranını etkileyen faktörleri araştırdığı çalışmasında 2010 yılı için Türkiye’nin İBBS-2 düzeyindeki 26 bölge verisini kullanmıştır. Çalışmada işgücüne katılım oranı bağımlı değişken olarak, tarımda ücretsiz aile işçisi olan kadınların oranı, tarımda ücretsiz aile işçisi olan erkeklerin oranı, erkeklerin işgücüne katılım oranı, kadınların tarım sektöründeki istihdamdaki payı, doğurganlık oranı, kızların okul öncesi eğitim düzeyi, nüfus artış oranı ve kadınların ortaöğretimde okullaşma oranı bağımsız değişken olarak ele alınmış; mekânsal analizden ve regresyon analizinden yararlanılmıştır. Analizler sonucunda kadının işgücüne katılım oranlarının komşu bölgelerdeki oranlardan etkilendiği ve eğitim ile doğurganlığın kadınların işgücüne katılımı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu gözlenmiştir.

Bozkaya (2013), Türkiye’de kadınların istihdam oranını belirleyen faktörleri 1988-2012 yılları için VAR analizi ile incelediği çalışmasında istihdam modelini ele almıştır. Bu modelde medeni durum, eğitim durumu ve ücret almadan çalışan kadınların toplam kadın nüfusu içindeki payı bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. VAR analizi sonucunda eğitim arttıkça kadınların işgücüne katılımının arttığı, Türkiye’de kadın işgü-

cünün genel ve mesleki eğitim düzeyinin düşük olduğu ve tarımsal üretim yapısının bozulması ile birlikte kadının kent yaşamında ev kadını olarak yer almak durumunda kaldığı belirlenmiştir.

Çetin ve Sevüktekin (2014), araştırmalarında 1988-2012 döneminde Türkiye genelinde, kentsel ve kırsal alanlarda yaşayan evli ve bekar kadınların işgücüne katılımını etkileyen unsurları belirlemeye çalışmışlardır. Bu amaçla araştırmada kadının kentsel yada kırsal kesimde yaşama durumu, medeni durumu, eğitim düzeyi, 0-5 yaş arası çocuk sahibi olma durumu, kadın istihdamına yönelik yapılan yasal düzenlemeler ve Türkiye’de yaşanan kriz dönemlerinin etkileri bağımsız değişken; kadın istihdam oranı ise bağımlı değişken olarak ele alınmış ve çok değişkenli regresyon analizinden yararlanılmıştır. Analiz sonucunda evli kadınların bekar kadınlara göre daha az istihdam edildiği, medeni durumun istihdam oranı üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada 1994 ve 2001 krizlerinin kadın istihdamının azalmasına neden olduğu belirlenmiştir.

Çatalbaş (2015), çalışmasında 2008-2013 dönemi için İBSS-1 düzeyinde 12 bölgeye ait verilerle panel veri analizi aracılığıyla kadınların işgücüne katılımını belirleyen faktörleri araştırmıştır. Analizde eğitim, toplam doğurganlık, ücretsiz aile işçisi, emekli oranı, ev kadınlarının oranı, erkeklerin işgücüne katılım oranı, işsiz erkek oranı, boşanan kadınların oranı, enflasyon oranı, göç hızı, kayıtdışı istihdam, işsizlik oranı ve ekonomik kriz değişkenleri kullanılmıştır. Çalışmada kadın işgücüne en çok etki eden faktörlerin kadınların doğurganlık hızı ve boşanma oranı olduğu; boşanan kadınların işgücüne katıldığı; eğitim ile kadınların işgücüne katılım oranları arasında pozitif bir ilişki olduğu ve işsizlik oranı ile kadınların

işgücüne katılım oranları arasında negatif bir ilişki olduğu gözlenmiştir.

Altunöz (2015), Türkiye’de kendi işinde çalışan kadın sayısını, kullandırılan mikro kredi tutarını, mikro kredi kullananların sayısını değişken olarak ele aldığı, 2009-2014 dönemi aylık verilerinden ve en küçük kareler yönteminden yararlandığı çalışmasında, kadın istihdamının gelişiminde mikro kredi uygulamalarının etkisini araştırmıştır. Regresyon sonucuna göre çalışan kadın sayısı ile mikro krediler arasında pozitif bir ilişki olduğu ve kredi kullanımındaki bir birimlik değişimin kendi işine sahip olan kadınların sayısını 0.043 birim kadar arttırdığı tespit edilmiştir.

Türkiye ile ilgili yapılmış ampirik çalışmalarda kadınların işgücü piyasasındaki yerinin belirlenmesine yönelik birçok çalışma olduğu görülmektedir. Literatürde yer alan çalışmalarda mekânsal analizlerin sınırlı bir alan için yapıldığı ve çoğunlukla baz alınan yıl için kadınların kentsel ve kırsal kesimde yaşama durumlarının karşılaştırıldığı gözlenmiştir. Oysaki kentsel ve kırsal kesim ayrımı dışında da yaşadıkları bölgenin işgücüne katılımını etkilediği dikkate alınmalıdır. Bir diğer ifadeyle, kadınların yaşadıkları bölgenin kültürünün ve coğrafi konumunun işgücüne katılımı etkilediği bir gerçektir. Dolayısı ile her bir bölge için ayrı ayrı kadınların işgücüne katılma eğilimlerini analiz eden bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın literatürdeki bu eksikliği gidermesi nedeniyle özgün bir niteliğe sahip olduğu söylenebilmektedir.

Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada 2014 yılına ait Türkiye İstatistik Kurumu Hanehalkı İşgücü Anketi’nden yararlanılarak, Türkiye genelinde kadınların işgücüne katılım eğilimleri-

ni etkileyen faktörler STATA 13.0 programı aracılığıyla belirlenmek istenmiştir. Ayrıca çalışmada coğrafi bölgelere göre kadınların işgücü eğilimlerinde farklılık olup olma-

dığı araştırılmak istenmiştir. Bu bağlamda çalışmada İBBS-1 düzeyindeki 12 bölge ele alınmış ve bu bölgelere ait bilgiler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Bölgelere Ait Bilgiler

Bölge Kodu	Bölge	Bölge Kodu	Bölge
TR1	İstanbul	TR7	Orta Anadolu
TR2	Batı Marmara	TR8	Batı Karadeniz
TR3	Ege	TR9	Doğu Karadeniz
TR4	Doğu Marmara	TRA	Kuzeydoğu Anadolu
TR5	Batı Anadolu	TRB	Ortadoğu Anadolu
TR6	Akdeniz	TRC	Güneydoğu Anadolu

Çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu Hanehalkı İşgücü Anketi ve Hanehalkı Bütçe Anketi’nde yer alan verilerden sadece kadınlara ait bilgiler dikkate alınmış ve çalışma-

da kullanılan değişkenlere ait bilgiler Tablo 2’de sunulmuştur. Çalışmada eğitim seviyesi için temel sınıf olarak yüksek lisans ve doktora mezunu olma durumu dikkate alınmıştır.

Tablo 2: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

DEĞİŞKENLER	TANIM
ÇALIŞMAŞEKLİ	Tam zamanlı bir işte çalışıyorsa 1, yarı zamanlı bir işte çalışıyorsa 0 değerini alan kukla değişken
YAŞ	Bitirilen yaş
GELİR	Kişinin aylık geliri
BÜYÜKLÜK	Hanedeki toplam fert sayısı
DUL	Eşi ölmüşse 1, değilse 0 değerini alan kukla değişken
EVLİ	Evli ise 1, değilse 0 değerini alan kukla değişken
BEKAR	Evlenmemiş ise 1, değilse 0 değerini alan kukla değişken
BOŞANMIŞ	Boşanmış ise 1, değilse 0 değerini alan kukla değişken
OKUMAYAN	Bir okul bitirmemişse 1, değilse 0 değerini alan kukla değişken
İLKOKUL	İlkokul mezunu (5yıl) ise 1, değilse 0 değerini alan kukla değişken
ORTAOKUL	Genel ortaokul, mesleki veya teknik ortaokul ve ilköğretim (8 yıl) mezunu ise 1, değilse 0 değerini alan kukla değişken
LİSE	Lise mezunu ise 1, değilse 0 değerini alan kukla değişken
TEKNİKLİSE	Mesleki veya teknik lise mezunu ise 1, değilse 0 değerini alan kukla değişken
ÜNİVERSİTE	2 veya 3 yıllık yüksekokul, 4 yıllık yüksekokul veya fakülte mezunu ise 1, değilse 0 değerini alan kukla değişken
YÜKSEKLİSANS	Yüksek lisans (5 veya 6 yıllık fakülteler dahil) veya doktora mezunu ise 1, değilse 0 değerini alan kukla değişken

Çalışmada araştırılmak istenen modeller iki başlık altında özetlenebilir. Çalışmada farklı bölgelerde yaşayan kadınların tam zamanlı yada yarı zamanlı işgücüne katılma eğilimlerini etkileyen unsurlar ile Türkiye genelinde kadınların tam zamanlı yada yarı zamanlı işgücüne katılma eğilimlerini etkileyen unsurlar belirlenmek istenmektedir. Kadınların çalışma olasılığının araştırıldığı bu model tahminlerinde iki durumlu logit modelleri kullanılacaktır.

Logit model, bağımlı değişkenin kukla olarak alındığı ve açıklayıcı değişkenlere göre bağımlı değişkenin beklenen değerinin olasılık olarak elde edildiği bir regresyon yöntemidir (Özdamar, 2002, s.623). Logit modelde, bağımlı değişken 1 yada 0 değerini almaktadır ve iki değerli bağımlı değişkenli bir olasılık modeli olan logit model şu şekilde tanımlanmaktadır (Davidson ve MacKinnon, 1999, s.446):

$$P_i = \frac{1}{1 + e^{-(\beta x_i)}} \quad i = 1, 2, \dots, n \quad (1)$$

(1) nolu denklemde $Z_i = \beta x_i$ olarak alınırsa,

$$P_i = \frac{1}{1 + e^{-Z_i}} \quad (2)$$

elde edilir ve (2) nolu denklem, kümülatif logistik dağılım fonksiyonu olarak bilinmektedir (Brooks, 2008:514). Logit modellerinde başarı olasılığı P sabit değildir, X'e bağımlıdır. Logit fonksiyonlarında başarı olasılığı bir gözlemde diğerine değişmektedir (Stock ve Watson, 2003, s.311) ve logit model, diğer bağımsız çıktının ve başarının fark oranı olarak tanımlanmaktadır:

$$\left(\frac{P_i}{1 - P_i} \right) = \frac{1 + e^{Z_i}}{1 + e^{-Z_i}} \quad (3)$$

(3) nolu denklemde $P/(1 - P)$, fark oranıdır. Fark oranı (odds ratio) bir çıktının olasılığının diğerine oranı olarak tanımlanmaktadır. Fark oranının doğal logaritması alınır;

$$L_i = \log \left(\frac{P_i}{1 - P_i} \right) = \sum_{j=0}^k \beta_j X_{ij} \quad (4)$$

elde edilir ve bu model P olasılığının logistik dönüşümüdür. Bu dönüşüm ile logit model doğrusallaştırılmaktadır (Gujarati, 2004, s.555). Tüm X ve β 'nin olasılık değerleri için, logistik dönüşüm P'nin [0,1] aralığında kalmasını sağlamaktadır (Ramanathan, 1998, s.607).

Bulgular

Çalışmada ilk olarak Türkiye'de kadınların demografik özellikleri ile iş aramama nedenleri incelenmek istenmiştir. Bu amaç doğrultusunda TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi'nde yer alan "Medeni durumunuz nedir?", "En son tamamladığınız okul/eğitim seviyesi nedir?" ile "Referans haftası ile biten son 4 haftada iş aramama nedeniniz nedir?" sorularına verilen cevaplar dikkate alınmış ve elde edilen bilgiler Tablo 3'te rapor edilmiştir.

Tablo 3: Kadınların Demografik Özellikleri ve İş Aramama Nedenleri

MEDENİ DURUMUNUZ NEDİR?	N	%
Hiç evlenmemiş	12064	18.4
Evli	43303	66.1
Boşanmış	2365	3.6
Eşi ölmüş	7803	11.9
Toplam	65535	100
EĞİTİM SEVİYENİZ NEDİR?	N	%
Bir okul bitirmeyen	11922	18.2
İlkokul (5 yıl)	26034	39.7
Genel ortaokul, mesleki veya teknik ortaokul ve ilköğretim (8 yıl)	10050	15.3
Genel lise	6922	10.6
Mesleki veya teknik lise	589	0.9
2 veya 3 yıllık yüksekokul, 4 yıllık yüksekokul veya fakülte	5704	8.7
Yüksek lisans (5 veya 6 yıllık fakülteler dahil) veya doktora	4314	6.6
Toplam	65535	100

Ankete katılan kadınların %66.1'inin evli olduğu, %18.4'ünün hiç evlenmediği, %11.9'unun eşinin vefat ettiği ve %3.4'ünün eşinden ayrıldığı Tablo 3'teki bulgulardan hareketle söylenebilmektedir. Benzer şekilde kadınların eğitim durumu incelendiğinde, %39.7'sinin ilkokul mezunu olduğu, %18.2'sinin herhangi bir okul

bitirmediği, %15.3'ünün genel ortaokul, mesleki veya teknik ortaokul ve ilköğretim mezunu olduğu, %10.6'sının genel lise, %8.7'sinin 2 veya 3 yıllık yüksekokul, 4 yıllık yüksekokul veya fakülte mezunu, %6.6'sının yüksek lisans veya doktora ve %0.9'unun mesleki veya teknik lise mezunu olduğu gözlenmiştir.

Tablo 3'ün Devamı

İŞ ARAMAMA NEDENİNİZ NEDİR?	N	%
İş buldu-işini kurdu, başlamak için bekliyor	51	0.1
Mevsimlik çalışıyor/ Eski işine geri çağrılmayı bekliyor	237	0.4
Daha önce çok aradı ancak bulamadı	178	0.3
Kendi vasıflarına uygun bir iş bulabileceğine inanmıyor	316	0.5
Eğitim/ öğretime devam ediyor	4665	7.1
Ev işleri ile meşgul (Temizlik, bulaşık, çamaşır, yemek, ütü vb.)	25654	39.1
Ailedeki çocuklara bakıyor	2700	4.1
Ailedeki bakıma muhtaç yetişkinlere bakıyor	314	0.5
Hem ailedeki çocuklara hem de bakıma muhtaç yetişkinlere bakıyor	57	0.1
Diğer ailevi ve kişisel nedenler	516	0.8
Emekli	3369	5.1
Engelli veya hasta	2808	4.3
Yaşlı (Emekli değil, ancak çalışmak için yaşlı olduğunu düşünüyor, 65+ yaş)	3475	5.3
Diğer	47	0.1
Bu soruyu cevaplamayanlar	21148	32.3
Toplam	65535	100

Tablo 3 incelendiğinde, kadınların %67.7'sinin soruyu cevapladığı, %32.3'ünün ise iş aramama nedeni hakkında herhangi bir bilgi vermediği gözlenmiştir. İş aramama nedenleri arasında iş bulma-işini kurma, işe başlamak için bekleme ile hem ailedeki çocuklara hem de bakıma muhtaç yetişkinlere bakma durumları nedeniyle iş aramayan kadınların en az orana sahip olduğu saptanmıştır. İş aramama nedenleri içe-

risinde %39.1 ile en fazla orana sahip olan cevabın ev işleri ile meşgul olma durumu olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca kadınların %7.1'inin eğitim/öğretime devam etmeleri nedeniyle iş aramadıkları gözlenmiştir. Benzer şekilde kadınların %5.3'ünün yaşlı olması ve %5.1'inin ise emekli olması nedeniyle iş aramadıkları, %4.3'ünün ise engelli veya hasta olması nedeniyle iş aramadıkları Tablo 3'ten görülmektedir. Ayrıca kadınla-

rın %4.1'inin ailedeki çocuklara bakmaları nedeniyle iş aramaktan vazgeçtikleri, ailevi ve kişisel nedenlerden dolayı iş aramayan kadınların oranının ise %0.8 olduğu tespit edilmiştir. Tablo 3'ten hareketle, ailedeki bakıma muhtaç yetişkinlere bakan kadınların oranı ile kendi vasıflarına uygun bir iş bulabileceğine inanmayan kadınların oranının aynı olduğu söylenebilmektedir. Mevsimlik çalışan veya eski işine geri çağırılmayı bekleyen kadınların oranı %0.4 iken, daha önce çok aramasına rağmen iş bulamayan kadınların oranı %0.3'tür. Bu sonuçlardan

hareketle, Türkiye'de kadınların çoğunluğunun ev işleri ile meşgul olmaları nedeniyle iş aramadıkları söylenebilmektedir. Dolayısı ile Türkiye'de kadınların ev işleri ile meşgul olma durumlarının azaltılması sonucunda istihdamda yer edinmek isteyen kadınların oranının artabileceği düşünülmektedir.

Çalışmanın bu kısmında İstanbul'da yaşayan kadınların tam zamanlı veya yarı zamanlı olarak istihdamdaki yerini etkileyen unsurlar belirlenmek istenmiştir. Bu doğrultuda elde edilen bulgular Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: TR1 Bölgesi için Logit Model Sonuçları

Bağımlı Değişken: ÇALIŞMAŞEKLİ			
Değişkenler	Odds Ratio	Robust Std. Hata	Olasılık Değeri
BÜYÜKLÜK	1.2840	0.0779	0.0000***
YAŞ	0.9794	0.0083	0.0150**
BEKAR	1.2681	0.2241	0.1790
BOŞANMIŞ	3.6732	1.3936	0.0010***
DUL	0.6727	0.2601	0.3050
OKUMAYAN	7.1530	3.4967	0.0000***
İLKOKUL	8.3328	3.6507	0.0000***
ORTAOKUL	5.7002	2.5362	0.0000***
ÜNİVERSİTE	5.4967	2.4744	0.0000***
LİSE	7.4301	3.3312	0.0000***
TEKNİKLİSE	10.8041	5.3005	0.0000***
GELİR	1.0017	0.0002	0.0000***
Log-likelihood: -784.7072			Wald : 116.46***
*, ** ve *** sırasıyla 0.10, 0.05 ve 0.01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.			

Tablo 4 incelendiğinde, hanedeki toplam fert sayısındaki artışın, kadınların tam zamanlı çalışma olasılığını 1.2840 kat arttırdığı görülmektedir. Benzer şekilde, kadınların yaşlarındaki artış tam zamanlı çalışma olasılığını 0.9794 kat azaltmaktadır. Medeni durumun kadınların çalışma şekli üzerindeki etkisi incelendiğinde ise, bekar ve dul olan kadınların oranındaki artışın herhangi anlamlı bir etkiye neden olmadığı ancak boşanmış kadınların oranındaki artışın kadınların tam zamanlı çalışma olasılığını yarı zamanlı çalışma olasılığına göre 3.6732 kat daha fazla arttırdığı tespit edilmiştir. İstanbul'da yaşayan kadınların eğitim seviyelerinin çalışma şekli üzerindeki etkisi incelendiğinde, eğitim seviyesi ile çalışma şekli arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu söylenebilmektedir. Bu bağlamda

hiçbir okul bitirmeyen kadınların oranındaki artış 7.1530 kat, ilkokul mezunu kadınların oranındaki artışın 8.3328 kat, ortaokul mezunu kadınların oranındaki artışın 5.7002 kat, üniversite mezunu kadınların oranındaki artışın 5.4967 kat, lise mezunu kadınların oranındaki artışın 7.4301 kat ve teknik lise mezunu kadınların oranındaki artışın 10.8041 kat daha fazla tam zamanlı çalışma olasılığını arttırdığı gözlenmiştir. Son olarak İstanbul'da yaşayan kadınların gelirindeki artış tam zamanlı çalışma olasılığını 1.0017 kat arttırdığı Tablo 4'ten görülmektedir.

Çalışmada TR2 bölgesi olarak ifade edilen Batı Marmara bölgesi için kadınların işgücüne katılma eğilimini etkileyen faktörler logit model aracılığıyla araştırılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: TR2 Bölgesi için Logit Model Sonuçları

Bağımlı Değişken: ÇALIŞMAŞEKLİ			
Değişkenler	Odds Ratio	Robust Std. Hata	Olasılık Değeri
BÜYÜKLÜK	1.1211	0.9857	0.1930
YAŞ	0.9823	0.0094	0.0640*
BEKAR	0.6327	0.1507	0.0550*
BOŞANMIŞ	0.7963	0.2748	0.5090
DUL	0.7443	0.3017	0.4660
OKUMAYAN	6.7222	5.0714	0.0120**
İLKOKUL	13.7646	9.4215	0.0000***
ORTAOKUL	8.9635	6.2874	0.0020
ÜNİVERSİTE	6.8420	4.8140	0.0060
LİSE	41.1509	31.3020	0.0000***
TEKNİKLİSE	32.0135	23.4833	0.0000***
GELİR	1.0016	0.0002	0.0000***
Log-likelihood: -537.2244			Wald : 124.74***
*, ** ve *** sırasıyla 0.10, 0.05 ve 0.01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.			

Tablo 5 incelendiğinde, Batı Marmara bölgesinde yaşayan kadınların yaşı geçtikçe, tam zamanlı çalışma olasılığını 0.9823 kat azalttığı, bekar kadınların oranındaki artışın ise 0.6327 kat tam zamanlı çalışma olasılığını azalttığı gözlenmiştir. Hiçbir okula gitmeyen kadınların oranındaki artışın 6.7222 kat, ilkökul mezunu kadınların oranındaki artışın ise 13.7646 kat tam zamanlı çalışma olasılığını arttırdığı saptanmıştır. Lise mezunu olan kadınların oranındaki artışın 41.1509 kat, teknik lise mezunu olan kadınların oranındaki artışın 32.0135 kat ve kadının aylık gelirindeki artışın 1.0016 kat tam zamanlı

çalışma olasılığını arttırdığı Tablo 5'ten görülmektedir. Batı Marmara bölgesinde lise mezunu kadınların oranındaki artışın tam zamanlı çalışma olasılığını en fazla etkileyen bir faktör olduğu dikkat çekmektedir ve bu sonuç İstanbul bölgesi için geçersizdir. Dolayısı ile bu bulgu, bölgesel bazda farklı istihdam politikalarının uygulanması gerektiğine işaret etmekte ve istihdam politikalarına ışık tutmaktadır.

Çalışmada Ege bölgesinde yaşayan kadınlar için benzer analizler yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 6'da özetlenmiştir.

Tablo 6: TR3 Bölgesi için Logit Model Sonuçları

Bağımlı Değişken: ÇALIŞMAŞEKLİ			
Değişkenler	Odds Ratio	Robust Std. Hata	Olasılık Değeri
BÜYÜKLÜK	1.3068	0.0866	0.0000***
YAŞ	0.9694	0.0070	0.0000***
BEKAR	0.6023	0.1081	0.0050***
BOŞANMIŞ	1.4818	0.4090	0.1530
DUL	1.4910	0.4607	0.1960
OKUMAYAN	8.2937	4.4773	0.0000***
İLKOKUL	9.1070	4.5329	0.0000***
ORTAOKUL	4.9990	2.5224	0.0010***
ÜNİVERSİTE	3.3108	1.6449	0.0160**
LİSE	7.1754	3.5830	0.0000***
TEKNİKLİSE	17.3108	9.6220	0.0000***
GELİR	1.0018	0.0001	0.0000***
Log-likelihood: -912.8884		Wald :175.57***	
*, ** ve *** sırasıyla 0.10, 0.05 ve 0.01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.			

Ege bölgesinde yaşayan kadınlar için elde edilen bulgular incelendiğinde, hanedeki toplam fert sayısındaki artışın tam zamanlı çalışma olasılığını arttırdığı ve yaş ilerledikçe kadınların tam zamanlı çalışma olasılığının azaldığı görülmüştür. Benzer şekilde kadınların medeni durumları dikkate alındığında sadece bekar olan kadınların yarı zamanlı çalışma olasılığı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etki yarattığı gözlenmiştir. Eğitim

seviyeleri ile tam zamanlı çalışma olasılığı arasında pozitif ve anlamlı bir etkinin var olduğu ve bu etkinin en fazla teknik lise mezunu olan kadınların oranı için geçerli olduğu saptanmıştır.

Çalışmanın bu kısmında Doğu Marmara bölgesinde yaşayan kadınlar için analize devam edilmiş ve elde edilen logit model sonuçları Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: TR4 Bölgesi için Logit Model Sonuçları

Bağımlı Değişken: ÇALIŞMAŞEKLİ			
Değişkenler	Odds Ratio	Robust Std. Hata	Olasılık Değeri
BÜYÜKLÜK	1.3650	0.0948	0.0000***
YAŞ	1.0005	0.0085	0.9490
BEKAR	0.7213	0.1544	0.1270
BOŞANMIŞ	0.8943	0.2596	0.7010
DUL	0.7763	0.3039	0.5180
OKUMAYAN	9.2606	8.2956	0.0130**
İLKOKUL	11.5457	9.8866	0.0040***
ORTAOKUL	8.7176	7.5454	0.0120**
ÜNİVERSİTE	6.8847	6.0521	0.0280**
LİSE	13.5735	11.7974	0.0030***
TEKNİKLİSE	33.211	30.1513	0.0000***
GELİR	1.0024	0.0002	0.9490
Log-likelihood: -668.0409		Wald : 170.70***	
*, ** ve *** sırasıyla 0.10, 0.05 ve 0.01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.			

Doğu Marmara bölgesinde yaşayan kadınların çalışma şeklini etkileyen unsurların sadece hanedeki toplam fert sayısı ile eğitim seviyesi değişkenlerinin olduğu Tablo 7'den görülmektedir. Buna göre, hanedeki toplam fert sayısındaki artış, kadınların tam zamanlı olarak çalışma olasılığını 1.3650 kat arttırmaktadır. Benzer şekilde hiçbir okul bitirmeyen kadınların oranındaki artış 9.2606 kat, ilkokul mezunu kadınların oranındaki artış 11.5457 kat, ortaokul mezunu kadınların oranındaki artış 8.7176 kat, üniversite

mezunu kadınların oranındaki artış 6.8847 kat, lise mezunu kadınların oranındaki artış 13.5735 kat ve teknik lise mezunu kadınların oranındaki artış 33.211 kat tam zamanlı çalışma olasılığını arttırmaktadır. Son olarak gelir, yaş ve medeni durum değişkenlerinin çalışma şekli üzerinde anlamlı bir etkiye neden olmadığı tespit edilmiştir.

Çalışmanın bu kısmında, ele alınan bir diğer bölge olan Batı Anadolu bölgesi için analiz sonuçlarına yer verilmiş ve ilgili sonuçlar Tablo 8'te sunulmuştur.

Tablo 8: TR5 Bölgesi için Logit Model Sonuçları

Bağımlı Değişken: ÇALIŞMAŞEKLİ			
Değişkenler	Odds Ratio	Robust Std. Hata	Olasılık Değeri
BÜYÜKLÜK	1.0637	0.0523	0.2100
YAŞ	0.9888	0.0059	0.0640*
BEKAR	2.2016	0.3184	0.0000***
BOŞANMIŞ	2.4087	0.5668	0.0000***
DUL	0.9775	0.2486	0.9290
OKUMAYAN	5.3441	1.9228	0.0000***
İLKOKUL	6.1468	1.8876	0.0000***
ORTAOKUL	3.3659	1.0579	0.0000***
ÜNİVERSİTE	2.4487	0.6768	0.0010***
LİSE	7.8750	2.5396	0.0000***
TEKNİKLİSE	9.3136	3.0881	0.0000***
GELİR	1.0012	0.00009	0.0000***
Log-likelihood: -1313.6932			Wald : 285.46***
*, ** ve *** sırasıyla 0.10, 0.05 ve 0.01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.			

Batı Anadolu bölgesi için tahminlenen model sonuçlarına göre, kadınların yaşı geçtikçe tam zamanlı çalışma olasılığı azalmaktadır. Buna karşın bekar ve boşanmış kadınların oranındaki artış tam zamanlı çalışma olasılığını arttırmaktadır. Benzer şekilde Batı Anadolu bölgesinde yaşayan kadınlar için, hiçbir okul bitirmeyen kadınların oranındaki artış, ilkokul mezunu olan kadınların oranındaki artış, ortaokul mezunu olan kadınların oranındaki artış, üniversite mezunu olan kadınların oranındaki artış, lise ve teknik lise mezunu olan kadınların oranındaki artış tam zamanlı çalışma olasılığını arttırmaktadır. Batı Anadolu bölgesi için kadınların tam zamanlı çalışma olasılığını

en fazla arttıran unsurun teknik lise mezunu kadınların oranındaki artışın olduğu Tablo 8'den görülmektedir. Benzer şekilde tam zamanlı çalışma olasılığını arttıran bir diğer önemli bir faktörün lise mezunu kadınların oranındaki artışın olduğu gözlenmiştir. Batı Anadolu bölgesi için tahminlenen bu modelde dikkat çeken bir diğer husus, tam zamanlı çalışma olasılığını azaltan tek unsurun kadınların yaşlarındaki artışın olmasıdır. Buna göre kadınların yaşı ilerledikçe tam zamanlı çalışma olasılığı azalmaktadır.

Çalışmada Akdeniz bölgesi için analize devam edilmiş ve elde edilen logit model sonuçları Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9: TR6 Bölgesi için Logit Model Sonuçları

Bağımlı Değişken: ÇALIŞMAŞEKLİ			
Değişkenler	Odds Ratio	Robust Std. Hata	Olasılık Değeri
BÜYÜKLÜK	1.1948	0.0672	0.0020***
YAŞ	0.9979	0.0063	0.7510
BEKAR	1.1490	0.1826	0.382
BOŞANMIŞ	1.7500	0.4160	0.0190**
DUL	1.3293	0.4068	0.3520
OKUMAYAN	1.7535	1.6238	0.5440
İLKOKUL	1.6629	1.5204	0.5780
ORTAOKUL	1.4603	1.3332	0.6780
ÜNİVERSİTE	0.9592	0.8741	0.9640
LİSE	3.0486	2.8187	0.2280
TEKNİKLİSE	3.2024	3.0124	0.2160
GELİR	1.0014	0.0001	0.0000***
Log-likelihood: -1086.372			Wald : 149.61***
*, ** ve *** sırasıyla 0.10, 0.05 ve 0.01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.			

Akdeniz bölgesinde yaşayan kadınlar için tahminlenen bu model sonuçları incelendiğinde, hanedeki toplam fert sayısındaki artışın 1.1948 kat ve kadınların aylık gelirindeki artışın 1.0014 kat tam zamanlı çalışma olasılığını arttırdığı tespit edilmiştir. Ayrıca Akdeniz bölgesinde yaşayan boşanmış kadınların oranındaki artışın tam zamanlı çalışma olasılığını 1.75 kat arttırdığı saptanmıştır. Aynı zamanda Akdeniz bölgesinde yaşayan kadınların istihdamında diğer tüm değişkenlerin anlamlı bir etkiye neden ol-

madığı gözlenmiştir. Dolayısı ile bu bölgede yaşayan kadınlara yönelik yapılacak olan istihdam politikalarında bu sonuçlar göz önüne alınmalıdır. Bir diğer ifadeyle, kadınlardaki gelir artışı, boşanmış kadınların oranındaki ve hanedeki fert sayısındaki artış ile birlikte işgücü piyasasında kadınların daha fazla yer edineceği düşünülmektedir.

Çalışmanın bu kısmında Orta Anadolu bölgesinde yaşayan kadınların işgücüne katılma eğilimlerine yer verilmiş ve logit model sonuçları Tablo 10'da rapor edilmiştir.

Tablo 10: TR7 Bölgesi için Logit Model Sonuçları

Bağımlı Değişken: ÇALIŞMAŞEKLİ			
Değişkenler	Odds Ratio	Robust Std. Hata	Olasılık Değeri
BÜYÜKLÜK	1.1589	0.1072	0.1110
YAŞ	1.0280	0.0156	0.0690*
BEKAR	1.3228	0.3970	0.3510
BOŞANMIŞ	1.8579	0.8809	0.1910
DUL	2.9916	2.9238	0.2620
OKUMAYAN	0.8715	1.0600	0.9100
İLKOKUL	1.1172	1.2816	0.9230
ORTAOKUL	1.017	1.1562	0.9880
ÜNİVERSİTE	0.5565	0.6002	0.5870
LİSE	3.4638	4.2448	0.3110
TEKNİKLİSE	1.4596	1.6750	0.7420
GELİR	1.0010	0.0002	0.0000***
Log-likelihood: -320.3470		Wald :38.74***	
*, ** ve *** sırasıyla 0.10, 0.05 ve 0.01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.			

Orta Anadolu bölgesinde yaşayan kadınların tam zamanlı çalışma olasılığını etkileyen yalnızca iki unsur olduğu Tablo 10'dan görülmektedir. Bu bağlamda, kadınların yaşı ilerledikçe tam zamanlı çalışma olasılığı 1.0280 kat artmaktadır. Benzer şekilde, kadınların aylık gelirindeki artışın ise tam zamanlı çalışma olasılığını 1.0010 kat artırdığı gözlenmiştir. Orta Anadolu bölgesi için yapılan bu analizde yaştan tam zamanlı çalışma olasılığı üzerinde pozitif bir etkisi olması dikkat çekmektedir. Çalışmada diğer bölgelerde bu durumun tam aksinin geçerli olduğu gözlenirken, yalnızca Orta Anadolu bölgesinde kadınların yaşı ilerledikçe tam zamanlı olarak işgücü piyasasında yer aldıkları belirlenmiştir. Dolayısı ile bu bulgu,

“Türkiye’deki tüm yaşı ilerlemiş kadınlar işgücü piyasasından geri çekilecektir.” düşüncesini desteklememektedir. Modelde dikkat çeken bir diğer husus ise, yaş ve gelir değişkenleri dışında Orta Anadolu bölgesinde kadınların tam zamanlı çalışma olasılığını etkileyen anlamlı başka değişkenlerin var olmadığıdır. Elbette bu bulgu çalışmada ele alınan değişkenler temelinde geçerlidir. Bu bulgudan hareketle, Orta Anadolu bölgesine yönelik yürütülecek olan istihdam politikalarında sadece iki değişkenin temel bir göstergesi özelliği taşıdığı söylenebilmektedir.

Orta Anadolu bölgesinin ardından çalışmada Batı Karadeniz bölgesi için analize devam edilmiş ve logit model sonuçları Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11: TR8 Bölgesi için Logit Model Sonuçları

Bağımlı Değişken: ÇALIŞMAŞEKLİ			
Değişkenler	Odds Ratio	Robust Std. Hata	Olasılık Değeri
BÜYÜKLÜK	1.2730	0.0881	0.0000***
YAŞ	0.9972	0.0102	0.7880
BEKAR	1.2521	0.2611	0.2810
BOŞANMIŞ	1.7858	0.7472	0.1660
DUL	3.0188	1.8807	0.0760*
OKUMAYAN	16.1805	11.9649	0.0000***
İLKOKUL	10.1196	6.1126	0.0000***
ORTAOKUL	6.6395	4.0393	0.0020***
ÜNİVERSİTE	3.6204	2.0146	0.0210**
LİSE	9.0420	5.5179	0.0000***
TEKNİKLİSE	12.5322	8.1356	0.0000***
GELİR	1.0001	0.0001	0.0000***
Log-likelihood: -586.66087		Wald :85.56***	
*, ** ve *** sırasıyla 0.10, 0.05 ve 0.01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.			

Batı Karadeniz bölgesinde yaşayan kadınların işgücüne katılım eğilimleri incelendiğinde, hanedeki toplam fert sayısındaki artışın 1.2739 kat, dul olan kadınların oranındaki artışın 3.0188 kat, aylık gelirdeki artışın ise 1.0001 kat tam zamanlı çalışma olasılığını arttırdığı görülmektedir. Ayrıca ilkökul mezunu olan kadınların oranındaki artış 10.1196 kat, ortaokul mezunu kadınların oranındaki artış 6.6395 kat, üniversite mezunu kadınların oranındaki artış 3.6204 kat, lise mezunu kadınların oranındaki artış 9.0420 kat ve teknik lise mezunu kadınların oranındaki artış 12.5322 kat tam zamanlı çalışma olasılığını arttırmaktadır. Hiçbir okul bitirmeyen kadınların oranındaki artışın ise tam zamanlı çalışma olasılığını 16.1805 kat arttırdığı gözlenmiştir. Aynı zamanda ilgili değişkenin tam zamanlı çalışma olasılığı üzerinde en fazla etkiye neden olduğu Tablo 11'den görülmektedir ve bu bulgu "Kadının eğitim seviyesi arttıkça bu durum işgü-

cü piyasasında yer alma olasılığını arttırır" görüşünü geçersiz kılmıştır. Benzer şekilde kadının tam zamanlı çalışma olasılığını etkileyen diğer en önemli unsurun teknik lise mezunu olan kadınların oluşturduğu ardından, ortaokul mezunu kadınların oranındaki artışın geldiği görülmektedir. Tablo 11'deki bulgulardan hareketle, lise mezunu kadınların oranındaki artışının da göz ardı edilemez nitelikte olduğu söylenebilmektedir. Dolayısıyla ile Batı Karadeniz bölgesinde, hiçbir okul bitirmeyen, ilkökul mezunu, lise ve teknik lise mezunu kadınların çalışma hayatında tam zamanlı olarak daha fazla yer aldıkları söylenebilmektedir.

Çalışmanın bu kısmında Doğu Karadeniz bölgesinde yaşayan kadınların tam zamanlı ve yarı zamanlı olarak işgücüne katılma eğilimlerini etkileyen faktörler araştırılmıştır. Elde edilen logit model sonuçları ise Tablo 12'de özetlenmiştir.

Tablo 12: TR9 Bölgesi için Logit Model Sonuçları

Bağımlı Değişken: ÇALIŞMAŞEKLİ			
Değişkenler	Odds Ratio	Robust Std. Hata	Olasılık Değeri
BÜYÜKLÜK	0.9468	0.1241	0.6770
YAŞ	1.0137	0.0245	0.5730
BEKAR	1.3886	0.5733	0.4260
DUL	1.9761	2.3258	0.5630
OKUMAYAN	1.8788	1.8703	0.5260
İLKOKUL	8.0477	6.9509	0.0160**
ORTAOKUL	4.5944	4.0474	0.0830*
ÜNİVERSİTE	3.0958	2.4883	0.1600
LİSE	8.0567	7.4267	0.0240**
TEKNİKLİSE	9.5643	8.5714	0.0120**
GELİR	1.0008	0.0003	0.0070*
Log-likelihood: 182.8983		Wald :21.16***	
*, ** ve *** sırasıyla 0.10, 0.05 ve 0.01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.			

Tablo 12 incelendiğinde, Doğu Karadeniz bölgesinde yaşayan kadınların eğitim seviyelerinin (üniversite mezunu hariç) ve aylık gelirlerinin tam zamanlı çalışma olasılığını pozitif olarak etkilediği görülmüştür. Bu bağlamda ilkökul mezunu kadınların oranındaki artış, tam zamanlı çalışma olasılığını 8.0477 kat, ortaokul mezunu kadınların oranındaki artış 4.5944 kat, lise mezunu kadınların oranındaki artış 8.0567 kat, teknik lise mezunu kadınların oranındaki artış 9.5463 kat tam zamanlı çalışma olasılığını arttırmaktadır. Ayrıca Doğu Karadeniz bölgesinde yaşayan kadınların aylık gelirindeki artış, 1.0008 kat tam zamanlı çalışma olasılığını arttırmaktadır. Doğu Karadeniz bölgesinde yaşayan kadınların tam zamanlı çalışma olasılığını en fazla teknik lise mezunu olan kadınların, ardından ise lise ve

ilkokul mezunu kadınların oranındaki artışın etkilediği gözlenmiştir. Modelde ilkökul mezunu kadınlar ile lise mezunu kadınların tam zamanlı çalışma olasılığını etkileme düzeylerinin birbirine çok yakın olması dikkat çekmektedir. Benzer şekilde üniversite mezunu olan kadınların tam zamanlı çalışma olasılığı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmaması da dikkat çeken bir diğer bulgudur. Dolayısıyla politika yapımcıların istihdam politikalarını geliştirirken, bu sonuçları göz önünde bulundurulmaları gerektiği düşünülmektedir.

Çalışmada Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde yaşayanlar kadınlar için tam zamanlı ve yarı zamanlı çalışma olasılığını etkileyen faktörler logit model aracılığıyla incelenmiş ve elde edilen model sonuçları Tablo 13'te rapor edilmiştir.

Tablo 13: TRA Bölgesi için Logit Model Sonuçları

Bağımlı Değişken: ÇALIŞMAŞEKLİ			
Değişkenler	Odds Ratio	Robust Std. Hata	Olasılık Değeri
BÜYÜKLÜK	1.2731	0.1481	0.0380**
YAŞ	1.015	0.0145	0.2930
BEKAR	2.7230	0.9014	0.0020***
BOŞANMIŞ	2.7531	2.8711	0.3310
DUL	1.7537	1.7867	0.5810
OKUMAYAN	5.2352	4.8138	0.0720*
İLKOKUL	2.5062	2.1854	0.2920
ORTAOKUL	3.2486	3.0690	0.1550
ÜNİVERSİTE	1.0737	0.7825	0.9220
LİSE	3.4886	3.0690	0.155
TEKNİKLİSE	7.4579	7.1612	0.0360**
GELİR	1.0000	0.0001	0.0020**
Log-likelihood: -259.0201		Wald :49.43***	
*, ** ve *** sırasıyla 0.10, 0.05 ve 0.01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.			

Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan bekar kadınların oranındaki artış, tam zamanlı çalışma olasılığını 2.7230 kat arttırmaktadır. Benzer şekilde, hanedeki toplam fert sayısındaki artış, kadınların tam zamanlı çalışma olasılığını 1.2731 kat oranında arttırmaktadır. Kadınların aylık gelirindeki artış, tam zamanlı çalışma olasılığını ve yarı zamanlı çalışma olasılığını aynı oranda arttırmaktadır. Hiçbir eğitim almamış kadın-

ların oranındaki artış tam zamanlı çalışma olasılığını 5.2352 kat, teknik lise mezunu kadınların oranındaki artış ise tam zamanlı çalışma olasılığını 7.4579 kat arttırmıştır.

Çalışmada Ortadoğu Anadolu bölgesi için analize devam edilmiştir. Bu bağlamda Ortadoğu Anadolu bölgesi için logit model sonuçları Tablo 14'te sunulmuştur.

Tablo 14: TRB Bölgesi için Logit Model Sonuçları

Bağımlı Değişken: ÇALIŞMAŞEKLİ			
Değişkenler	Odds Ratio	Robust Std. Hata	Olasılık Değeri
BÜYÜKLÜK	1.0880	0.0873	0.2930
YAŞ	1.0079	0.0155	0.6060
BEKAR	1.7313	0.4627	0.0400**
BOŞANMIŞ	0.9580	0.6221	0.9470
DUL	1.2626	1.3635	0.8290
OKUMAYAN	26.5166	19.9658	0.0000**
İLKOKUL	9.1224	6.0709	0.0010***
ORTAOKUL	8.6844	5.5246	0.0010***
ÜNİVERSİTE	1.8458	0.8202	0.1680
LİSE	13.5186	9.3336	0.0000**
TEKNİKLİSE	7.4422	4.9532	0.0030**
GELİR	1.0004	0.0001	0.0010***
Log-likelihood: -298.5976		Wald :59.95***	
*, ** ve *** sırasıyla 0.10, 0.05 ve 0.01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.			

Ortadoğu Anadolu bölgesinde yaşayan kadınların aylık gelirlerindeki artış tam zamanlı çalışma olasılığını 1.0004 kat, bekar kadınların oranındaki artış tam zamanlı çalışma olasılığını 1.7313 kat arttırmaktadır. Benzer şekilde, eğitim seviyesinin (üniversite hariç) de tam zamanlı çalışma olasılığı üzerinde pozitif etkisi olduğu Tablo 14'ten hareketle söylenebilmektedir. Hiçbir okul bitirmeyen kadınların oranındaki artışın, tam zamanlı çalışma olasılığını 26.5166 kat arttırdığı; ortaokul mezunu olan kadınların oranındaki artışın 8.6844 kat, lise mezunu kadınların oranındaki artışın 13.5186 kat ve teknik lise mezunu kadınların oranındaki artışın 7.4422 kat tam zamanlı çalışma

olasılığını arttırdığı belirlenmiştir. Ortadoğu Anadolu bölgesinde kadınların tam zamanlı çalışma olasılığını en fazla hiçbir okul bitirmeyen kadınların oranındaki artışın artırdığı gözlenmiştir. Ardından lise mezunu kadınların oranındaki artışının etkilediği saptanmıştır. Model sonuçları birlikte ele alındığında ise, bu bölgede yaşayan kadınların tam zamanlı çalışma olasılığını eğitim seviyesinin önemli ölçüde etkilediği söylenebilmektedir.

Çalışmada Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan kadınlar için logit model tahminlenmiş ve elde edilen model sonuçları Tablo 15'te gösterilmiştir.

Tablo 15: TRC Bölgesi için Logit Model Sonuçları

Bağımlı Değişken: ÇALIŞMAŞEKLİ			
Değişkenler	Odds Ratio	Robust Std. Hata	Olasılık Değeri
BÜYÜKLÜK	1.5217	0.1595	0.0000***
YAŞ	0.9967	0.0155	0.7820
BEKAR	2.4750	0.9509	0.0180**
BOŞANMIŞ	2.5929	1.4287	0.0840*
DUL	0.8231	0.3539	0.6510
OKUMAYAN	5.6326	4.9322	0.0480**
İLKOKUL	4.4551	3.9179	0.0890*
ORTAOKUL	5.8017	5.2285	0.0510*
ÜNİVERSİTE	0.9892	0.8281	0.9900
LİSE	5.6257	5.0954	0.0570*
TEKNİKLİSE	2.3527	2.1176	0.3420
GELİR	1.0017	0.0002	0.0000***
Log-likelihood: -349.3371		Wald :136.34***	
*, ** ve *** sırasıyla 0.10, 0.05 ve 0.01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.			

Tablo 15 incelendiğinde, dul, üniversite mezunu, teknik lise mezunu kadınların oranındaki artışın ve kadınların yaşlarındaki artışın tam zamanlı çalışma olasılığı üzerinde anlamlı bir etkiye neden olmadığı gözlenmiştir. Bu değişkenler dışındaki tüm değişkenlerin ise tam zamanlı çalışma olasılığını pozitif olarak etkilediği tespit edilmiştir. Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan kadınların tam zamanlı çalışma olasılığını en az gelir değişkeninin arttırdığı belirlenmiştir. Buna göre kadınların gelirindeki artış, tam zamanlı çalışma olasılığını 1.0017 kat arttırmaktadır. ortaokul mezunu kadınların oranındaki artış tam zamanlı çalışma olasılığını 5.8017 kat arttırmaktadır. Bir diğer ifadeyle, bu bölgede yaşayan kadınların tam zamanlı çalışma olasılığını en fazla ortaokul mezunu kadınların oranındaki artışın etkilediği söylenebilmektedir. Aynı zamanda hiçbir okulu bitirmemiş ile lise mezunu kadınların oranındaki artışların tam zamanlı çalışma olasılığını 5.6 kat arttırdığı belirlenmiştir. Benzer şekilde, ilkokul mezunu kadınların oranındaki artışın tam zamanlı ça-

alışma olasılığını 4.4551 kat arttırdığı saptanmıştır. Sonuç olarak, Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan kadınların tam zamanlı çalışma olasılığı üzerinde eğitim seviyelerinin önemli ölçüde etkili olduğu söylenebilmektedir. Bu sonuçlar, Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan kadınların istihdamını arttırmak amacıyla yürütülecek olan istihdam politikalarında yol gösterici niteliklere sahiptir. Dolayısı ile, bölgedeki kadınların öncelikle ortaokul eğitimini tamamlamaları durumunda işgücü piyasasında kadınların daha fazla yer teşkil edeceği düşünülmektedir. Diğer eğitim düzeylerinin etkileri göz önünde bulundurulduğunda da benzer sonuçların gözlenebileceği ve bu nedenle bölgede eğitim düzeyinin artırılmasına yönelik politikalara ağırlık verilmesi gerektiği söylenebilmektedir.

Çalışmada son olarak Türkiye geneli için kadınların işgücüne katılma eğilimlerini etkileyen faktörler logit model aracılığıyla araştırılmıştır. Tahminlenen logit model sonuçları Tablo 16’da sunulmuştur.

Tablo 16: Türkiye için Logit Model Sonuçları

Bağımlı Değişken: ÇALIŞMAŞEKLİ			
Değişkenler	Odds Ratio	Robust Std. Hata	Olasılık Değeri
BÜYÜKLÜK	1.2524	0.0452	0.0000***
YAŞ	0.9788	0.0043	0.0000***
BEKAR	0.7749	0.0812	0.0150**
BOŞANMIŞ	1.3345	0.2155	0.0740*
DUL	0.9430	0.1828	0.7620
OKUMAYAN	7.5043	2.3128	0.0000***
İLKOKUL	9.9815	2.8251	0.0000***
ORTAOKUL	6.1872	1.7705	0.0000***
ÜNİVERSİTE	4.8697	1.4055	0.0000***
LİSE	10.2489	2.9786	0.0000***
TEKNİKLİSE	17.5043	5.4567	0.0000***
GELİR	1.0018	0.0001	0.0000***
Log-likelihood: -2628.5537		Wald :425.02***	
*, ** ve *** sırasıyla 0.10, 0.05 ve 0.01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.			

Türkiye genelinde, hanedeki toplam fert sayısı arttıkça 1.2524 kat, boşanmış kadınların oranındaki artış ise 1.3345 kat kadınların tam zamanlı çalışma olasılığını arttırmaktadır. Ancak bekar kadınların oranındaki artış 0.7749 kat tam zamanlı çalışma olasılığını azaltmaktadır. Benzer şekilde kadınlar yaşlandıkça tam zamanlı çalışma olasılığı 0.9788 kat azalmaktadır. Eğitim düzeyi dikkate alındığında, hiçbir okul bitirmeyen kadınların oranındaki artış 7.5043 kat, ilkokul mezunu kadınların oranındaki artış 9.9815 kat, ortaokul mezunu kadınların oranındaki artış 6.1872 kat, lise mezunu kadınların oranındaki artış 10.2489 kat, teknik lise mezunu kadınların oranındaki artış 17.5043 kat ve üniversite mezunu kadınların oranındaki artış 4.8697 kat tam zamanlı çalışma olasılığını arttırmaktadır. Model sonuçları dikkate alındığında, Türkiye genelinde kadınların işgücüne katılımını etkileyen en önemli unsurun teknik lise mezunu olma durumu olduğu gözlenmiştir. Akabinde lise mezunu ve ilkokul mezunu kadınların oranındaki artışın tam zamanlı çalışma olasılığını etkilediği belirlenmiştir. Dolayısı ile Türkiye genelinde kadınların teknik lise mezunu olmalarının sağlanması amacıyla yapılacak olan politikalar ile kadınların işgücüne katılımlarının arttırılabileceği düşünülmektedir. Benzer şekilde istihdamın artması amacıyla, lise ve ilkokul mezunu kadınların sayısının arttırılmasına yönelik politikaların uygulanması gerektiği söylenebilmektedir. Aynı zamanda bu sonuç Türkiye genelinde teknik lise mezunu kadınların yapabileceği alanlarda faaliyet gösteren firmaların sayısının arttırılmasına yönelik çalışmaların yürütülmesi gerektiğine işaret etmektedir. Son olarak işgücü piyasasında hangi alanda faaliyet göstereceğine karar veremeyen yeni firmaların daha çok nitelikli işgücüne ihtiyaç duyan

sektörleri hedef alabileceği ve böylelikle işgücü arzını kadınlar aracılığıyla karşılayabileceği söylenebilmektedir. Bunun yanı sıra yeni firmaların niteliksiz işgücüne ihtiyaç duyan sektörlerde de faaliyet gösterebilmesi muhtemeldir. Çünkü her iki durumda da, işgücü arzını kadınlar aracılığıyla karşılayabilecek bir potansiyelin var olduğu görülmektedir.

Sonuç

Çalışmada 2014 yılına ait Türkiye İstatistik Kurumu Hanehalkı İşgücü Anketi'nden yararlanılarak, Türkiye'de farklı bölgelerde yaşayan kadınların tam zamanlı yada yarı zamanlı işgücüne katılma eğilimlerini etkileyen unsurlar ile Türkiye genelinde kadınların tam zamanlı ya da yarı zamanlı işgücüne katılmasını etkileyen faktörler ayrı ayrı ele alınmıştır. Bu model tahminlerinde iki durumlu logit modelden yararlanılmıştır. Bunların yanı sıra, çalışmada işgücüne katılmayan kadınların iş aramama nedenlerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Buna göre Türkiye'de kadınların çoğunluğunun ev işleri ile meşgul olmaları nedeniyle iş aramadıkları gözlenmiştir. Ayrıca çalışmada, kadınların eğitim/öğretime devam etmeleri, emekli, yaşlı, engelli veya hasta olmaları ile ailedeki çocuklara bakmaları nedeniyle iş aramadıkları tespit edilmiştir.

Logit model sonuçları dikkate alındığında ise, bazı model sonuçlarının bölgeler bazında ortak olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda Doğu Marmara bölgesi hariç tüm bölgelerdeki ve de Türkiye genelindeki kadınların aylık gelirinin tam zamanlı çalışma olasılığı üzerinde pozitif bir etkisi olduğu saptanmıştır. Aynı zamanda Batı Marmara bölgesinde tam zamanlı çalışma olasılığını lise mezunu kadınların oranındaki artışın en

fazla etkilediği, Batı Karadeniz ile Ortadoğu Anadolu bölgelerinde yaşayan kadınların ise tam zamanlı çalışma olasılığını hiçbir okul bitirmeme durumunun en fazla etkilediği gözlenmiştir. Bunun yanı sıra, İstanbul, Ege, Batı Marmara ve Batı Anadolu bölgeleri için tahminlenen logit model regresyon sonuçları ele alındığında, sözü edilen bölgelerde tam zamanlı çalışma olasılığını azaltan tek unsurun yaş değişkeni olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, kadınların esnek çalışma koşullarına imkan veren işlerde çalışmasının desteklenmesi gerektiği ve buna yönelik istihdam politikalarına ağırlık verilmesi gerektiği söylenebilmektedir. Ayrıca çalışmada Batı Anadolu, İstanbul, Ege, Doğu Marmara, Doğu Karadeniz ve Kuzeydoğu Anadolu bölgeleri için analiz sonuçları birlikte ele alındığında, tam zamanlı çalışma olasılığını en fazla teknik lise mezunu kadınların oranındaki artışın etkilediği belirlenmiştir. Dolayısı ile bu bulgular, bölgesel bazda farklı istihdam politikalarının uygulanması

gerektiğine işaret etmekte ve yeni yapılacak olan istihdam politikalarına ışık tutmaktadır.

Çalışmada dikkat çeken bir diğer husus ise, Türkiye genelinde teknik lise mezunu olan kadınların oranındaki artışın tam zamanlı çalışma olasılığını aynı yönde ve büyük bir ölçüde etkilemesidir. Bu sonuç nedeniyle, devletin nitelikli işgücüne ihtiyaç duyan sektörlerle daha çok ağırlık vermesi gerektiği düşünülmektedir.

Sonuç olarak gelişen bir ekonomiye sahip olabilmek adına bölgesel bazda ve Türkiye genelinde kadınların işgücü piyasasında daha fazla yer edinmesi gerekmektedir. Böylelikle hanehalkının gelirinin artması ile doğru orantılı olarak zayıf ekonomilerin canlanabileceği düşünülmektedir. Bu sebeple yoksullaşma ile mücadelede kadınların istihdam oranlarının artışının bir çözüm önerisi olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Altunöz, U. (2015). Mikro Kredilerinin Kadın İstihdamı ve Kalkınmaya Etkileri: Türkiye Örneği. *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*. 3(1), 7-14.
- Akın, F. (2002). Kadınların İşgücüne Katılımı ve İşteki Durum Tercihinin Nested Logit Model İle Analizi. *METU/ERC International Conference in Economics VI*, Ankara, Turkey.
- Brooks, C. (2008). *Introductory Econometrics for Finance*. New York: Cambridge University Press.
- Bozkaya, G. (2013). Kadınların İşgücüne Katılımını Belirleyen Faktörler: Türkiye Üzerine Bir Analiz. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 3(5), 69-89.
- Costa, D. L. (2000). From Mill Town to Board Room: The Rise Of Women's Paid Labor. *National Bureau of Economic Research Working Papers*, No:7608, 1-34.
- Çatalbaş, G. K. (2015). Kadınların İşgücüne Katılımını Belirleyen Faktörlerin Belirlenmesi: Panel Veri Yaklaşımı. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 6(10), 249-280.
- Çetin, I. ve Sevüktekin, M. (2014). Türkiye'de Kadın İstihdamının Geleceği. *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*. 10(2), 52-83.
- Davidson, R. ve Mackinnon, J. G. (1999). *Econometric Theory And Methods*. New York: Oxford University Press.
- Er, Ş. (2013). Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılım Oranını Etkileyen Faktörlerin Bölgesel Analizi. *Öneri Dergisi*. 10(40), 35-44.
- Goldin, C. (1991). The Role of World War II In The Rise of Women's Employment. *American Economic Review*. 81(4), 741-756.
- Göksel, İ. (2013). Female Labor Force Participation in Turkey: The Role of Conservatism. *Women's Studies International Forum*, 41, 45-54.
- Gujarati, D. N. (2003). *Basic Econometrics*. McGraw- Hill, Boston.
- Güneysu, G. D. (2008). Kadın İşgücünün İşletme İçindeki Yerini Algılaması: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi ve Organizasyonu Bilim Dalı Doktora Tezi.
- Gürler, Kiren Ö. ve Üçdoğruk, Ş. (2007). Türkiye'de Cinsiyete Göre Gelir Farklılığının Ayrıştırma Yöntemiyle Uygulanması. *Journal of Yaşar University*. 2(6), 571-589.
- İnce, M. (2010). Kadın İstihdamı ve Kadın İşgücüne Olan Talep Türkiye Örneği, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE, İktisat Anabilim Dalı Doktora Tezi, Afyonkarahisar.
- Kızılgöl, Ö. A. (2012). Kadınların İşgücüne Katılımının Belirleyicileri: Ekonometrik Bir Analiz. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. 13(1), 88-101.
- Koray, M.; Demirbilek, S. ve Demirbilek, T. (1999). Gıda İşkolunda Çalışan Kadınların Koşulları ve Geleceği. (Proje Yürütücüleri), TC. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara.

- Korkmaz, A. ve Korkut, G. (2012). Türkiye’de Kadının İşgücüne Katılımının Belirleyicileri, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 41-65.
- Korkmaz, M. ve Alacahan, N. D. (2013). Türkiye’de Formel Piyasaya Yönelmede Kadın İşgücü Arzı ve GSYİH Etkileri: Ampirik Bir Çalışma. *International Periodical For The Languages, Literature and History or Turkic*. 8/7, 887-900.
- Mardin, N. B. (2000). Sağlık Sektöründe Kadın. (Proje Direktörü), T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Önder, N. (2013). Türkiye’de Kadın İşgücünün Görünümü. *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*. 1(1), 35-61.
- Özdamar, K. (2002). *Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi 1*. Eskişehir: Kaan Kitap Evi.
- Özer, M. ve Biçerli, K. (2004). Türkiye’de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 3(1), 55-86.
- Ramanathan, R. (1998). *Introductory Econometrics With Applications*. U.S.A: Harcourt Brace & Company.
- Stock, J. H. ve Watson, M. W. (2003). *Introduction to Econometrics*. Boston, MA: Addison Wesley.
- Talaş, Ö. ve Çakmak, F. (2013). Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımlarının Kohort Analizi. *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*. 18, 18-34.
- Tansel, A. (2002). Economic Development and Female Labor Force Participation in Turkey: Time Series Evidence and Cross-Province Estimates. *Economic Research Center Working Paper in Economics*. 1(5), 1-37.
- Yamak, R.; Abdioğlu, Z. ve Mert, N. (2012). Türkiye’de İşgücüne Katılımı Belirleyen Faktörler: Mikro Ekonomik Analiz. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 12 (2), 41-58.
- Yaprak, Ş. (2003), Kadın İşgücünün İstihdam Etkileri: Eskişehir Bölgesinde Bir Uygulama, İstanbul Üniversitesi SBE, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul.
- Yıldırım, K. ve Doğrul, G. (2008). Çalışmamak Yada Çalışmamak: Türkiye’de Kentsel Alanlarda Yaşayan Kadınların İşgücüne Katılmama Kararlarının Olası Belirleyicileri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8(1), 239-262.

ÖZ

Petrol Fiyatı Şoklarının Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkileri

Bu çalışmanın amacı Türkiye için petrol fiyatı şoklarının faiz oranı, reel hisse senedi getirisi ve ekonomik aktivite üzerindeki etkilerinin incelenmesidir. Çalışmada 1994:01-2013:07 dönemi itibariyle seriler arasındaki dinamik ilişkiler VAR analizi kullanılarak araştırılmıştır. Reel petrol fiyat oynaklığı serisi GARCH(1,1) modelinden yararlanılarak elde edilmiştir. Reel petrol fiyatı ile reel petrol fiyat oynaklığının ekonomik aktivite, faiz oranı ve reel hisse senedi getirileri üzerindeki dinamik etkileri etki-tepki, varyans ayrıştırma ve Granger nedensellik analizleri kapsamında incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, reel petrol fiyatı ile reel hisse senedi getirisi arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur.

***JEL Sınıflaması:** C58, G10, Q43*

***Anahtar Kelimeler:** Petrol Fiyatları, Hisse Senedi Getirisi, Ekonomik Aktivite, VAR Analizi*

ABSTRACT

The Effects of Oil Price Shocks on Stock Returns

The aim of this study is to investigate the effects of oil price shocks on interest rate, real stock return and economic activity for Turkey. In this study, the dynamic relationships between series were investigated using vector autoregressive model (VAR) for the period of 1994:01-2013:07. The real oil price volatility series was generated using the GARCH(1,1) model. The dynamic effects of the real oil price and the real oil price volatility on economic activity, interest rate and real stock return were examined using impulse-response, variance decomposition and Granger causality analysis. According to the results, the causality between the real oil price and the real stock return is bidirectional.

***JEL Classification:** C58, G10, Q43*

***Keywords:** Oil Price, Stock Return, Economic Activity, VAR Analysis*

Petrol Fiyatı Şoklarının Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkileri *

Doç. Dr. Zehra ABDİOĞLU **

Yrd. Doç. Dr. Nurdan DEĞİRMENCİ ***

GİRİŞ

En önemli üretim faktörlerinin başında gelen enerji, gün geçtikçe daha çok gereksinim duyulan bir girdi haline gelmektedir. Teknolojik gelişme ve nüfus artış hızı dikkate alındığında artan talebin karşılanmasına yönelik olarak enerji sektöründeki özellikle de petrol fiyatlarındaki gelişmelerin dikkatli bir biçimde diğer ekonomik göstergeler ile birlikte yakından izlenmesi hayati öneme sahiptir. İktisat literatürü incelendiğinde petrol fiyatları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma olduğu dikkatleri çekmektedir (Hamilton, 1983, 1996;

Burbidge ve Harrison, 1984; Mork, 1989; Hooker, 1996; Rasche ve Tatom, 1977, 1981; Bohi, 1991; Lee, Ni ve Ratti, 1995; Ferderer, 1996; Kaneko ve Lee, 1995; Kirbitçioğlu ve Kirbitçioğlu, 1999; Brown ve Yücel, 1999, 2002; Yamak ve Küçükale, 2004; Barsky ve Kilian, 2004; Jimenez-Rodriguez ve Sanchez, 2005; Blanchard ve Gali, 2007). Petrol fiyatlarının ekonomik aktivite üzerindeki etkisi özellikle 1973 yılındaki dünya petrol şokundan sonra üzerinde sıklıkla durulan konuların başında gelmiştir.

Finans literatürü incelendiğinde petrol fiyatları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkinin önemle araştırıldığı gözlenmektedir. Özellikle Kaneko ve Lee (1995), Jones ve Kaul (1996) ve Huang, Masulis ve Stoll (1996)'un çalışmaları ilgili alanda dikkat çekici niteliktedir. Petrol fiyatları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişki petrol ithalatçısı ve petrol ihracatçısı ülkeler açısından

* Bu çalışma 17. Ulusal İktisat Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan bildirinin düzeltilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Karadeniz Teknik Üniversitesi İİBF Ekonometri Bölümü maraszehra61@hotmail.com

*** Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu ndegirmencii@hotmail.com

Gönderim Tarihi: 16.05.2016 Kabul Tarihi: 12.08.2016

farklılık arz etmektedir. Petrol fiyatlarındaki artış özellikle yoğun biçimde petrol ithal eden ülkelerin üretim maliyetlerinin artmasına neden olarak fiyatlar genel düzeyinde yukarı yönlü harekete yol açmaktadır. Enflasyondaki bu artışın kontrol altına alınabilmesi amacıyla merkez bankaları tarafından yürütülen yüksek faiz uygulamaları tahvil ve bono talebinin artmasına buna karşın hisse senedi fiyatlarının düşmesine neden olmaktadır. Petrol ihraç eden ülkeler açısından petrol fiyatlarında meydana gelen bir artış pozitif gelir ve servet etkileri yoluyla hisse senedi getirilerini artırmaktadır.

Gerek gelişmiş ülkeler ve gerekse de gelişmekte olan ülkeler bazında hisse senedi getirileri ile petrol fiyatları arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalarda değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve işareti konusundaki farklılık dikkatleri çekmektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerde petrol fiyatlarının hisse senedi getirilerini ters yönde, gelişmekte olan ekonomilerde ise aynı yönde etkilediği ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada literatürdeki söz konusu tartışma kapsamında Türkiye için hisse senedi fiyatları ile petrol fiyatları arasındaki ilişki çeşitli makroekonomik değişkenlerin aktarım mekanizmasındaki önemi dikkate alınarak incelenmiştir. Bu amaçla 1994:01-2013:07 dönemine ilişkin aylık veri seti kullanılmıştır. Reel petrol fiyat oynaklığı serisi GARCH(1,1) modelinden yararlanılarak türetilmiştir. Değişkenler arasındaki dinamik ilişkiler VAR analizi kapsamında etki-tepki fonksiyonu, varyans ayrıştırma analizi ve Granger nedensellik testi ile belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada öncelikle teorik alt yapı ve

literatür sunulmuştur. Ardından analizlerde kullanılan veri seti ve ekonometrik yöntem tanıtılarak analizler kapsamında edinilen bulgular değerlendirilmiştir. Son olarak sonuç ve öneriler sıralanmıştır.

2. TEORİK ALT YAPI

Petrol fiyatları ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişki Huang ve diğerleri (1996) izlenerek iskonto edilmiş nakit akımları yaklaşımı kapsamında açıklanabilir. Bu yaklaşıma göre, hisse senedi fiyatları gelecekte beklenen nakit akımlarının iskonto edilmiş değeridir. Diğer bir ifadeyle $p = \frac{E(c)}{E(r)}$ 'dir.

Burada c , nakit akışı; r , iskonto oranı ve E , beklenti operatörüdür. Gerçekleşen hisse $R = \frac{d(E(c))}{E(c)} - \frac{d(E(r))}{E(r)}$ senedi getirileri yaklaşık olarak şeklinde hesaplanabilir. Burada d , fark işlemcisini göstermektedir. Buna göre hisse senedi getirileri beklenen nakit akışları ve iskonto oranındaki sistematik hareketlerden etkilenir. Petrol çoğu malların üretim sürecinde emek ve sermaye gibi yoğun kullanılan temel girdilerden biri olduğu için gelecekteki petrol fiyatları çeşitli nedenlerle beklenen nakit akışlarını ve iskonto oranlarını etkileyebilir. Örneğin enerji fiyatlarındaki beklenen değişimler beklenen maliyetlerde değişime neden olur ve hisse senedi fiyatlarını olumsuz etkiler.

Petrol fiyatlarının hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisi ülkenin net petrol üreticisi ya da net petrol tüketicisi olmasına bağlı olarak değişecektir. Beklenen petrol fiyatları hisse senedi getirilerini iskonto oranı üzerinden etkilemektedir. Beklenen iskonto oranı beklenen enflasyon oranı ile beklenen reel faiz oranından oluşur ki her ikisi

de beklenen petrol fiyatlarına bağlıdır. Bu anlamda net petrol ithalatçısı bir ülke için yüksek petrol fiyatları yurtiçi beklenen enflasyon oranını yükselterek ödemeler dengesini olumsuz etkileyecektir. Bu nedenle daha yüksek bir beklenen enflasyon oranı iskonto oranıyla pozitif ve buna bağlı olarak hisse senedi fiyatıyla negatif bir ilişkiye sahiptir. Aynı zamanda petrol bir fiziksel emtia olduğu için petrol fiyatlarındaki değişimler enflasyon oranını takip eder ve bu nedenle beklenen petrol fiyat değişimleri beklenen enflasyon oranı yerine kullanılabilir (Huang ve diğerleri, 1996, s.5). Bu nedenle petrol ithalatçısı bir ülke için petrol fiyatlarındaki bir artış hisse senedi getirilerini negatif yönde etkilemektedir.

Petrol ihracatçısı ülkelerde teorik olarak hisse senedi fiyatları pozitif gelir ve servet etkisi yoluyla petrol fiyat değişimleri tarafından pozitif olarak etkilenmektedir. Daha yüksek petrol fiyatları servetin petrol ithalatçısı ülkelere doğru transferine neden olmaktadır. Eğer edinilen gelir yurtiçinde daha fazla mal ve hizmet satın alımında kullanılırsa yüksek petrol fiyatları ekonomik aktiviteyi artırarak hisse senedi getirilerini artıracaktır (Berk ve Aydoğan, 2012, s.7). Bu kapsamda petrol ihracatçısı bir ülke için petrol fiyatlarındaki bir artış hisse senedi getirilerini pozitif yönde etkilemektedir.

3. LİTERATÜR

Petrol fiyatları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk çalışmalar Kaneko ve Lee (1995), Jones ve Kaul (1996) ve Huang ve diğerleri (1996)'ne aittir. Kaneko ve Lee (1995), ABD ve Japonya için

petrol fiyatları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi inceleyerek petrol fiyatlarındaki değişimlerin Japon hisse senedi piyasası üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu ortaya koymuşlardır. Jones ve Kaul (1996), ABD, Kanada, Japonya ve İngiltere için savaş sonrası dönemde petrol fiyatlarındaki değişimin reel hisse senedi getirileri üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu göstermişlerdir. Huang ve diğerleri (1996), ABD'de petrol (future) getirilerinin genel hisse senedi getirilerinden ziyade sadece bazı spesifik hisse senedi getirilerini açıkladığını, hisse senedi getirilerinden petrol getirilerine doğru herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığını ifade etmişlerdir.

Gelişmiş ülkelerin hisse senedi piyasaları ile petrol fiyatları arasındaki etkileşimi inceleyen çalışmalardan biri Sadorsky (1999)'e aittir. Sadorsky (1999), petrol fiyatındaki değişimin S&P 500 hisse senedi getirilerini ters yönde etkilediğini tespit etmiştir. Park ve Ratti (2008), ele aldıkları 14 gelişmiş ülke içinde sadece Norveç'te petrol fiyatları ile hisse getirileri arasında pozitif, diğer ülkelerde ise negatif bir etkileşimin söz konusu olduğunu göstermişlerdir. Bunun yanı sıra, Odusami (2009), petrol şoklarının ABD'de hisse senedi getirileri üzerinde doğrusal olmayan negatif bir etkisi olduğunu belirtmiştir. Antonakakis ve Filis (2013) ise Amerika, İngiltere ve Almanya gibi petrol ithal eden ülkeler ile Kanada ve Norveç gibi petrol ihraç eden ülkelerin hisse senedi getirileri ile petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi inceleyerek petrol fiyat değişimlerinin hisse senedi piyasası üzerindeki etkisinin zamana göre değişken olduğunu ve bunun ülkelerin petrol ihracatçısı ya da petrol it-

halatçısı olmasına göre farklılık arz ettiğini ortaya koymuşlardır. Talep yönlü petrol fiyat şoklarının hisse senedi getirileri üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu, arz yönlü petrol fiyat şoklarının ise hisse senedi getirileri üzerinde önemli bir etkisinin olmadığını belirtmişlerdir. Hasan ve Ratti (2013), sektörel bir analiz gerçekleştirerek genel piyasa endeksi için petrol fiyatlarındaki artışın getiriler üzerinde olumsuz etki yarattığını, enerji ve metal sektörleri için petrol fiyatlarındaki artışın getiriyi arttırdığını tespit etmişlerdir.

Petrol fiyatları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi geliştirmekte olan ülkeler bazında inceleyen çalışmalardan biri Hammoudeh ve Eleisa (2004)'ya aittir. Hammoudeh ve Eleisa (2004), Bahreyn, Kuveyt, Umman, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri arasından sadece Suudi Arabistan için petrol fiyatları ile hisse senedi fiyatları arasında neden sonuç ilişkisi olduğunu saptamışlardır. Bunun yanı sıra, Maghyreh (2004) Türkiye'nin de aralarında yer aldığı 22 geliştirmekte olan ülke için petrol fiyat şoklarının hisse senedi getirileri üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığını, bu ülkelerdeki hisse senedi getirilerinin petrol fiyat şoklarına rasyonel bir tepki vermediğini ortaya koymuştur. Narayan ve Narayan (2009), Vietnam için hisse senedi fiyatları, petrol fiyatları ve nominal döviz kurlarının uzun dönem ilişkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Adaramola (2012) ise petrol fiyatlarının hisse senedi getirileri üzerindeki dinamik etkisini araştırarak kısa dönemde petrol fiyatlarının hisse senedi getirileri üzerinde pozitif, uzun dönemde ise negatif bir etkisinin söz konusu olduğunu belirlemiştir.

BRIC ülkeleri (Brezilya, Çin, Hindistan ve Rusya) için petrol fiyatları ile hisse senedi getirileri arasındaki etkileşimi inceleyen Ono (2011), petrol fiyatındaki değişimlerin reel hisse senedi getirilerini Çin, Hindistan ve Rusya için pozitif etkilediği sonucuna varmışlardır. Li, Zhu ve Yu (2012) ise Çin'de uzun dönemde reel petrol fiyatlarının hisse senedi piyasası üzerinde pozitif etkiye neden olduğunu ortaya koymuşlardır.

Türkiye için petrol fiyatları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalardan biri Güler, Tunç ve Orçun (2010)'a aittir. Güler ve diğerleri (2010), İMKB'de işlem gören enerji sektörüne ilişkin hisse senedi fiyatları ile petrol fiyatlarının uzun dönemde birlikte hareket ettiğini, kısa dönemde ise petrol fiyatından hisse senedi fiyatına doğru tek yönlü bir ilişki olduğunu ifade etmişlerdir. İşcan (2010) ise petrol fiyatları ile BIST100 hisse senedi fiyat endeksi arasında herhangi bir ilişki olmadığını belirtirken Kapusuzoğlu (2011), petrol fiyatı ile BIST100, BIST50 ve BIST30 fiyat endekslerinin uzun dönemde birlikte hareket ettiğini kısa dönemde ise hisse senedi endekslerinden petrol fiyatına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Toraman, Başarır ve Bayramoğlu (2011) ise sektörel bir analiz gerçekleştirerek petrol fiyat şoklarından en çok etkilenen sektörün sanayi sektörü, en az etkilenen sektörün ise teknoloji sektörü olduğunu belirlemişlerdir. Berk ve Aydoğan (2012), petrol fiyat değişimlerinin hisse senedi piyasasındaki aktiviteler üzerindeki etkisinin 2008 kredi krizi sonrasında önemli olduğunu tespit etmişlerdir. Buna karşın petrol şoklarının BIST100 hisse senedi ge-

tirileri üzerindeki etkisinin küresel finansal likidite koşulları etkisinden daha az ve daha önemsiz olduğunu göstermişlerdir. Ünlü ve Topçu (2012), petrol fiyatlarının hisse senedi piyasasını pozitif etkilediğini ve BIST100 endeksinin petrol fiyatındaki dalgalanmalara çok hızlı tepki verdiğini belirlemişlerdir.

Abdioğlu ve Değirmenci (2014), sektörel bir analiz gerçekleştirerek BIST kapsamındaki sektörlerle ilişkin hisse senedi getirileri ile petrol fiyatları arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiyi test etmişlerdir. Çoğu alt sektörler için hisse senedi fiyatlarından petrol fiyatlarına doğru nedensellik ilişkisi olduğu yönünde bulgular edinilmiştir. Bunun yanı sıra Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2016), doğal gaz ve petrol fiyatları ile BIST sanayi sektörü endeksleri arasında uzun dönemde ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

4. VERİ SETİ VE EKONOMETRİK YÖNTEM

Çalışmada faiz, reel petrol fiyatı, reel hisse senedi getirisi ve sanayi üretim endeksi verileri kullanılarak seriler arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada ele alınan veri setine ilişkin bilgi aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Çalışmada öncelikle ele alınan serilerin durağan oldukları derecelerin belirlenmesi amacıyla genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri kullanılmıştır. Dickey-Fuller (1979) yaklaşımında hata terimlerinin istatistiksel olarak bağımsız ve homojen olmaları varsayımı söz konusu iken Phillips-Perron (1988) yaklaşımında hata terimlerinin zayıf bağımlı ve heterojen oldukları varsayılmaktadır.

Tablo 1: Değişkenlerin Tanımı

Seri	Tanım	Kaynak
Sanayi Üretim Endeksi (Sue)	Sanayi Üretim Endeksi (1982=100)	TCMB
Mevduat Faiz Oranı (Faiz)	3 ay vadeli ağırlıklandırılmış mevduat faiz oranı	TCMB
Reel Petrol Fiyatları (RPetrol)	Üretici fiyatları endeksi (ÜFE, 1994=100) kapsamındaki ham petrol ve doğal gaz endeksi / Tüketici fiyatları endeksi (TÜFE, 1994=100)	TÜİK
Reel Petrol Fiyatları Oynaklığı (Volatility)	Reel petrol fiyatları serisinden GARCH(1,1) modeli kapsamında elde edilen oynaklık serisi	Yazarlar tarafından hesaplanmıştır.
Reel Hisse Senedi Getirisi (Rgetiri)	BİST100 fiyat endeksi (1986=100) $Dlog(BİST100)-Dlog(TÜFE)$	TCMB

$$y_t = \hat{\mu}^A + \hat{\theta}^A DU_t(\hat{\lambda}) + \hat{\beta}^A t + \hat{\alpha}^A y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^A \Delta y_{t-j} + \hat{e}_t \quad (1)$$

$$y_t = \hat{\mu}^B + \hat{\gamma}^B DT_t^*(\hat{\lambda}) + \hat{\beta}^B t + \hat{\alpha}^B y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^B \Delta y_{t-j} + \hat{e}_t \quad (2)$$

$$y_t = \hat{\mu}^C + \hat{\theta}^C DU_t(\hat{\lambda}) + \hat{\beta}^C t + \hat{\gamma}^C DT_t^*(\hat{\lambda}) + \hat{\alpha}^C y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^C \Delta y_{t-j} + \hat{e}_t \quad (3)$$

ADF denklemlerinde olası otokorelasyonun önlenmesi amacıyla bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri denklemin sağ tarafına açıklayıcı değişken olarak ilave edilmektedir. ADF denklemlerinde bağımlı değişkenin gecikme uzunluklarının belirlenmesi için Akaike Bilgi Kriteri (AIC) kullanılmıştır. PP testinde bağımlı değişken gecikmeleri söz konusu değildir. Çünkü PP testinde Newey-West bağımlı değişken gecikmelerini tespit eden bir kriter değil, bir uyarılma tahmincisidir.

ADF ve PP birim kök testlerinin yanı sıra çalışmada ele alınan serilerin durağan oldukları seviyelerin tespitinde ayrıca yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot ve Andrews'in (ZA) birim kök testi ele alınmıştır. Zivot ve Andrews (1992), zaman serilerindeki yapısal kırılmayı dikkate almayan geleneksel birim kök testlerinin seride birim kök olduğunu ifade eden hipotezin kabulüne eğilimli olacaklarını iddia etmişlerdir. Kırılmanın dışsal olarak belirlenmesi yaklaşımına karşı çıkarak kırılmanın içsel olarak belirlenebileceği bir birim kök testi geliştirilmiştir. Zivot ve Andrews (1992), geliştirdikleri birim kök testini sırasıyla 3 model (Model A, Model B ve Model C) kapsamında açıklamaktadırlar.

Yukarıdaki modellerde $DU_t(\hat{\lambda})$; eğer $t > T\lambda$ ise 1, değilse 0, $DT_t^*(\hat{\lambda})$; eğer $t > T\lambda$ ise

$t - T\lambda$, değilse 0 değerleri verilerek oluşturulan kukla değişkenlerdir. T gözlem sayısını göstermek üzere $t=1,2,3,\dots,T$ ve $T\lambda = T_B$ 'dir. λ (T_B/T) kırılma noktasını, T_B ise kırılma zamanını göstermektedir. Model A, sabitteki kırılmayı, Model B, trenddeki kırılmayı, Model C ise hem sabit hem de trenddeki kırılmayı incelemektedir. Bu yöntemde ele alınan her seri yukarıdaki modeller dâhilinde $j=2/T$ 'den $j=(T-1)/T$ 'ye kadar En Küçük Kareler (EKK) ile tahmin edilmektedir. $\alpha^1 = 1$ 'i test etmek amacıyla t istatistikleri hesaplanarak istatistiğin en küçük olduğu dönem kırılma dönemi olarak belirlenmektedir (Zivot ve Andrews, 1992, s. 254-255).

Seriler arasındaki dinamik ilişkilerin ortaya konulması amacıyla vektör otoregresif model (VAR) yaklaşımı ele alınmıştır. VAR modeli (4) numaralı eşitlikte gösterilmiştir. Aşağıdaki denklemde p, VAR için optimal gecikme uzunluğunu; A_0 , sabit terimler vektörünü; $A_1, \dots, A_p$, tüm değişken katsayılarına ilişkin katsayılar matrisini ve ϵ_t 'ler değişkenlere ait şoklar (hatalar) vektörünü göstermektedir. VAR analizlerine 2001 yılının Şubat ayında 1, diğer aylarda 0 değerini alan kriz kuklası ile 2008 yılının Ekim ayında 1, diğer aylarda 0 değerini alan kriz kuklası ilave edilmiştir.

$$\begin{bmatrix} Drpetrol_t \\ Faiz_t \\ Dlsue_t \\ Rgetiri_t \end{bmatrix} = A_0 + A_1 \begin{bmatrix} Drpetrol_{t-1} \\ Faiz_{t-1} \\ Dlsue_{t-1} \\ Rgetiri_{t-1} \end{bmatrix} + \dots + A_p \begin{bmatrix} Drpetrol_{t-p} \\ Faiz_{t-p} \\ Dlsue_{t-p} \\ Rgetiri_{t-p} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \varepsilon_t^{petrol} \\ \varepsilon_t^{faiz} \\ \varepsilon_t^{sue} \\ \varepsilon_t^{getiri} \end{bmatrix} \quad (4)$$

Seriler arasındaki dinamik ilişkileri belirleyebilmek için VAR modeli kapsamında varyans ayrıştırma, etki tepki ve Granger nedensellik analizleri gerçekleştirilmiştir. Varyans ayrıştırma analizi, her bir içsel değişkenin n adım ileri tahmin hatasının varyansının her bir değişkene ilişkin şoklar tarafından ne düzeyde açıklandığını göstermektedir. Etki-tepki analizi, reel petrol fiyatı, faiz oranı, sanayi üretimi ve reel hisse senedi getiri kalıntılarında meydana gelen 1 standart sapmalı şokun içsel değişkenler üzerinde yarattığı etkiyi göstermektedir. Reel petrol fiyatı şoku, faiz oranı şoku, sanayi üretimi şoku ve reel hisse senedi getiri şoku sırasıyla ilgili değişkenlere ilişkin denklemlerin kalıntılarını ifade etmektedir. Etki-tepki fonksiyonları

için istatistiksel anlamlılık testi Monte Carlo simülasyonu ile elde edilen %95'lik güven aralıkları yardımı ile gerçekleştirilmektedir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Granger nedensellik testi ile incelenmiştir.

Çalışmada petrol fiyatlarındaki oynaklık ile faiz oranı, ekonomik aktivite ve reel hisse senedi getirisi arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla öncelikle petrol fiyat oynaklığı serisini elde etmek için Lee ve diğerleri (1995)'nin yaklaşımı izlenerek reel petrol fiyatları serisi için aşağıdaki GARCH (1,1) modeli tahmin edilmiştir.

(5), (6) ve (7) numaralı eşitliklerde I_{t-1} , $t-1$ dönemindeki mevcut bilgi setini ve h_t şartlı değişen varyansı göstermektedir.

$$Drpetrol_t = \beta_0 + \beta_1 Drpetrol_{t-1} + \varepsilon_t - \phi_1 \varepsilon_{t-1}, \quad \varepsilon_t / I_{t-1} \sim N(0, h_t), \quad t = 1, \dots, T \quad (5)$$

$$h_t = \alpha_0 + \alpha_1 \varepsilon_{t-1}^2 + \alpha_2 h_{t-1} \quad (6)$$

$$volatilite_t = \hat{\varepsilon}_t / \hat{h}_t^{1/2} \quad (7)$$

5. BULGULAR

5.1. Birim Kök Testleri

Tablo 2’de ADF ve PP birim kök testlerine ilişkin bulgular, Tablo 3’de ise ZA testine ait sonuçlar yer almaktadır. Alternatif üç yaklaşıma göre, Faiz ve Rgetiri serileri seviyesinde, Rpetrol ve Lsue serileri birinci farkında durağandır.

Çalışmada değişkenler arasındaki dinamik ilişkilerin tespit edilmesi amacıyla VAR analizi kullanılmıştır. VAR analizleri hem petrol fiyatı serisi hem de reel petrol fiyatı oynaklık serisi ile ayrı ayrı tahmin edilmiştir.

Tablo 2: ADF ve PP Birim Kök Testleri

Seriler	ADF		PP	
	Sabitli	Sabitli Trendli	Sabitli	Sabitli Trendli
Faiz	-2.8279 (3) ^c	-4.5288 (3) ^a	-1.8603	-4.5364 ^a
LSue	-1.4475 (13)	-3.8957 (13) ^b	-1.9389	-6.9735 ^a
DLSue	-3.7338 (12) ^a	-3.7528 (12) ^b	-23.4063 ^a	-23.3509 ^a
Rpetrol	-0.9497 (11)	-3.1419 (11) ^c	-1.7422	-3.3353 ^c
DRpetrol	-7.4805 (7) ^a	-7.5037 (7) ^a	-13.7042 ^a	-13.6737 ^a
Rgetiri	-5.0229 (14) ^a	-5.0946 (14) ^a	-12.2733 ^a	-12.2221 ^a

Parantez içindeki değerler optimal gecikme uzunluklarıdır. Optimal gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Kritik değerler, MacKinnon (1991)’a aittir. Uyarlama gecikmesi (truncation lag), $q = 4(N/100)^{2/9} = 5$ olarak hesaplanmıştır (Newey-West, 1987). L; serinin logaritmasının, D ise birinci farkının alındığını göstermektedir. a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde serinin durağan olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 3: ZA Birim Kök Testi

	Model A		Model B		Model C	
	t	TB	t	TB	t	TB
Faiz	-6.2925 (3) ^a	2002:11	-5.0936 (3) ^a	2006:05	-6.4497 (3) ^a	2003:05
LSue	-4.8151 (13) ^b	2008:08	-3.9278 (13)	2006:07	-4.9037 (13)	2008:08
DLSue	-4.9944 (11) ^b	2009:10	-4.6541 (11) ^b	1999:01	-5.1312 (11) ^b	2009:10
Rpetrol	-3.9013 (0)	2010:08	-3.7343 (0)	1998:05	-3.9013 (0)	2008:10
DRpetrol	-13.8017 (0) ^a	2009:03	-13.7210 (0) ^a	1997:05	-13.9083 (0) ^a	2009:05
Rgetiri	-12.4154 (0) ^a	2000:02	-12.2714 (0) ^a	2010:08	-12.4445 (0) ^a	2000:02

Parantez içindeki değerler optimal gecikme uzunluklarıdır. Optimal gecikme uzunlukları Bayesian bilgi kriterine göre belirlenmiştir. a ve b sırasıyla serinin %1 ve %5 anlamlılık seviyesinde durağan olduğunu göstermektedir. L; serilerin logaritmik dönüşüme tabi tutulduğunu, D ise serilerin birinci farklarının alındığını ifade etmektedir.

5.2.VAR Analizi (Reel petrol fiyatı serisi ile)

Seriler arasındaki dinamik ilişkilerin ortaya konulması amacıyla VAR yaklaşımı ele alınmıştır. Öncelikle tahmin edilen VAR modelinden yararlanarak varyans ayrıştırma analizi gerçekleştirilmiştir. Varyans ayrıştırma bulguları Tablo 4’de yer almaktadır. Reel petrol fiyatı şoklarının, faiz oranı şoklarının, sanayi üretim şoklarının ve reel hisse senedi getirisi şoklarının reel petrol fiyatları, faiz oranı, sanayi üretim endeksi ve reel hisse senedi getirilerindeki değişimin ne kadarını açıkladığı tablodan görülmektedir. Varyans ayrıştırma analizi ile şokların 24 ay sonra ekonomik değişkenlerin varyansını yüzde kaç açıkladığı incelenmiştir.

24 ay sonra faiz oranı, reel petrol fiyatı, sanayi üretimi ve reel hisse senedi getirisi şoklarının faiz oranındaki değişimin sırası-

la, yaklaşık olarak %73, %7, %6 ve %14’ünü açıkladığı tablodan izlenmektedir. Faiz oranındaki değişimin büyük bir oranının kendi şokları tarafından açıklandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, reel hisse senedi getirisi şoklarının faiz oranındaki değişimin önemli bir kısmını açıkladığını da ifade edebiliriz. Reel hisse senedi getirisindeki değişimin 24 ay sonra yaklaşık olarak %59’u kendi şokları, %22’si faiz oranı şokları, %12’si reel petrol fiyatı şokları ve %7’si sanayi üretim şokları tarafından açıklanmaktadır. Reel hisse senedi tahmini hata varyansının önemli bir yüzdesi de faiz oranı ve reel petrol fiyat şokları tarafından açıklanmaktadır. Yine 24 ay sonra reel petrol fiyatı şokları reel petrol fiyatı tahmini hata varyansının %65’lik kısmını açıklamakla birlikte geri kalan %35’lik kısım faiz oranı, sanayi üretimi ve reel hisse senedi getirisi şokları tarafından açıklanmaktadır. Son olarak 24 ay sonunda sana-

Tablo 4: Varyans Ayrıştırma Analizi

	$\varepsilon^{\text{petrol}}$	$\varepsilon^{\text{faiz}}$	ε^{sue}	$\varepsilon^{\text{getiri}}$
Faiz	7.0667	73.1002	5.6771	14.1557
	(6.9891)	(8.1295)	(7.0896)	(7.1490)
Reelgetiri	11.5673	21.6021	7.5310	59.2994
	(4.9599)	(7.0688)	(3.9988)	(6.0798)
DRpetrol	65.1101	10.7445	12.0757	12.0695
	(6.1970)	(4.8596)	(4.4239)	(3.9102)
Dlsue	9.0619	15.6896	68.3473	6.9009
	(5.6207)	(6.8958)	(7.9638)	(4.4976)

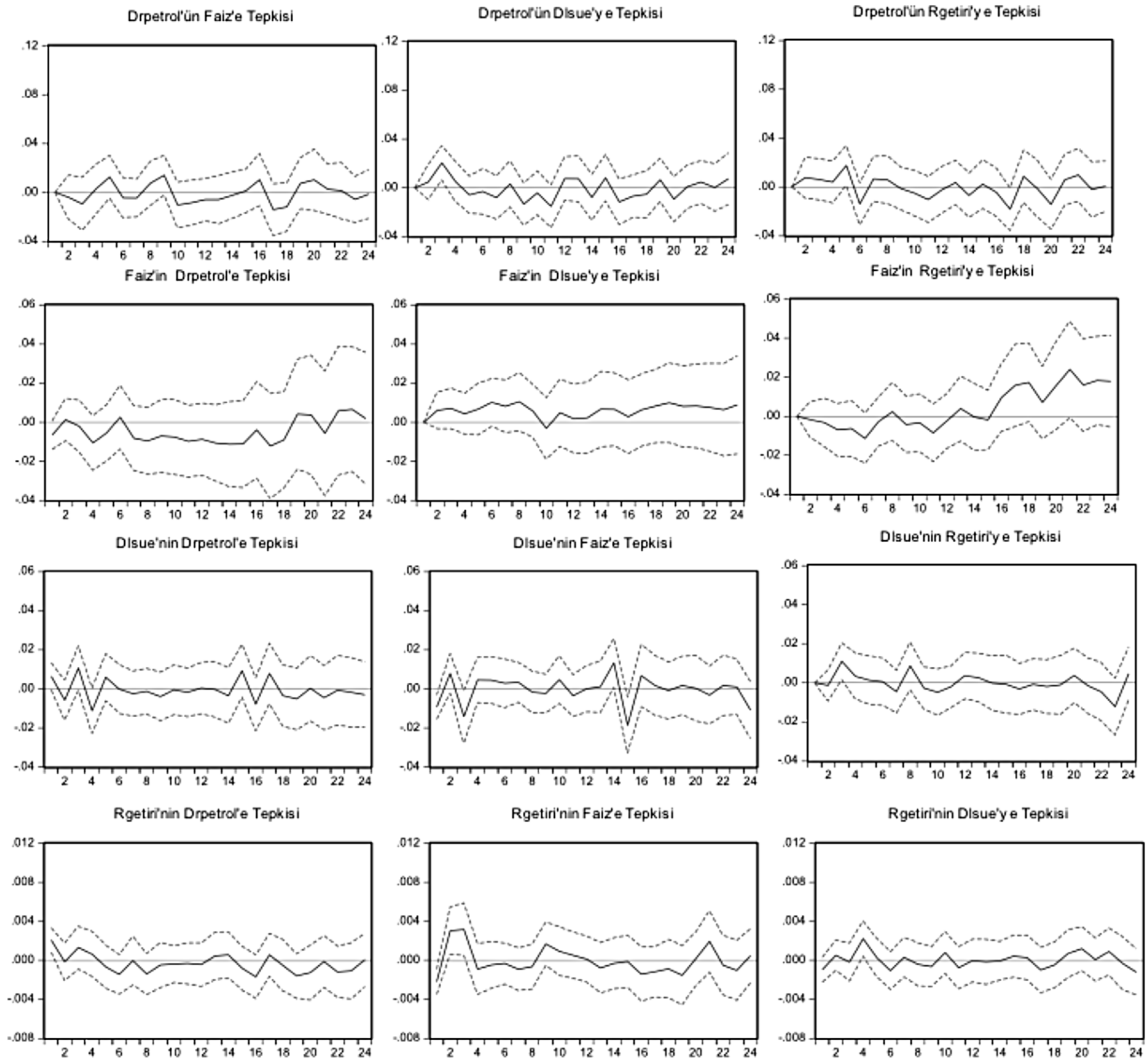
Parantez içindeki değerler Monte Carlo standart hatalarıdır. VAR için optimal gecikme uzunluğu 22 olarak belirlenmiştir. LM(1)=20.11 (prob. 0.21) LM(12)=16.91 (prob. 0.39) LM(24)=9.93 (prob. 0.87)

yi üretimdeki değişimin, yaklaşık olarak, %68'i kendi şokları tarafından açıklanmakta iken %16, %9 ve %7'si sırasıyla faiz oranı, reel petrol fiyatı ve reel hisse senedi getirisi şokları tarafından açıklanmaktadır.

Varyans ayrıştırma bulguları değerlendirildiğinde herhangi bir değişkendeki

değişimin çok büyük bir kısmının o değişkene ilişkin şok tarafından açıklandığı dikkatleri çekmektedir. Kendi şokları dışında, varyansı diğer değişkenlerdeki şoklar tarafından en yüksek düzeyde açıklanan değişkenler reel petrol fiyatı ile reel hisse senedi getirisidir.

Grafik 1: Etki-Tepki Analizi

Bir değişkende meydana gelen 1 standart sapmalı şoka karşı diğer değişkenlerin verdiği tepkinin incelenebilmesi amacıyla etki-tepki analizi gerçekleştirilerek bulgular Grafik 1’de sunulmuştur. Buna göre, reel hisse senedi getirisi şoklarına faiz oranının verdiği tepki sadece başlangıçta negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Faizin sanayi üretimi ve reel petrol fiyatı şoklarına verdiği tepki sadece başlangıçta pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Faiz oranı şokuna karşılık reel petrol fiyatlarının verdiği tepki sadece başlangıçta negatif ve anlamlıdır. Reel petrol fiyatının sanayi üretimi şoklarına tepkisi ikinci dönemde pozitif ve anlamlı iken reel hisse senedi getiri şoklarına verdiği tepki sadece başlangıçta pozitif ve anlamlıdır. Reel getirinin faiz oranı şoklarına tepkisi ikinci döneme kadar negatif ve anlamlı iken ikin-

ci ve dördüncü dönem arasında ilişki pozitif dönmektedir. Reel getirinin reel petrol fiyatı şoklarına tepkisi başlangıçta pozitifdir. Bunun yanı sıra, sanayi üretiminin faiz oranı şoklarına verdiği tepkinin negatif olduğu grafikten gözlenmektedir.

Tablo 5’de VAR sistemine dayalı Granger nedensellik testi bulguları sunulmuştur. Bulgulara göre, %5 anlamlılık seviyesinde reel petrol fiyatları ile faiz oranı, reel hisse senedi getirisi ile faiz oranı, reel petrol fiyatı ile reel hisse senedi getirisi ve reel hisse senedi getirisi ile sanayi üretimi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi söz konusudur. Ayrıca %5 anlamlılık seviyesinde faiz oranı ile sanayi üretimi arasında herhangi bir ilişki olmadığı ve sanayi üretiminden reel petrol fiyatlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu da tablodan izlenmektedir.

Tablo 5: Granger Nedensellik Testi

	Ki-kare	Prob.	Karar
Drpetrol→Faiz	42.9361	0.0048	Drpetrol↔Faiz
Faiz→Drpetrol	33.2869	0.0580	
Dlsue→Faiz	12.8289	0.9378	Dlsue ↔ Faiz
Faiz→Dlsue	16.8700	0.7705	
Rgetiri→Faiz	34.3863	0.0449	Rgetiri ↔ Faiz
Faiz→Rgetiri	44.3212	0.0032	
Dlsue→Drpetrol	41.8660	0.0065	Dlsue → Drpetrol
Drpetrol→Dlsue	16.2722	0.8022	
Rgetiri→Drpetrol	37.7336	0.0196	Rgetiri ↔ Drpetrol
Drpetrol→Rgetiri	33.5315	0.0548	
Rgetiri→Dlsue	44.1033	0.0034	Rgetiri ↔ Dlsue
Dlsue→Rgetiri	31.7614	0.0816	

5.3.VAR Analizi (Reel petrol fiyatı oynaklık serisi ile)

Çalışmada petrol fiyatlarındaki oynaklık ile faiz oranı, ekonomik aktivite ve reel hisse senedi getirisi arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla öncelikle petrol fiyat oynak-

lığı serisini elde etmek için Lee ve diğerleri (1999)'nin yaklaşımı izlenerek reel petrol fiyatları serisi için GARCH(1,1) modeli tahmin edilmiştir. Reel petrol fiyatlarına ilişkin GARCH(1,1) modeline ait bulgular Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: GARCH(1,1) Modeli

	Katsayı	Standart Hata	z-istatistiği	Prob.
Sabit	0.007156	0.004653	1.537853	0.1241
AR(1)	0.809613	0.180158	4.493903	0.0000
MA(1)	-0.849863	0.159848	-5.316689	0.0000
Varyans Denklemi				
Sabit	0.000488	0.000383	1.273842	0.2027
RESID _{t-1} ²	0.171632	0.074062	2.317420	0.0205
GARCH _{t-1}	0.777690	0.081752	9.512818	0.0000
R ²		0.027566		
AIC		-1.7835		
SIC		-1.6943		
Ljung-Box Q	Q(6)=3.9460 (Prob. 0.41)	Q(12)=5.8035 (Prob. 0.83)	Q(24)=14.4030	
(hata kareleri)	(Prob. 0.88)			
Jarque-Bera	0.3217 (Prob. 0.85)			

Tablo 7'de reel petrol fiyatı serisi yerine GARCH(1,1) modeli kapsamında tahmin edilen petrol fiyat oynaklığı serisi ilave edilerek gerçekleştirilen varyans ayrıştırma bulguları sunulmuştur. Buna göre petrol fiyat oynaklığındaki (volatilité) değişkenliğin

yaklaşık olarak %68'i kendi şokları tarafından açıklanmakta iken petrol fiyat oynaklığı değişkenine ilişkin şoklar faiz oranındaki değişimin %10'unu, reel hisse senedi getirisindeki değişimin %12'sini ve sanayi üretimindeki değişimin %7'sini açıklamaktadır.

Tablo 7: Varyans Ayrıştırma Analizi

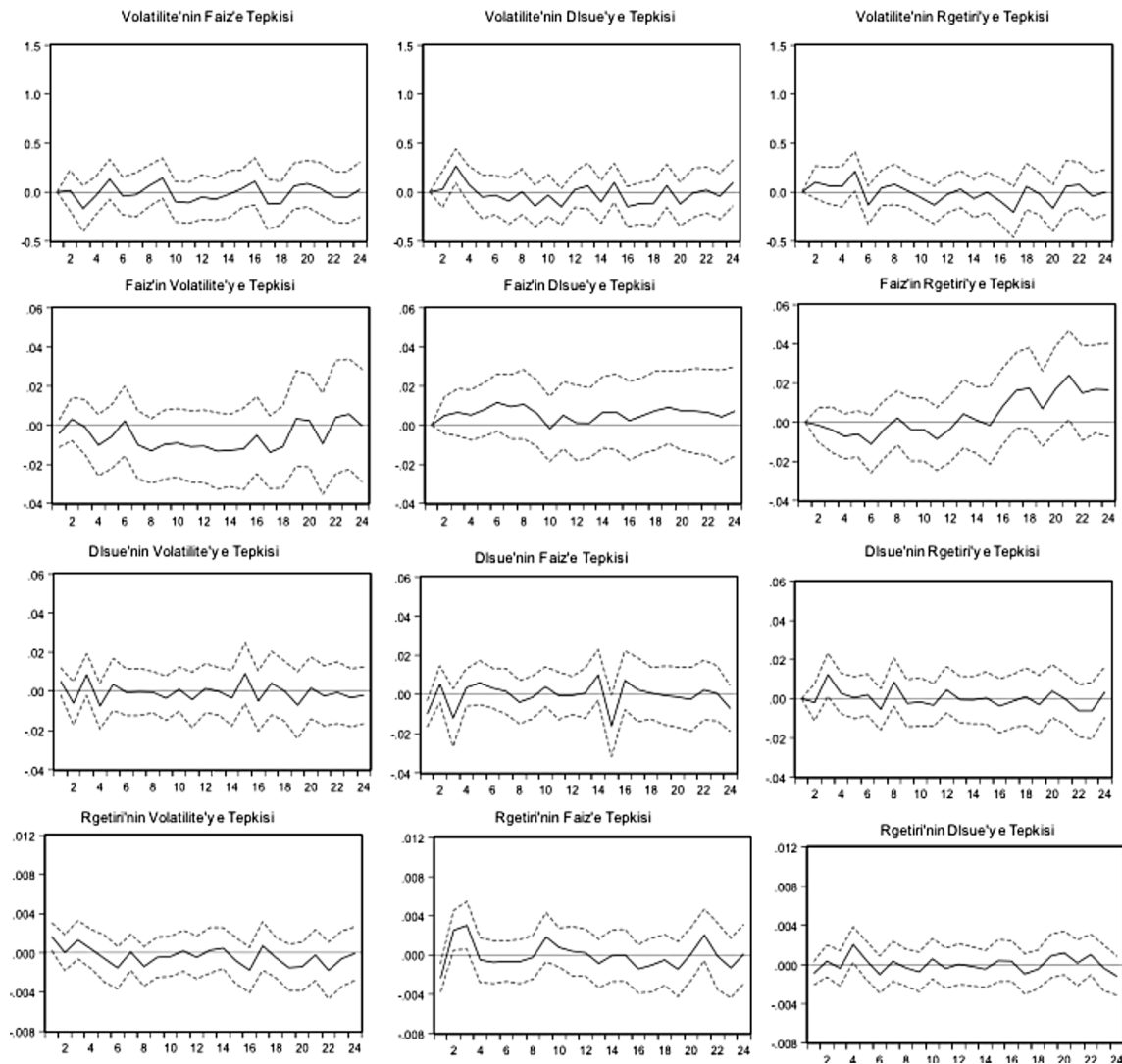
	$\varepsilon^{\text{volatilité}}$	$\varepsilon^{\text{faiz}}$	ε^{sue}	$\varepsilon^{\text{getiri}}$
Faiz	9.8774 (8.6767)	70.2588 (11.2945)	5.4596 (8.1388)	14.4040 (4.3993)
Reelgetiri	11.8826 (5.1202)	20.3996 (5.9196)	7.3512 (3.7690)	60.3664 (6.4949)
Volatilité	67.6902 (6.9730)	8.7306 (4.8099)	12.5717 (4.3997)	11.0073 (4.3720)
Dlsue	6.5604 (5.3516)	12.3107 (6.3443)	74.7794 (7.8581)	6.3493 (4.7530)

Parantez içindeki değerler Monte Carlo standart hatalarıdır. VAR için optimal gecikme uzunluğu 21 olarak belirlenmiştir. LM(1)=22.96 (prob. 0.11) LM(12)=16.96 (prob. 0.38) LM(24)=11.51 (prob. 0.77)

Varyans ayrıştırma analizinin yanı sıra reel petrol fiyatlarındaki oynaklık serisinin ilave edildiği VAR modelinden etki-tepki grafikleri elde edilmiştir ve bulgular Grafik 2’de sunulmuştur. Buna göre, sanayi üretimi ve reel hisse senedi getirisinin petrol fiyat oynaklığı şoklarına tepkisinin sadece başlan-

gıçta pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, petrol fiyat oynaklığının sanayi üretimine tepkisinin üçüncü dönemde pozitif ve anlamlı olduğunu, petrol fiyat oynaklığının reel hisse senedi getirisine tepkisinin sadece başlangıçta istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğunu söyleyebiliriz.

Grafik 2: Etki-Tepki Analizi

Tablo 8’de reel petrol fiyatları yerine reel petrol fiyat oynaklığı serisinin ilave edildiği VAR modeli kapsamında gerçekleştirilen Granger nedensellik testi bulguları yer almaktadır. Edinilen bulgulara göre %5 anlamlılık seviyesinde petrol fiyat oynaklığı ile reel hisse senedi getirisi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi söz konusudur.

Petrol fiyat oynaklığının sanayi üretimini etkilemediği tersine sanayi üretiminden petrol fiyat değişkenliğine doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, petrol fiyat oynaklığından faiz oranına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu ortaya koyulmuştur.

Tablo 8: Granger Nedensellik Testi

	Ki-kare	Prob.	Karar
Volatilite-Faiz	48.9716	0.0005	Volatilite → Faiz
Faiz- Volatilite	27.5859	0.1523	
Dlsue-Faiz	12.0603	0.9380	Dlsue ↔ Faiz
Faiz-Dlsue	16.1454	0.7614	
Rgetiri-Faiz	33.0165	0.0460	Rgetiri ↔ Faiz
Faiz-Rgetiri	43.9784	0.0024	
Dlsue- Volatilite	41.5347	0.0048	Dlsue → Volatilite
Volatilite -Dlsue	16.1035	0.7638	
Rgetiri- Volatilite	32.0539	0.0578	Rgetiri ↔ Volatilite
Volatilite -Rgetiri	35.1794	0.0270	
Rgetiri- Dlsue	36.3271	0.0201	Rgetiri ↔ Dlsue
Dlsue-Rgetiri	32.2689	0.0550	

4. SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye için reel petrol fiyat şokları ile faiz oranı, reel hisse senedi getirisi ve ekonomik aktivite arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla 1994:01-2013:07 dönemine ilişkin aylık veri seti kullanılmıştır. Reel petrol fiyat oynaklığının faiz oranı, reel hisse senedi getirisi ve ekonomik aktivite ile etkileşimini ortaya koymak için petrol fiyat oynaklığı serisi GARCH(1,1) modelinden yararlanılarak türetilmiştir. Değişkenler arasındaki dinamik ilişkiler VAR analizi kapsamında

etki-tepki fonksiyonları, varyans ayrıştırma analizleri ve Granger nedensellik analizleri çerçevesinde belirlenmeye çalışılmıştır.

Edinilen bulgulara göre, reel petrol fiyatının ekonomik aktivite üzerindeki etkisi sınırlıdır. Nedensellik ilişkisinin yönü sanayi üretiminden reel petrol fiyatlarına doğrudur. Reel petrol fiyatları ile reel hisse senedi getirileri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi söz konusudur. Özellikle reel petrol fiyatlarının reel hisse senedi getiri şoklarına verdiği tepki pozitiftir. Değişkenler arasındaki ilişki bağlamında petrol fiyat oynaklığının petrol

fiyat şoklarından önemli düzeyde farklı sonuçlar sergilemediği gözlenmiştir. Reel petrol fiyatından faiz oranına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır.

Çalışmada reel hisse senedi getirileri ile reel petrol fiyatları arasındaki ilişkinin doğru yönlü olduğu belirlenmiştir. İlgili bulgu Narayan ve Narayan (2010), Ono (2011), Adaramola (2012), Li ve diğerleri (2012), Ünlü ve Topçu (2012)'nin bulgularını destekler niteliktedir.

Reel hisse senedi getirileri ile reel petrol fiyatları arasındaki ilişkinin pozitif olması petrol fiyatlarının hisse senedi getirisi üzerinde negatif etkisinin olduğunu ifade eden literatürdeki çok sayıda çalışmanın bulgusuyla örtüşmemektedir. Bu pozitif ilişkinin nedeni farklı faktörlerden kaynaklanmış olabilir. İlk olarak yabancı portföy yatırımcı girişlerindeki artışlar dolayısıyla petrol fiyatlarındaki artışa rağmen hisse senedi ge-

tirilerinde azalış meydana gelmediği ifade edilebilir. İkinci olarak yerel yatırımcıların yatırım tercihlerinin alternatif yatırım araçlarından hisse senedi piyasasına yönelmiş olması nedeniyle de petrol fiyatları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkinin doğru yönlü olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra diğer ikame enerji kaynaklarının hisse senedi getirileri üzerindeki etkisinin petrol fiyatlarından daha baskın olduğu ifade edilebilir.

Petrol fiyatları ile hisse senedi fiyatları arasında elde edilen ilişkiye dayalı olarak hisse senedi yatırımcısının petrol fiyatlarındaki değişimleri yakından takip etmesi gerektiğini, aynı şekilde petrol piyasasındaki yatırımcıların da hisse senedi piyasasındaki değişimleri değerlendirmesi gerektiğini ifade edebiliriz. Piyasa aktörleri tarafından piyasalar arasındaki etkileşime dayalı mevcut bilginin etkin bir biçimde kullanılması yatırımların karlılığı açısından önem arz etmektedir.

PESARAN VD. (2001) SINIR TESTİ BULGULARI

1. LSUE=f(RPETROL, RGETİRİ, FAİZ)

ARDL Bounds Test

Date: 08/11/16 Time: 02:24

Sample: 1995M02 2013M07

Included observations: 222

Null Hypothesis: No long-run relationships exist

Test Statistic	Value	k
F-statistic	11.46205	3

Critical Value Bounds

Significance	I0 Bound	I1 Bound
10%	2.72	3.77
5%	3.23	4.35
2.5%	3.69	4.89
1%	4.29	5.61

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:

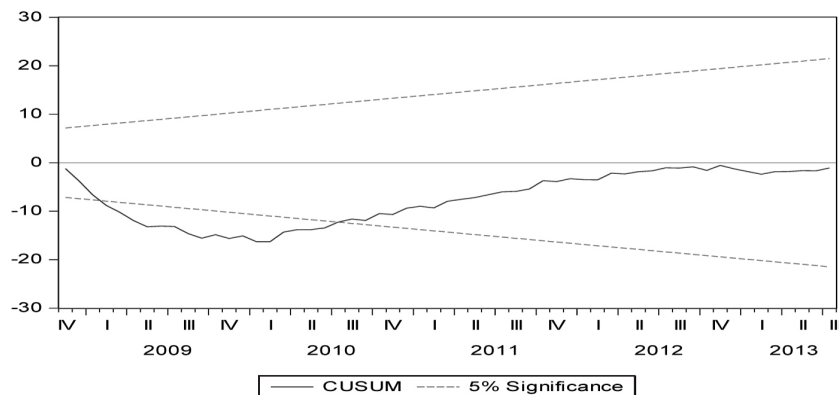
F-statistic	46.29924	Prob. F(1,190)	0.0000
Obs*R-squared	43.49752	Prob. Chi-Square(1)	0.0000

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:

F-statistic	7.375918	Prob. F(12,179)	0.0000
Obs*R-squared	73.45285	Prob. Chi-Square(12)	0.0000

Heteroskedasticity Test: White

F-statistic	1.575579	Prob. F(30,191)	0.0367
Obs*R-squared	44.04026	Prob. Chi-Square(30)	0.0473
Scaled explained SS	33.85458	Prob. Chi-Square(30)	0.2867

2. $RPETROL=f(LSUE, RGETİRİ, FAİZ)$

ARDL Bounds Test

Date: 08/11/16 Time: 02:29

Sample: 1995M02 2013M07

Included observations: 222

Null Hypothesis: No long-run relationships exist

Test Statistic	Value	k
F-statistic	2.985808	3

Critical Value Bounds

Significance	I0 Bound	I1 Bound
10%	2.72	3.77
5%	3.23	4.35
2.5%	3.69	4.89
1%	4.29	5.61

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:

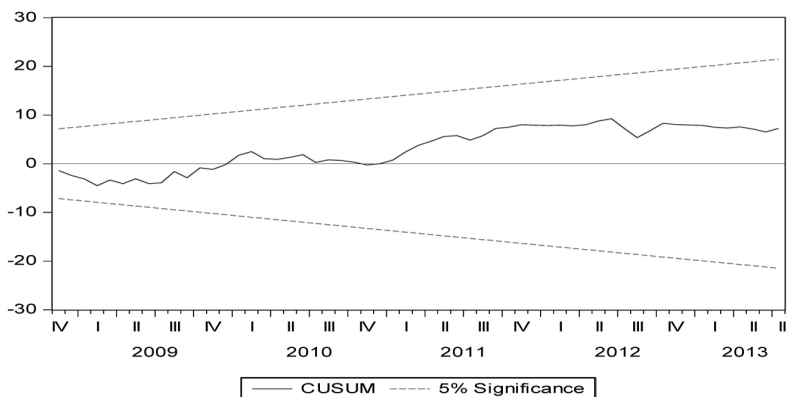
F-statistic	0.213451	Prob. F(1,202)	0.6446
Obs*R-squared	0.234337	Prob. Chi-Square(1)	0.6283

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:

F-statistic	1.134985	Prob. F(12,191)	0.3340
Obs*R-squared	14.77667	Prob. Chi-Square(12)	0.2539

Heteroskedasticity Test: White

F-statistic	1.462352	Prob. F(18,203)	0.1066
Obs*R-squared	25.48185	Prob. Chi-Square(18)	0.1122
Scaled explained SS	20.82330	Prob. Chi-Square(18)	0.2884

3. FAİZ =f(LSUE, RGETİRİ, RPETROL)

ARDL Bounds Test

Date: 08/11/16 Time: 02:31

Sample: 1994M10 2013M07

Included observations: 226

Null Hypothesis: No long-run relationships exist

Test Statistic	Value	k
F-statistic	2.213917	3

Critical Value Bounds

Significance	I0 Bound	I1 Bound
10%	2.72	3.77
5%	3.23	4.35
2.5%	3.69	4.89
1%	4.29	5.61

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:

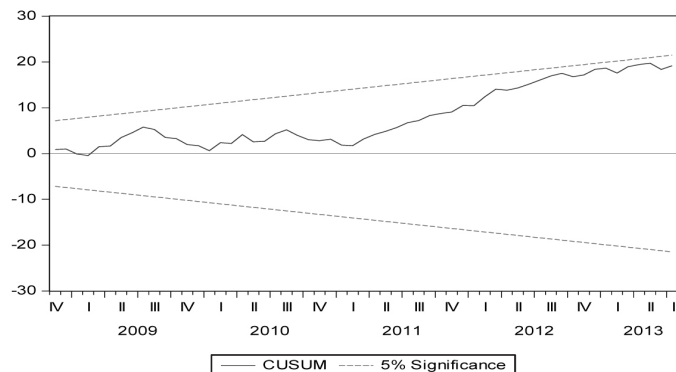
F-statistic	1.215845	Prob. F(1,200)	0.2715
Obs*R-squared	1.365603	Prob. Chi-Square(1)	0.2426

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:

F-statistic	1.738636	Prob. F(12,189)	0.0615
Obs*R-squared	22.46783	Prob. Chi-Square(12)	0.0326

Heteroskedasticity Test: White

F-statistic	2.783930	Prob. F(24,201)	0.0001
Obs*R-squared	56.38248	Prob. Chi-Square(24)	0.0002
Scaled explained SS	592.0261	Prob. Chi-Square(24)	0.0000

4. RGETİRİ =f(LSUE, FAİZ, RPETROL)

ARDL Bounds Test

Date: 08/11/16 Time: 02:37

Sample: 1994M10 2013M07

Included observations: 226

Null Hypothesis: No long-run relationships exist

Test Statistic	Value	k
F-statistic	21.01493	3

Critical Value Bounds

Significance	I0 Bound	I1 Bound
10%	2.72	3.77
5%	3.23	4.35
2.5%	3.69	4.89
1%	4.29	5.61

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:

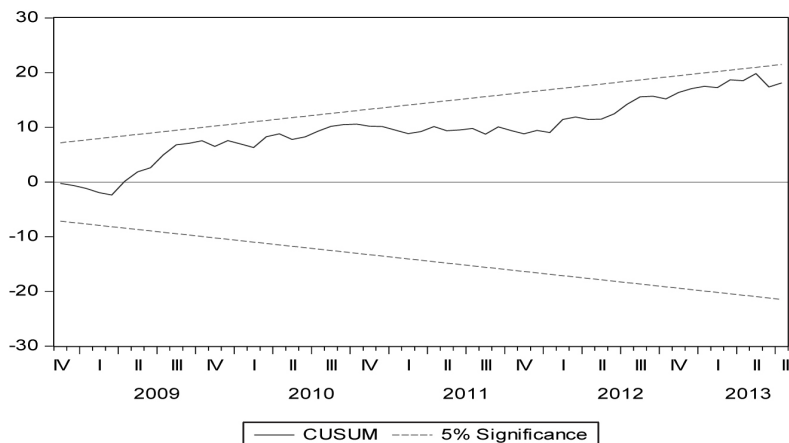
F-statistic	0.007321	Prob. F(1,204)	0.9319
Obs*R-squared	0.008110	Prob. Chi-Square(1)	0.9282

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:

F-statistic	0.456429	Prob. F(12,193)	0.9375
Obs*R-squared	6.236658	Prob. Chi-Square(12)	0.9037

Heteroskedasticity Test: White

F-statistic	2.452301	Prob. F(20,205)	0.0008
Obs*R-squared	43.63147	Prob. Chi-Square(20)	0.0017
Scaled explained SS	47.54145	Prob. Chi-Square(20)	0.0005

KAYNAKÇA

- Abdioğlu, Z. ve Değirmenci, N. (2014). Petrol Fiyatları-Hisse Senedi Fiyatları İlişkisi: BIST Sektörel Analiz. *Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi*. 5(8), 1-24.
- Adaramola, A.O. (2012). Oil Price Shocks and Stock Market Behaviour: The Nigerian Experience. *Journal Economics*. 3(1), 19-24.
- Antonakakis, N. ve Filis, G. (2013). Oil Prices and Stock Market Correlation: A Time-Varying Approach. *International Journal of Energy and Statistics*. 1(1), 17-29.
- Barsky, R. ve Kilian, L. (2004). Oil and The Macroeconomy since The 1970s. *NBER Working Paper*. 10855
- Blanchard, O.J. ve Gali, J. (2007). The Macroeconomic Effects of Oil Shocks: Why are The 2000s so Different from The 1970s?. *NBER Working Paper*. 13368.
- Berk, İ. ve Aydoğan, B. (2012). Crude Oil Price Shocks and Stock Returns: Evidence from Turkish Stock Market under Global Liquidity Conditions., *EWI Working Paper*. 12 /15.
- Bohi, D.R. (1991). On The Macroeconomic Effects of Energy Price Shocks. *Resources and Energy*. 13(2), 145-62.
- Brown, S.P.A. ve Yücel, M.K. (1999). Oil Prices and U.S. Aggregate Economic Activity. *Federal Reserve Bank of Dallas Economic Review*. 16-53.
- Brown, S.P.A. ve Yücel, M.K. (2002). Energy Prices and Aggregate Economic Activity: An Interpretative Survey. *Quarterly Review of Economics and Finance*. 42, 193-208.
- Burbidge, J. ve Harrison, A. (1984). Testing for The Effects of Oil Price Rises Using Vector Autoregressions. *International Economic Review*. 25(2), 459-484.
- Dickey, D. ve Fuller, W. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with A Unit Root. *Journal of The American Statistical Association*. 74, 427-431.
- Eyüboğlu, K. ve Eyüboğlu, S. (2016). Doğal Gaz ve Petrol Fiyatları ile BIST Sanayi Sektörü Endeksleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Journal of Yasar University*. 11(42), 150-162.
- Ferderer, J.P. (1996). Oil Price Volatility and The Macroeconomy. *Journal of Macroeconomics*. 18(1), 1-26.
- Güler, S., Tunç, R. ve Orçun, Ç. (2010). Petrol Fiyat Riski ve Hisse Senedi Fiyatları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Türkiye’de Enerji Sektörü Üzerinde Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 24(4), 297-315.
- Hamilton, J. D. (1983). Oil and The Macroeconomy since World War II. *Journal of Political Economy*, 88, 829–853.
- Hamilton, J.D. (1996). What is Happened to The Oil Price Macroeconomic Relationship?. *Journal of Monetary Economics*. 38(2), 215-220.
- Hammoudeh, S. ve Elesia, E. (2004). Dynamic Relationships among GCC Stock Markets and NYMEX Oil Futures. *Contemporary Economic Policy*. 22 (2), 250-269.
- Hasan, M. Z. ve Ratti, R. A. (2013). Oil Price Shocks and Volatility in Australian Stock Returns. *Economic Record*. 89 (Özel sayı), 67-83.
- Hooker, M.A. (1996). What Happened to The Oil Price Macroeconomy Relationship?. *Journal of Monetary Economics*. 38, 195-213.
- Huang, R.D., Masulis, R.W. ve Stoll, H.R. (1996). Energy Shocks and Financial Markets. *The Journal of Future Markets*. 16, 1-25.
- Jimenez-Rodriguez, R. ve Sanchez, M. (2005). Oil Price Shocks and Real GDP Growth: Empirical Evidence for Some OECD Countries. *Applied Economics*. 37, 201-228.

- Jones, C.M. ve Kaul, F. (1996). Oil and the Stock Markets. *The Journal of Finance*. 51(2) , 463-491.
- İşcan, E. (2010). Petrol Fiyatının Hisse Senedi Piyasası Üzerindeki Etkisi. *Maliye Dergisi*. 158, 607-617.
- Kaneko, T. ve Lee, B.S. (1995). Relative Importance of Economic Factors in The U.S. and Japanese Stock Markets. *Journal of The Japanese and International Economies*. 9(3), 290-307.
- Kapusuzoğlu, A. (2011). Relationships between Oil Price and Stock Market: An Empirical Analysis from Istanbul Stock Exchange (ISE). *International Journal of Economics and Finance*. 3(6), 99-106.
- Kibritçioğlu, A. ve Kibritçioğlu, B. (1999). Ham Petrol ve Akaryakıt Ürünü Fiyat Artışlarının Türkiye'deki Enflasyonist Etkileri. *Hazine Müsteşarlığı Araştırma İnceleme Dizisi*. 21.
- Lee, K., Ni, S., Ratti, R.A. (1995). Oil Shocks and The Macroeconomy: The Role of Price Variability. *Energy Journal*. 16(4), 39-56.
- Li, S. F., Zhu, H. M. ve Yu, K. (2012). Oil Prices and Stock Market in China: A Sector Analysis Using Panel Cointegration with Multiple Breaks. *Energy Economics*. 34 (6), 1951-1958.
- Maghyereh, A. (2004). Oil Price Shocks and Emerging Stock Markets: A Generalized VAR Approach. *International Journal of Applied Econometrics and Quantitative Studies*. 1(2), 27-40.
- Mork, K.A. (1989). Oil and The Macroeconomy When Prices Goes Up and Down: An Extension of Hamilton's Results. *Journal of Political Economy*. 97(3), 740-744.
- Narayan, P.K. ve Narayan, S. (2009). Modelling The Impact of Oil Prices on Vietnam's Stock Prices. *Applied Energy*. 87(1), 356-361.
- Odusami, B. O. (2009). Crude Oil Shocks and Stock Market Returns. *Applied Financial Economics*. 19(4), 291-303.
- Ono, S. (2011). Oil Price Shocks and Stock Markets in BRICs. *The European Journal of Comparative Economics*. 8(1), 29-45.
- Park, J. ve Ratti, R. A. (2008). Oil Price Shocks and Stock Markets in The U.S. and 13 European Countries. *Energy Economics*. 30(5), 2587-2608.
- Phillips, P. ve Perron, P. (1988). Testing for A Unit Root in Time Series Regressions. *Biometrika*. 75(2), 335-346.
- Rasche, R.H. ve Tatom, J.A. (1977). The Effects of The New Energy Regime on Economic Capacity, Production and Prices. *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*. 59(4), 2-12.
- Rasche, R.H. ve Tatom, J.A. (1981). Energy Price Shocks, Aggregate Supply and Monetary Policy: The Theory and The International Evidence. in Brunner and Metzler (ed.), *Supply shocks, incentives and national wealth*. Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy. 14, 9-93.
- Sadorsky, P.(1999). Oil Price Shocks and Stock Market Activity. *Energy Economics*. 21(5), 449-469.
- Toraman, Ç., Başarır, Ç. ve Bayramoğlu, F.T. (2011). Effects of Crude Oil Price Changes on Sector Indices of Istanbul Stock Exchange. *European Journal of Economic and Political Studies*. 4(2), 109-124.
- Ünlü, U. ve Topçu, M. (2012). Do Oil Prices Directly Affect Stock Markets: Evidence from Istanbul Stock Exchange. *İktisat, İşletme ve Finans*. 27(319), 75-88.
- Yamak, R. ve Küçükkale, Y. (2004). Anticipated Money Growth and Stock Prices in Turkey. *ICFAI Journal of Monetary Economics*. 2(3), 47-53.
- Zivot, E. ve Andrews, D.W.K. (1992). Further Evidence on The Great Crash, The Oil-Price Shock, and The Unit-Root Hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*. 10(3), 251-270.

ÖZ

Ulusal Kültürün Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamaları Üzerindeki Etkisi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Araştırma

Bu çalışmada ulusal kültürün kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) uygulamaları üzerindeki etkisi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarının karşılaştırılması yapılarak açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada ulusal kültürün kurumsal sosyal sorumluluk uygulamaları üzerindeki etkisi firma düzeyinde test edilmektedir. Araştırma kapsamında 36 ülkenin her birinin en büyük 50 işletmesi gözönüne alınarak bu işletmeler içerisinde KSS uygulamaları hakkındaki bilgileri elde edilen toplam 1306 işletmeye ait veri seti oluşturulmuştur. Çalışma kültürel kuram temeline dayandırılmaktadır. Bu bakış açısından hareketle yapılan analizlerde ulusal kültürün değerler ve uygulamalar boyutlarının kurumsal sosyal sorumluluk uygulamaları üzerindeki etkisi ayrı ayrı incelenmeye çalışılmaktadır. Analiz bulguları sonucu, ulusal kültür değişkenlerinin kurumsal sosyal sorumluluk uygulamaları üzerinde toplumsal toplulukçuluk, performansa yönelik olma, atılganlık ve cinsiyetler arası eşitlik gibi çeşitli boyutlarda etkiye sahip olduğunu göstermiş ve bu etkinin ulusal kültürün değerler ve uygulamalar boyutlarında değiştiği ve aynı zamanda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ilişkilerin farklı ortaya çıktığı tespit edilmiştir.

JEL Sınıflaması: M14, M10, M16

Anahtar Kelimeler: Ulusal Kültür, Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülke

ABSTRACT

The Effect of National Culture On Corporate Social Responsibility Applications: A Research on the Developed and Developing Countries

The aim of this study is to examine to explain the effects of national culture on corporate social responsibility (CSR) applications by comparing and contrasting the social responsibility practices of developing and developed countries. In this context, this study tested the effects of national culture on corporate social responsibility (CSR) applications by means of corporates. Within the scope of the study a dataset which belonged to 1306 corporates was generated by taking the information on corporate social responsibility (CSR) applications of the biggest 50 corporates of 36 countries into consideration. The study was based on cultural theory. With reference to this point of view, in the analyses, the effect of values and practices on CSR applications was examined separately. The findings of analyses revealed that national culture variables have an effect on various aspects such as institutional collectivism, assertiveness, performance orientation and this effect varied by values and practices aspects of national culture and accordingly, it was found out that the relations arised differently in developing and developed countries

JEL Classification: M14, M10, M16

Keywords: National Culture, Corporate Social Responsibility, Developed and Developing Country

Ulusal Kültürün Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamaları Üzerindeki Etkisi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Araştırma*

Yrd. Doç. Dr. Emrah KOPARAN **

Doç. Dr. Tülay İLHAN NAS ***

Yrd.Doç.Dr. Tarhan OKAN ****

Hızla gelişen teknoloji ve küreselleşme işletmelerin iş yapma biçimlerini değiştirerek, yeni yönetim anlayışlarını benimsemelerini zorunlu hale getirmektedir. Artık işletmelerden içinde bulundukları çevrenin bir parçası olarak çeşitli sorumlulukları yerine getirmeleri beklenmektedir. Ayrıca işletmelerin bu sorumlulukları yerine getirme ve sürdürülebilir kılımları bir meşruiyet aracı olarak da görülmektedir. Bu gibi nedenlerle işletmeler daha çok sosyal so-

rumluluk uygulamaları yapmakta ve bunları çeşitli raporlarla paydaşları ile paylaşmaktadırlar. Yine literatür incelendiğinde birçok sosyal disiplinde son yıllarda en çok dikkat çeken konulardan birisi kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) olmaktadır.

Bu çalışmada da, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ulusal kültürün işletmelerin KSS uygulamaları üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunun belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Önceleri KSS sadece gelişmiş ülkeler için ele alınan bir kavramken günümüzde küresel bir kavram olduğu ve uluslararası işletmeciliğin belirgin özelliklerine sahip olduğu bilinmektedir. Buradan hareketle KSS uygulamaları ile ilgili ülkeler arası farklılıklar ve yerel uygulamalar dikkate değer konular olarak ortaya çıkmaktadır (Muthuri ve Gilbert, 2010). Bu önemine rağmen uluslararası KSS uygulamaları alanında yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu tek ülke düzeyinde kalmakta (Egri ve Ralston,

* Bu makale, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan "Ulusal Kültürün Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetleri Üzerindeki Etkisi: Kültürler Arası Karşılaştırma" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Amasya Üniversitesi Merzifon Meslek Yüksekokulu
emrah_koparan@hotmail.com, emrah.koparan@amasya.edu.tr

*** Karadeniz Teknik Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü
tulayilhan@yahoo.com, tulayco@ktu.edu.tr

**** Gümüşhane Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü
tarhanokan@hotmail.com

Gönderim Tarihi: 09.06.2016 Kabul Tarihi: 22.08.2016

2008) ve çok sayıda ülkeyi kapsayan veri kümesine sahip araştırmaların sınırlı olduğu görülmektedir (Waldman de Luque, Washburn, House, Adetoun, Barrasa ve Dorfman, 2006). Bununla birlikte işletmelerden farklı talepleri olan çeşitli yerel ve yabancı bağlamlar çok az dikkate alınmaktadır (Gardberg ve Fombrun, 2006). İncelenen literatür uluslararası KSS araştırmalarının büyük çoğunluğunun gelişmiş ülkelerin büyük firmaları üzerine odaklandığını ve özellikle çokuluslu işletmeleri (ÇÜİ) ele aldığını göstermektedir (Zyglidopoulos, 2002). KSS ile ilgili mevcut çalışmaların önemli açılımlar sunduğu görülmekle birlikte, ülke karşılaştırmalı çalışmaların yeterli sayıda olduğunu söylemek mümkün değildir (Belal, 2000; Maignan, Hillebrand ve McAlister, 2002; Brammer ve Pavelin, 2005; Albareda, Tencati, Lozano, Perrini, 2006; Amaeshi, Adi, Ogbechie ve Amao, 2006; Dobers ve Halme, 2009). Bu açıklamalardan hareketle bu çalışmanın en önemli katkısı büyük bir örneklemle ülkeler arası karşılaştırmalı bir bakış açısıyla literatürdeki bu boşluğu dolduracak olmasıdır.

Bazı çalışmalar KSS'nin evrensel bir işletmecilik uygulaması olduğunu ve bu yüzden de farklı ülkelerde olsa bile uygulamalarının benzer olduğunu ileri sürerken (Quazi ve O'Brien, 2000; Aaronson, 2002), diğer bazı ülkeler arası araştırmalar ise KSS uygulamalarının bağlama göre farklılaştığını ortaya koymaktadır (Holland ve Foo, 2003; Buhr ve Freedman, 2001; Silberhorn ve Warren, 2007; Matten ve Moon, 2008; Peng, Dashdeleg, Chih, 2014). Bu bağlamsal farklılığa sebep olan faktörlerden birisi-

nin de kültür olduğuna dikkat çekilmektedir (Vanderlaan-Smith, Adhikari, Tondkar, 2005; Williams, 1999; Ringov ve Zolo, 2007; Peng ve diğerleri, 2014; Ho, Wang ve Vitell, 2011; Bode, 2012). Yönetim uygulamalarının kültürler arasında farklılaşmasına ilişkin çok önemli kanıtlar ileri süren çalışmalar mevcuttur (Hofstede, 1980, 1984, 1994; House, Hanges, Javidan, Dorfman, Gupta, 2004; Trompenars ve Hampdon-Turner, 1997; Ronen ve Shenker, 1985; Kluckhohn ve Strodtbeck, 1961). Katz, Swanson, ve Nelson (2001) yaptıkları çalışmada kurumsal sosyal davranışın faaliyet gösterilen kültürel bağlam tarafından şekillendirildiğini ve kültüre bağlı olarak paydaşların beklentilerinin değiştiğini de dikkate almak gerektiğini belirtmektedirler. Yapılan bu çalışmalar incelendiğinde kültürü tek boyutta ele almakta oldukları dikkat çekmektedir. Oysa kültürün değerler ve uygulama boyutlarında farklı algılandığı her bir boyutun ayrı ayrı incelenmesinin daha doğru sonuçlar vereceği düşünülmektedir. Bu nedenle mevcut çalışmada bugüne kadar ki çalışmaların bir adım ötesine gidilerek kültürün değerler ve uygulamalar boyutlarında işletmelerin KSS uygulamalarına etkileri ayrı ayrı incelenerek katkı sağlamak hedeflenmektedir.

KSS faaliyetleri konusunda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler farklılıklar sergilemektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler KSS faaliyetleri konusunda aynı öncelikleri paylaşmamaktadır (Blowfield ve Frynas, 2005; Jamali ve Mirshak, 2007). İşletmelerin KSS faaliyetlerinin gerekliliğine bakış açıları farklı kültürlerde değişiklik göstermekte ve ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin

incelenmesinin önemi vurgulanmaktadır (Gürol, Büyükbacı, Berkin, 2010). Yazın incelendiğinde; paydaşların işletmelerden beklentilerinin ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiğini ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır (Küskü ve Zarkada-Fraser, 2004). Yine ülkelerin KSS faaliyetlerini algılayış düzeylerinin farklı seviyelerde olduğu belirtilmektedir (Welford, Chan, Man, 2007; Dobers ve Halme, 2009). Bugün küresel işletmelerin (Coca-Cola ve Procter & Gamble gibi) KSS ile ilgili açıklamaları incelendiğinde gelişmiş ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaptıkları KSS faaliyetlerini ayrı başlıklar altında inceledikleri karşımıza çıkmaktadır. Fakat literatürde ülkelerin gelişmişlik düzeyini dikkate alan çalışmaların sınırlı olduğu ve bu çalışmaların da en fazla birkaç ülkeyi kapsadıkları dikkat çekmektedir. Mevcut çalışma ile hem gelişmiş hem de gelişmekte olan çok sayıda ülke bir arada incelenmekte ve gelişmişliğin KSS uygulamaları üzerindeki etkisi ortaya konulmaya çalışılarak önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde, ilgili literatürden hareketle kavramsal bir çerçeve oluşturulmakta ve araştırma modeli açıklanarak araştırma hipotezleri geliştirilmektedir. Devam eden bölümde, araştırmanın tasarımı ve bulguları sunulmakta, çalışma sonuç bölümü ile sonlanmaktadır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE ve HİPOTEZLER

Çalışmanın modeli çerçevesinde işletmelerin KSS uygulamaları üzerinde ulusal kültür boyutlarının etkili olacağı varsayılma-

tadır. Bu varsayım çerçevesinde geliştirilen araştırma modeli kültürel kurama dayandırılmaktadır. Bu bağlamda öncelikle kültürel kuram ele alınacak ardından kültürel kuram çerçevesinde geliştirilecek hipotezler ve araştırma modeli sunulacaktır.

1.1. Kültürel Kuram

Genel olarak bilimsel kuramların, modellerin ve çeşitli uygulamaların Gelişmiş Batı toplumlarının ihtiyaçları doğrultusunda üretildiği ve geliştirildiği, Gelişmiş Batı dışındaki dünyanın ise bu gelişmeleri kendilerine olduğu gibi ithal ederek yerel kültür bağlamında uygulamaya çalıştıkları görülmektedir (Özen, 1996; Sargut, 2001; Kağıtçıbaşı, 2004). Kültür konusunda çalışmalar yapan bilim adamları, içinde bulundukları kültürü derinlemesine inceleyip anlamalı ve Batı dünyasının kendi kültürü içerisinde türetilmiş ve gelişmiş olan modellerini dikkate almalı fakat kendi kültürel bağlamlarını da dikkate alarak kuram ve model geliştirmelidirler. Çünkü yapılacak olan yerel kültüre duyarlı çalışmalar evrensellik iddialarıyla savunulan kuramların bir anlamda gelişmesine katkı sağlarken aynı zamanda yerel uygulamalarında önemini ortaya koyacaktır (Triandis, 1972; Hofstede, 1980; Trompenaars, 1993; Kağıtçıbaşı, 2000; Schwartz, 2006).

Dünyada önemli kültür çalışmaları olan, Kluckhohn (1962), Triandis (1973), Hofstede (1980, 2001) ve Schwartz (1992) gibi araştırmacılar dünyadaki tüm kültürlerde çeşitli ortak noktaların olabileceğini fakat bunların niceliğinin, niteliğinin ve topluma yansımalarının bağlamdan bağlama değişeceğini vurgulamaktadırlar.

Çok uzun yıllar boyunca pozitivist paradigmanın kültür konusuna uzak olduğu ileri sürülmektedir. Çünkü pozitivistlerin ileri sürdüğü evrenselci anlayışa göre, olgu insandan bağımsız somut bir şeydir. Fakat karşılaştırmalı kültür çalışmalarının ortaya çıkması ile birlikte pozitivist yöntemi benimseyenler tarafından da kültür çalışmalarının ele alındığı görülmektedir (Çukur, 2000). Diğer taraftan “toplumsal gerçekliğin insan aklının bir ürünü” olduğunu ileri süren yorumsamacı paradigma insanın nesnel değil öznel olduğunu belirtmektedir. Kültür çalışmalarının bilimsel anlayış temelleri insanların öznel deneyimleri sonucu toplumsal gerçekliğin yaratılmasıdır. Bu yüzden kültür çalışmaları evrensellik iddalarından çok tikel bakış açısından şekillenmektedir (Hofstede, 1984; Özen, 1995; Özlem, 2000; Sargut, 2001).

Yukarıda bahsedilen paradigmalardan görüleceği gibi, kültürel görecelik kavramı, bir yana atılamayacak ölçüde sağlam tezler geliştirmektedir. Kültürel göreceliğin temel çıkış noktası, bazı doğruların, değerlerin, davranış biçimlerinin toplumdan topluma değişeceği görüşü olduğuna göre bu farklılaşmadan etkilenecek kurumların gözden geçirilmesi de kaçınılmazdır. Bir toplumun kendi içerisinde bile kültürel farklılıklar gözlenmekteyken, farklı toplumlarda, kültürel farklılıkların ortaya çıkması çok daha muhtemeldir. Bu noktada bilimsel paradigmanın gözden kaçırması gereken, “*tüm gerçekler kendi bağlamlarıyla ilişkilidir; mutlak ya da kültürler arası gerçek yoktur*” savıdır (Sargut, 2001, s.28).

Tüm bu açıklamalardan hareketle dünyanın önemli kültür çalışmalarından biri olan ve karşılaştırmalı kültür çalışmaları içerisinde çok fazla kullanılarak geçerliliği ve güvenilirliği kabul edilmiş House ve diğerleri (2004) tarafından gerçekleştirilen ve çok sayıda ülkeyi kapsayan GLOBE kültür çalışması verileri bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Çalışma kültürel farklılıkların işletmelerin faaliyetlerini etkileyeceği varsayımından hareket ederek şekillendirilmektedir.

1.2. Araştırma Modeli ve Hipotezlerin Geliştirilmesi

İşletmeler çevrelerinden bağımsız varlıklar değildir ve çevrede meydana gelen değişimleri dikkate almaksızın yaşama şansları yoktur. Karar verme süreçlerinde anahtar rol oynayan içinde bulundukları çevrede gömülü bulunan faktörler vardır. KSS’nin en yaygın kullanılan tanımında da bu durum oldukça açıktır. Carroll’ın (1979)’da yaptığı bu tanımda KSS “*belirli bir zamanda toplumun şirketlerden beklediği ekonomik, yasal, etik ve gönüllü olarak yapması gereken sorumluluk faaliyetlerinin toplamı*” şeklinde tanımlanmaktadır (Carroll, 1979, s.500). Tanımda, toplumun şirketlerden beklentilerinin önemine yapılan vurgu toplumsal yapının değişkenlerinin dikkate alınmasının gerekliliklerini ortaya çıkarmaktadır. Aguilera, Rupp, Williams, Ganapathi (2007) ve Campbell (2007), kurumsal sosyal davranışın şekillendirilmesinde etkili olan faktörleri; politika, gelenek ve kültürel normlar gibi makro kurumsal faktörlerde aramaktadır. Johnson (1971, s.51) tanımında sosyo-kül-

türel sisteme atıf yapmaktadır. Sethi (1975) kurumsal davranışın sosyal norm ve değerlere aykırı olamayacağını belirtmektedir.

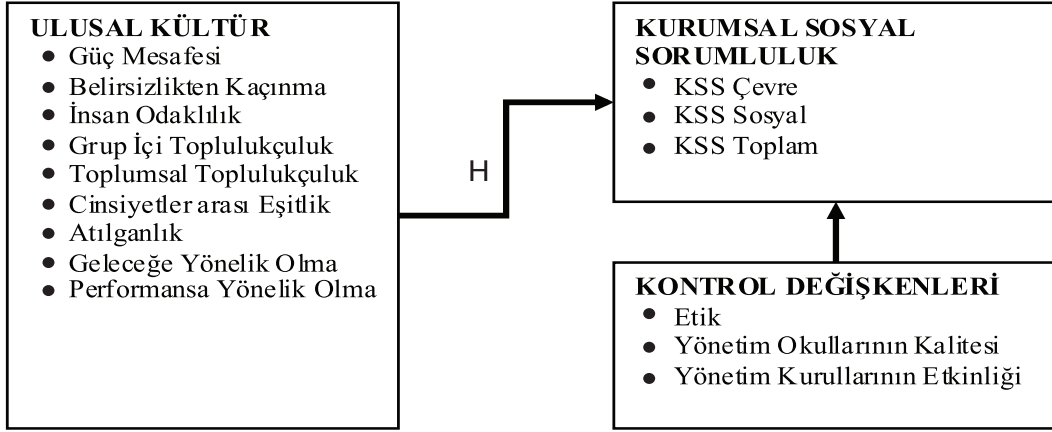
Farklı kültürel bağlamlarda faaliyet gösteren işletmelerin başarısı için bağlama uygun davranışlar sergilemeleri; içinde bulundukları topluma uygun rollere bürünmeleri dikkate değer bir öneme sahiptir. Hosftede (1980, 1984, 1994) ve House ve diğerleri(2004)'nin çalışmalarının sonuçları incelendiğinde ülkelerin kültürel anlamda birbirinden oldukça farklılaştıkları, bu farklılıklara rağmen dünya üzerinde ülkelerin benzer kültür özelliklerine göre sınıflandırılabilirdiği görülmektedir. Bununla birlikte kültür birçok alt ve üst sistemlerden oluşan bir yapıya sahip olup kültürü meydana getiren bir alt sistemin de örgütler olduğu bilinmektedir. Buradan hareketle örgütlerin içinde bulundukları kültürün kurallarına aykırı uygulamalarda bulunmaları örgüt için sakıncalı durumlar ortaya çıkarabilmektedir.

Farklı kültürler farklı değerlere vurgu yapmakta ve toplumun içindeki örgüte kültürel bağlamda bir rol atfetmektedir. Bu açıklamadan hareketle KSS-kültür ilişkisi incelendiğinde küresel ekonomi içerisinde KSS'nin farklı kültür bağlamları dahilinde nasıl yorumlanacağını konu alan çalışmaların sayısının giderek artmakta olduğu dikkat çekmektedir (Holmes, 1976; Orpen, 1987; Cowton, 1987; Pinkston ve Carroll, 1996; Waldman ve diğerleri, 2006; Jamali ve Mirshak, 2007; Matten ve Moon, 2008). Suchman (1995, s.574), bu bağlamda kültürel unsurların rolünü vurgularken alandaki eksikliği de belirtmektedir. Değerler, tanım-

lamalar ve normlardan oluşan sosyal sistem içerisinde işletmelerin arzu edilir ve uygun davranışlar sergilemeleri gerekmektedir. Birçok çalışmada bu durum belirtilmekle birlikte (Husted ve Allen, 2006; Lee, 2011), bu konuda yapılan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Aynı zamanda sınırlı sayıda araştırmanın kültürel farklılıkların KSS uygulamalarındaki farklılıklara etkisine yönelik yapıldığı görülmektedir (Belal, 2000; Maignan ve Ralston, 2002; Brammer ve Pavelin, 2005; Albareda ve diğerleri 2006; Ringov ve Zollo, 2007; Matten ve Moon, 2008; Dobers ve Halme, 2009; Maignan, 2001). Çok az sayıda çalışmada ise ulusal kültürün ülkelerin KSS raporlamaları üzerindeki etkisi vurgulanmaktadır (Williams, 1999; Van Der Laan Smith, Adhikari ve Tondkar, 2005).

Mevcut çalışmada, KSS faaliyet farklılıklarının, ülkelerin kültürel farklılıklarından etkilenip etkilemediğini keşfetmeye yönelik analiz için GLOBE çalışmasında yer alan 9 kültür boyutu dikkate alınarak hipotezler geliştirilmiştir. Bu çerçevede çalışmanın modeli Şekil 1'de ki gibi oluşturulmaktadır. Modelde görüldüğü gibi, ulusal kültür boyutları olan güç mesafesi, belirsizlikten kaçınma, insan odaklılık, grup içi toplulukçuluk, toplumsal toplulukçuluk, cinsiyetlerarası eşitlik, atılganlık, geleceğe yönelik olma ve performansa yönelik olma bağımsız değişkenleri oluştururken, KSS boyutlarını oluşturan KSS çevre, KSS sosyal ve KSS toplam ise bağımlı değişkenleri oluşturmaktadır. Kontrol değişkenleri olarak ise işletmelerin etik davranışları, yönetim kurullarının etkinliği ve yönetim okullarının kalitesi kullanılmıştır.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Ulusal kültür boyutlarından biri olan güç mesafesinin seviyesinin düşük veya yüksek olması toplumları sınıflandırmak için kullanılabilir (Hofstede, 1980). Yüksek güç mesafesine sahip kültürler, üstler ve astlar arasında geleneksel olarak kabul edilmiş, meşrulaşmış ve geniş bir mesafenin olduğu bir hiyerarşiyi kabul etmektedirler. Yüksek güç mesafesi değerlerine sahip bir kültür içerisinde çalışanlar, üstleri ile ilişkilerinde birçok engelle karşılaşmakta ve bu engellerin aslında birer örgütsel düzenleyici olduğunu benimsemektedirler (Hofstede, 1980,1984; Schwartz, 1999). Toplum üyeleri arasında yüksek bir güç mesafesi varsa, gücün sadece birkaç kişinin elinde toplandığına inanılmakta ve özel ayrıcalıklara sahip bu insanlar sorgusuz itaat beklemektedirler. Buna göre, bu tür toplumlarda gücün adaletsiz kullanımı, kadınlar ve azınlıklar için fırsat eşitliğini ortadan kaldırmakta ve örgütte kişisel ve profesyonel gelişimin önünü tıkamak gibi sorunlar ortaya çıkarmaktadır (Carl, Gupta, Javidan, 2004). Bir toplumda güç mesafesi düşükse sosyal ve çevresel girişimlerin ortaya

çıkması çok daha muhtemeldir ve sosyal ve çevresel konular açık bir şekilde tartışılabilmektedir (House ve diğerleri, 2004). Hiyerarşinin düşük seviyede olması birçok kişi tarafından sorunların dile getirilmesini kolaylaştırmaktadır. Bunun bir sonucu olarak da düşük güç mesafesi sosyal ve çevresel risklerin zamanında tanınması ve giderilmesi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olmaktadır (Ringov ve Zollo, 2007).

Güç mesafesinin yüksek olması yönetim ve çalışanlar arasındaki diyalogu azaltırken aynı zamanda müşterilerin KSS konularında örgüte yapacakları baskıları azaltmaktadır (Peng ve diğerleri, 2012). Ringov ve Zolo (2007) 463 firmayı kapsayan çalışmalarında güç mesafesinin sosyal ve çevresel performans üzerinde önemli bir negatif etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Yine Peng ve diğerleri (2012) yaptıkları çalışmada güç mesafesi ve KSS arasında negatif yönlü bir ilişki bulmuşlardır. Güç mesafesi yüksek ülkelerde elitlerin ayrıcalıklarının korunması ve beklentilerine cevap verilmesi toplumun beklentilerine uygun davranmaktan çok daha önemli olmaktadır (Katz ve diğerleri,

2001). Güç mesafesinin düşük olduğu toplumlarda adil ve eşit bir dağılım söz konusu olmakta ve bu nedenle çevreye saygı, çalışanların beklentilerine ve müşteri baskılarına cevap verme, topluma katkı ve toplumla etkileşim çok daha fazla üzerinde durulan konular olmaktadır (Obalola, Omoteso, Adelopo, 2009).

Güç mesafesi skorları arttıkça toplum içerisindeki tabakalaşma artmakta ve artan tabakalaşma güç mücadelelerini doğurmakta ve KSS özellikle çalışanlarla ilgili boyutlar gibi bazı boyutlarında güç sahiplerinin çok da istediği bir durum olmamaktadır. Bu bakış açısından hareketle aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H1: Güç mesafesi ve KSS faaliyetleri arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

Ulusal kültürün diğer bir boyutunu *belirsizlikten kaçınma* oluşturmaktadır. Belirsizlikten kaçınmanın yüksek olduğu toplumlarda kuralların daha fazla kullanılması nedeniyle değişik sosyal ve çevresel taleplere ve uygulamalara cevap vermek daha zordur (De Lue ve Javidan, 2004). Hofstede'nin ulusal kültür çalışması bağlamında Williams (1999) çalışmasında belirsizlikten kaçınma ve VESAD ((voluntary environmental and social accounting disclosure (gönüllü olarak çevre ve sosyal hesap verebilirlik ile ilgili açıklama)) arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Yüksek düzeyde bir belirsizlikten kaçınma özelliğine sahip ülkeler gizliliğe yönelmektedirler (Hofstede, 1983, 1991). Çünkü toplumda güvenliğin korunmasını garantiye almak, rekabetin belirsizliği ve mümkün çatışmalardan kaçınmak için bilginin kısıtlanması gerekmektedir (House ve

diğerleri, 2004). Belirsizlikten kaçınmanın yüksek olduğu kültürlerde KSS politikalarına uyum sağlamak ek bir riski beraberinde getirdiği ve maliyetleri arttırdığı düşünüldüğü için KSS uygulamalarının düşük seviyede olduğu dikkat çekmektedir (Katz ve diğerleri, 2001). Açıklamalar ışığında belirsizlikten kaçınma skorlarının düşük olduğu toplumlarda daha yüksek oranda KSS faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi beklenmektedir ve bu beklenti doğrultusunda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H2: Belirsizlikten kaçınma ile KSS faaliyetleri arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

Ulusal kültürün *insan odaklılık* boyutunu GLOBE araştırması, “örgüt veya toplumun bireyi diğerlerine karşı kibar, adil ve arkadaşça olması yönünde ödüllendirme ve cesaretlendirme derecesi” olarak kavramsallaştırmaktadır (Kabasakal ve Bodur, 2004; House ve diğerleri, 2004). House ve diğerleri(2004)'nin çalışmasında, insan odaklılığın zayıf olduğu toplumlarda paylaşımın düşük olduğu, yardımseverliğin önemsenmediği, maddi başarı ve rekabetin ön planda tutulduğu görülmektedir. İnsani yaklaşımın baskın olduğu toplumlarda; insanlar, başkalarını düşünen, yardım sever, kibar ve cömert davranışlar sergilemektedirler (House ve diğerleri, 2004). Ayrıca bu kişiler etik dışı davranışlara göz yummamaktadırlar (Parboteeah, Bronson, Cullen, 2005). Bu açıklamalardan hareketle insan odaklılığın yüksek olan toplumların toplumsal değerlere önem vermesi ve çevreyi dikkate alması beklenmektedir. Bu durumda da insan odaklılık ile KSS arasında pozitif yönlü bir ilişki beklenmektedir:

H3: İnsan odaklılık skorları ile KSS faaliyetleri arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Toplulukçuluk, kültürler arası farklılıkları belirtmede en önemli boyutlardan biridir. Grup ve bireyler arasındaki ilişkilerin boyutlarını kapsamaktadır. Bireyler öncelikle kendi ve yakın ailelerinin çıkarları için sorumluluk almaktadırlar (Hofstede, 1980). Toplulukçu kültürlerde insanlar ait oldukları grubun çıkar ve refahını ön planda tutmaktadır (Kim, Triandis, Kağıtçıbaşı, Choi, Yoon, 1994; Triandis, 1994; Peng ve diğerleri, 2012). KSS'nin toplumsal temelli amaçları dikkate alındığında, kültürün toplulukçuluk boyutunun KSS kararlarında önemli olduğu vurgulanmaktadır (Waldman ve diğerleri, 2006, s.826). Toplulukçuluğun oluşturulmasında tek boyutluluktan ziyade, çok boyutluluğun daha önemli olduğu ifade edilmektedir (Triandis, 1995; Triandis ve Gelfand, 1998). Yazındaki bu ifadelerin desteğiyle, Gelfand, Bhawuk, Nishii, Bechtold (2004), grup içi toplulukçuluk ve toplumsal toplulukçuluk olmak üzere iki boyutlu bir yapı önermektedirler. Bu yapı GLOBE çalışmasında da kullanılmaktadır. Waldman ve diğerleri (2006) çalışmalarında KSS değerlerini öngörmede toplulukçuluğun bu iki boyutunun farklılaşacağını iddia etmektedirler. Toplumsal toplulukçuluk karakterleri sergileyen kültürlerde, paydaşlar ile uzun soluklu ilişkiler kurulmasına vurgu yapılmaktadır ve karar alma süreçlerinde topluma karşı sorumluluğun daha fazla gözetildiği ifade edilmektedir (Kağıtçıbaşı, 2000). Aksine grup içi toplulukçuluk değerleri yüksek olan kültürlerde karar alma süreçlerinde toplum çıkarlarından ziyade grup üyelerinin çıkar ve ihtiyaçları doğrultusunda bir bakış açısı

sergilenmektedir (House ve diğerleri, 2004). Yüksek bireyci toplumlardaki örgütler, kendi çıkarları ile ilgili olmadığı sürece; yaptıkları işin toplum üzerindeki etkilerini çok önemsememektedirler (Ringov ve Zollo; 2007). Kolektif değerlere sahip toplumlardaki bireylerin daha etik davranışlar sergilemesi beklenmektedir. Bu açıklamalardan hareketle toplulukçuluk ile KSS arasında pozitif yönlü bir ilişki olacağı öngörülmektedir ve bu açıklamalar doğrultusunda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H4: Grup içi toplulukçuluk ile KSS faaliyetleri arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H5: Toplumsal toplulukçuluk ile KSS faaliyetleri arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Cinsiyetler arası eşitliğin düşük seviyede olduğu toplumlarda, ilerleme, kazanım, başarı, özgürlük, sorumluluk ve diğerlerine üstünlük kurma gibi değerler egemen olmakta iken yüksek seviyede olduğu toplumlarda birliktelik, diğerlerine yardım gibi değerler ön planda olmaktadır (House ve diğerleri, 2004). Hofstede(1980)'nin, ulusal kültür çalışması bağlamında Williams (1999) çalışmasında, ulusal kültürün erillik-dişillik boyutu ile VESAD ((voluntary environmental and social accounting disclosure (gönüllü olarak çevre ve sosyal hesap verebilirlik ile ilgili açıklama)) arasında istatistiksel olarak ilişki olduğunu bulmuştur. Yüksek erillğe sahip toplumlar sosyal ve çevresel bilgilerini daha az açıklamaktadırlar. Bunun nedeni, bu ülkelerin çevresel ve sosyal konularla ilişkili bilgiler için düşük beklenti ve taleplerle karşı karşıya kalmasıdır. Van Der Laan Smith ve diğerleri (2005) Norveç ve Danimarka'dan

32 ve Amerika'dan 26 elektrik enerjisi sektöründe faaliyet gösteren işletmeyi kapsayan çalışmalarını, Hofstede(2001)'nin erillik-dişillik bağlamında gerçekleştirmişlerdir. Eril toplumlar güç ve ekonomik statü konusunda daha ilgililerken (House ve diğerleri, 2004), dişil toplumlar; fiziksel çevre, başkalarına yardım ve ilişkiler gibi sosyal amaçlara daha fazla vurgu yapmaktadırlar (Hofstede, 1980,1984). Buradan hareketle, eril toplumlar karşısında dişil toplumlarda KSS raporlamanın daha iyi olması beklenmektedir. Çalışmada daha dişil özelliklere sahip Norveç ve Danimarka işletmelerinin Amerika işletmelerine oranla daha fazla KSS raporlama yaptıkları ortaya çıkmış ve çalışma sonuçları da beklentileri desteklemiştir. Bu çalışma ile, kültürün KSS çeşitliliğini açıklamada önemli bir değişken olduğu sonucuna varılmıştır. Erilliğin baskın olduğu toplumlarda; işbirliği ve dayanışma düşüktür. İşbirliği bir zayıflık olarak kabul edilmektedir (Ringov ve Zollo, 2007). Tice ve Baumeister (2004), çalışmalarında erkek baskınlığının yardımcı davranışları engellediği sonucuna varmaktadır. Eril kültür bakış açısı daha materyalist ve kar odaklı olduğu için KSS uygulamalarını örgüt için karsız bir uygulama ve maliyet unsuru olarak görmektedir (Katz ve diğerleri, 2001). Tüm bu açıklamalar çerçevesinde aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H6: Cinsiyetler arası eşitlik ile KSS faaliyetleri arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Ulusal kültürün *atılgnlık* boyutu, temelde insanların birbirleriyle ilişkilerini ele almaktadır (Parboteeah ve diğerleri, 2005). Atılgnlık özelliğine sahip toplumlarda bireyler için, belirleyicilik, özgürlük,

bireycilik ve cesur olma ön plandadır (Ma ve Jaeger, 2010). Atılgn toplumlarda insanlar, rekabetçi, başarı odaklı ve fırsatçı davranışlar sergilemektedirler (House ve diğerleri, 2004). Böyle bir toplum içerisinde örgütlerin toplumu ve çevreyi düşünmesini beklemek pek mümkün değildir. Atılgnlık davranışının sergilendiği toplumlarda toplulukluktan ziyade bireyselliliğin hakim olduğu belirtilmektedir (Ishida, Fussel, Vossen, 2007). Atılgnlık, kültürün diğer boyutlarından olan erillik ve performansa yönelik olma ile birbirini desteklemektedir (Den Hartog, 2004). Bu açıklamalar ışığında aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H7: Atılgnlık ile KSS faaliyetleri arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

Yazın incelendiğinde uzun dönemli bir perspektifle hareket eden örgütlerin KSS yatırımlarına ağırlık vermesi gerektiği vurgulanmaktadır (Mullen, 1997; Porter ve Kramer, 2006). Paydaş kuramı stratejik bir KSS faaliyetinden bahsetmekte ve tüm paydaşları kapsayan KSS faaliyetlerinin sürekli olarak günün ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirilmesi gerektiğini belirtmektedir (Albinger ve Freeman, 2000; Jackson ve Apostolako, 2010; Russo ve Pirrini, 2010). Bu durum KSS faaliyetlerinin de uzun dönemli bir bakış açısıyla oluşturulması gerektiğini ortaya koymaktadır (Goddard, 2005; Mahoney ve Thorne, 2005). Konuyla ilgili doğrudan destekleyici bir yazın olmamasına rağmen bu çalışma içerisinde kavramın tanımından ve yukardaki açıklamalardan yola çıkılarak aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H8: Geleceğe yönelik olma ile KSS faaliyetleri arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Ulusal kültürün performansa yönelik olma boyutu, performans gelişimini, yeniliği ve yaratıcılığı ödüllendiren ve cesaretlendiren bir topluma işaret etmektedir (House ve diğerleri, 2004). Performansa yönelik olmanın yüksek olduğu toplumlarda kişisel çıktılar ve bireysel başarılar çok daha önemlidir. Buna karşın düşük performansa yönelik olmanın hakim olduğu toplumlarda ise toplumsal ve ailesel ilişkiler çok daha önemlidir (House ve diğerleri, 2004). Bu anlamda performansa yönelik olma, toplum veya çevre çıkarlarını gözetmekten ziyade örgüt çıkarlarına yönelmeyi açıklamakta ve bu durumda KSS ile negatif yönlü bir ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bu açıklamadan hareketle aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H9: Performansa yönelik olma ile KSS faaliyetleri arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

2. MODEL VE TAHMİNİ

Kültürel kuram temelinde geliştirilen araştırma modeli ulusal kültürün KSS uygulamaları üzerinde etkisi olacağını varsaymaktadır. Şekil 1’de açıklanan araştırma modeli çerçevesinde ulusal kültür boyutları olan güç mesafesi, belirsizlikten kaçınma, insan odaklılık, grup içi toplulukçuluk, toplumsal toplulukçuluk, cinsiyetlerarası eşitlik, atılganlık, geleceğe yönelik olma ve performansa yönelik olma bağımsız değişkenleri oluştururken, KSS boyutlarını oluşturan KSS çevre, KSS sosyal ve KSS toplam ise bağımlı değişkenleri oluşturmaktadır. Kontrol değişkenleri olarak ise işletmelerin etik davranışları, yönetim kurullarının etkinliği ve yönetim okullarının kalitesi kullanılmıştır. GLOBE çalışması (House ve diğerleri,

2004) kapsamında, herbir bağımsız değişken değerler ve uygulamalar boyutlarında ayrı ayrı analize tabi tutulmaktadır. Ayrıca bu değişkenler tüm ülkeler, gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler için de ayrı ayrı analiz edilmektedir. Bu modelin testi için geliştirilen çoklu doğrusal regresyon modelleri matematiksel olarak aşağıdaki gibi ifade edilmektedir;

$KSS = \beta_0 + \beta_1. \text{güçmesafesi} + \beta_2. \text{belirsizlikten kaçınma} + \beta_3. \text{insan odaklılık} + \beta_4. \text{grup içi toplulukçuluk} + \beta_5. \text{toplumsal toplulukçuluk} + \beta_6. \text{cinsiyetlerarası eşitlik} + \beta_7. \text{atılganlık} + \beta_8. \text{geleceğe yönelik olma} + \beta_9. \text{Performansa yönelik olma} + e$

Bağımlı değişkeni oluşturan KSS’nin alt boyutları ve bağımsız değişkeni oluşturan ulusal kültürün alt boyutları için ayrı ayrı çoklu doğrusal regresyon modelleri matematiksel olarak yukarıda ki gibi analiz edilmiştir.

2.1. Örneklem

Araştırma örgüt düzeyinde gerçekleştirilmiştir. Geliştirilen kavramsal modelin varsayımları doğrultusunda belirlenen ana kütle, House ve diğerleri (2004) tarafından yürütülen GLOBE projesi kapsamında yer alan ülkelerde (61 ülke) faaliyet gösteren işletmelerden oluşturulmuştur. Ana kütlede örneklem seçmede, araştırmanın amacı ve veri elde etme konusundaki kısıtlar çerçevesinde yargısal örneklem yöntemi kullanılmıştır. Örneklem sürecinin ilk adımında söz konusu 61 ülkenin en büyük 50’şer işletmesine ait İngilizce yıllık raporlara ve/veya KSS raporlarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Ancak bu raporlara (veya İngilizce formatlarına) ulaşma-

nın güçlükleri nedeniyle bazı ülkeler için çok az işletmenin verisi elde edilebilmiştir. Veri elde etme konusundaki kısıtlar çerçevesinde 700'ü (%53,6) gelişmiş ülkelerde (16 ülke) ve 606'sı (%46,4) gelişmekte olan ülkelere (20 ülke) olmak üzere 36 farklı ülkede¹ faaliyet gösteren toplam 1306 işletme (Tablo 1) araştırmanın örneklemini oluşturmuştur.

2.2. Değişkenler ve Ölçme

Bağımlı Değişkenler: Kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri, işletmelerin çevre ile ilgili faaliyet sayılarını ifade eden KSS_{ÇEVRE}, sosyal faaliyetlerinin sayısını ifade eden KSS_{SOSYAL} ve bu ikisinin toplamından oluşan KSS_{TOPLAM} boyutlarında ele alınmıştır. Şirketlerin KSS faaliyetleri-

ne ilişkin bilgiler, 2011 yılı temel alınarak, yıllık faaliyet raporları ve/veya KSS raporlarından elde edilmiştir². Söz konusu raporlar, biri makalenin ilk yazarı ve diğeride konuya hakim, yönetim organizasyon alanında doktora öğrencisi olan iki ayrı kodlayıcı tarafından bağımsız olarak okunmuş ve her bir kodlayıcı tarafından şirketlerin KSS skorları, GRI (Global Reporting Initiative) tarafından geliştirilen içerik analizi modeli (<https://www.globalreporting.org>) çerçevesinde yapılan kodlama sonucunda elde edilmiştir. Daha sonra bu iki kodlayıcı bir araya gelerek yaptıkları kodlamalarla ilgili farklı çıkan sonuçlar üzerinde tartışarak fikir birliğine varmışlar ve tek bir data seti elde edilmiştir.

Tablo 1: Örneklemin Genel Özellikleri

Gelişmekte Olan	İşletmeler		Gelişmiş	İşletmeler	
	n	%		n	%
Hindistan	50	3,83	Avustralya	48	3,68
Güney Afrika	50	3,83	Avusturya	45	3,45
Malezya	48	3,68	Kanada	50	3,83
Tayland	47	3,60	Japonya	50	3,83
Çin	42	3,22	Amerika	50	3,83
Endonezya	41	3,14	İngiltere	44	3,37
Nijerya	38	2,91	Tayvan	41	3,14
Rusya	38	2,91	İsviçre	43	3,29
Türkiye	31	2,37	İsveç	37	2,83
Polonya	26	1,99	İspanya	39	2,99
Filipinler	29	2,22	Güney Kore	41	3,14
Mısır	27	2,07	Fransa	43	3,29
Brezilya	25	1,91	Almanya	49	3,75
Meksika	24	1,84	Yunanistan	35	2,68
Katar	32	2,45	İtalya	41	3,14
Macaristan	22	1,68	Hollanda	44	3,37
Kolombiya	14	1,07			
Kazakistan	13	1,00			
Arjantin	7	0,54			
Fas	2	0,15			
			TOPLAM	1306	100

Kaynak: Bu tablo yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

¹ Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke sınıflamasının yapılmasında IMF (International Monetary Fund) referans alınmıştır (<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/02/weodata/weoselag.aspx>).

² İngilizce raporlar dikkate alınmıştır.

Neuendorf (2002, s.141), güvenilirliğe kanıt sağlanmadan yapılan içerik analizlerinin bir anlam taşımadığını öne sürmektedir. Çalışmada kodlayıcılar arası güvenilirliğin hesaplanması için Perreault ve Leigh (1989) I_r^3 güvenilirlik ölçeği kullanılmış olup bu ölçeğin tercih edilmesinde bir diğer popüler ölçüt olan Cohen's Kappa katsayısına getirilen eleştiriler rol oynamıştır (Hsu ve Fied, 2003). Öte yandan I_r güvenilirlik indeksi pek çok araştırmacı tarafından en iyi yöntem olarak nitelendirilmektedir (e.g. Okazaki ve Skapa, 2008; Grayson ve Rust, 2001; Kolbe ve Burnett, 1991). Bu bağlamda yapılan hesaplamalar sonucu, kategoriler arasındaki uyum oranları şu şekildedir; çevre için %99,12, sosyal için %99,66 ve toplam için %99,71'dir. %99'ün üzerinde olan tüm bu güvenilirlik değerleri Perreault ve Leigh (1989) tarafından ortalama değer olarak belirlenen %80'in üzerindedir (Kolbe ve Burnett, 1991; Ji ve McNeal, 2001).

Bağımsız Değişkenler: Faaliyet gösterilen ülkelerin ulusal kültür özelliklerinin ölçülmesinde, GLOBE çalışması kapsamında ortaya konulan kültür skorları kullanılmıştır (House ve diğerleri, 2004). Söz konusu çalışma kapsamında ulusal kültür; toplumsal toplulukçuluk, performans yönelik olma, güç mesafesi, grup içi toplulukçuluk, cinsiyetler arası eşitlik, insan odaklılık, belirsizlikten kaçınma, atılganlık ve geleceğe yönelik olma olarak adlandırılan dokuz boyut ile temsil edilmektedir. GLOBE çalışmasında yer alan kültür skorları bu boyutların her biri için "uygulamalar" ve "değerler" olmak üzere iki ayrı boyutta ölçülmüştür.

Kontrol Değişkenleri: Test edilen modellerde "işletmelerin - kamu görevlileriyle, politikacılarla ve diğer işletmelerle ilişkilerinde - etik davranışları (ETİK)", "yönetim kurullarının etkinliği ($YK_{ETKİNLİK}$)" ve "yönetim okullarının kalitesi ($YONETİM_{OKUL}$)"

değişkenleri kontrol edilmiştir. Faaliyet gösterilen ülke düzeyinde ölçülen bu değişkenler Dünya Ekonomik Forumu tarafından yayınlanan Küresel Rekabet Gücü Raporu'ndan (Global Competitiveness Report) (2011-2012) elde edilmiştir. Söz konusu değişkenlere dair skorlar 1'den (en düşük), 7'ye (en yüksek) uzanan bir skala üzerinde yer almaktadır.

2.3. Verilerin Analizi

Araştırma modeli çerçevesinde geliştirilen hipotezler için Pearson Korelasyon Katsayısı ve çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Oluşturulan regresyon modellerinde bağımsız değişken olarak ele alınan ulusal kültür boyutlarının KSS (KSS_{TOPLAM} , $KSS_{ÇEVRE}$ ve KSS_{SOSYAL}) üzerindeki etkileri -önce pratikler için sonra ise değerler boyutunda- tüm örneklem ve gelişmiş ülke işletmeleri ve gelişmekte olan ülke işletmeleri örneklemeleri için ayrı ayrı test edilmiştir. Regresyon modellerinde, elde edilen bulguların "heteroscedasticity (değişen varyans)" sorunundan etkilenmemesi için "*Huber tahmincisi*", "*Eicker tahmincisi*" veya "*White tahmincisi*" olarak da bilinen "heteroskedastik dirençli (*robust*) varyans tahmincisi" kullanılmıştır (Tatoğlu, 2012, s.242). Test edilen modellerde çoklu doğrusal bağlantı (multicollinearity) sorununun ortaya çıkıp çıkmadığını belirlemek için ayrıca varyans arttırıcı faktörler (VIF) yorumlanmıştır. Bu değerlerin 10'dan küçük olması durumunda çoklu doğrusal bağlantı probleminin ortaya çıkmadığı söylenebilmektedir (Albayrak, 2005, s.110).

³ $F0/N \geq I/k$ için $I_r = \{[Fn/N - (I/k)][k/(k-1)]\}^{1/2}$ ve $F0/N < I/k$ için $I_r = 0$, $F0$ denk kararların olduğu yerdeki yargıların sayısıdır, N kararların toplam sayısıdır, k kategorilerin toplam sayısıdır, F/N uyum yüzdesidir. Tüm değerler, 32 on-line yaratıcı stratejilerin her biri için hesaplanan güvenilirlik endekslerinin ortalamalarına dayanmaktadır.

2.4. Bulgular

Değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri ve değişkenler arasındaki Pearson korelasyon katsayıları Tablo 2’de özetlenmektedir. KSS değişkenleri ile kültürün uygulamalar boyutları arasındaki ilişkiler incelendiğinde; KSS boyutları ile atılganlık, geleceğe yönelik olma, performans yönelik olma ve belirsizlikten kaçınma değişkenleri arasında pozitif yönlü; grup içi toplulukçuluk ve insan odaklılık boyutları arasında ise negatif yönlü anlamlı ($P<0,05$) ilişkiler gözlenmektedir. Kültürün değerler boyutunda ise grup içi toplulukçuluk, cinsiyetler arası eşitlik, insan odaklılık, performansa yönelik olma boyutları ile KSS boyutları arasında pozitif yönlü ilişkiler elde edilirken, toplumsal toplulukçuluk (sadece KSS_{ÇEVRE} ile) geleceğe yönelik olma, belirsizlikten kaçınma ve güç mesafesi (KSS_{TOPLAM} ve KSS_{SOSYAL} ile) değişkenleri ile KSS arasındaki ilişkiler negatif yönlüdür ($P<0,05$). Bu katsayılar yorumlandığında kültürün değerler ve uygulamalar boyutları için ortaya çıkan ilişkilerin yön ve büyüklüklerinde farklılıklar gözlemlendiği dikkat çekmektedir.

Ulusal kültürün uygulamalar boyutları ile KSS boyutları arasındaki çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları Tablo 3’de özetlenmektedir. Örneklemen bütünü için değerlendirildiğinde (Model 1 – Model 3), KSS_{TOPLAM} üzerinde atılganlık, grup içi toplulukçuluk, cinsiyetlerarası eşitlik, insan odaklılık ve belirsizlikten kaçınma değişkenlerinin negatif, güç mesafesi değişkeninin ise pozitif yönlü etkisi olduğu görülmektedir. KSS_{ÇEVRE} üzerinde atılganlık, toplumsal toplulukçuluk, grup içi toplulukçuluk, insan odaklılık ve belirsizlikten kaçınma boyutları negatif; performans odaklılık ve güç mesafesi ise pozitif etkiye sahiptir. KSS_{SOSYAL} üzerinde negatif etkili değişkenler; atılganlık, grup içi toplulukçuluk, cinsiyetler arası eşitlik, insan odaklılık ve belirsizlikten kaçınma değişkenleridir. Güç mesafesinin KSS_{SOSYAL} üzerindeki et-

kisi ise pozitif yönlüdür. Kontrol değişkenleri değerlendirildiğinde; YK_{ETKİNLİK} ve YÖNE-TİM_{OKUL} değişkenlerinin tüm KSS boyutları üzerinde pozitif yönlü etkiye sahip oldukları görülmektedir. ETİK için ise anlamlı ilişkiler elde edilememiştir.

Çalışmada gelişmiş ülke ve gelişmekte olan ülke işletmeleri örneklemeleri için yapılan analizlerde kontrol değişkenleri, çoklu doğrusal bağlantı problemine neden oldukları ($VIF>10$) için modelden çıkarılmıştır.

Gelişmiş ülkeler için analiz sonuçları incelendiğinde (Tablo 3: Model 4 – Model 6), KSS_{TOPLAM} üzerinde negatif etkiye sahip olan değişkenlerin; grup içi toplulukçuluk, geleceğe yönelik olma ve cinsiyetlerarası eşitlik olduğu görülmektedir.

KSS_{ÇEVRE} üzerinde grup içi toplulukçuluk ve geleceğe yönelik olma boyutları negatif yönlü; performansa yönelik olma ve güç mesafesi ise pozitif yönlü etkiye sahiptir. Grup içi toplulukçuluk, geleceğe yönelik olma ve cinsiyetlerarası eşitlik değişkenlerinin KSS_{SOSYAL} üzerindeki etkileri ise negatif yönlüdür.

Gelişmekte olan ülke işletmeleri için (Tablo 3: Model 7 – Model 9) elde edilen bulgular incelendiğinde; KSS_{TOPLAM} üzerinde atılganlık, grup içi toplulukçuluk ve insan odaklılık değişkenlerinin negatif; geleceğe yönelik olma, performansa yönelik olma ve güç mesafesi boyutlarının ise pozitif etkili olduğu görülmektedir. KSS_{ÇEVRE} üzerinde negatif yönlü etkiye sahip olan değişkenler, atılganlık, grup içi toplulukçuluk ve insan odaklılık; pozitif etkiye sahip değişkenler ise geleceğe yönelik olma, cinsiyetlerarası eşitlik, performansa yönelik olma ve güç mesafesidir. KSS_{SOSYAL} üzerinde atılganlık, grup içi toplulukçuluk insan odaklılık ve belirsizlikten kaçınma boyutları negatif; geleceğe yönelik olma, performansa yönelik olma ve güç mesafesi boyutları da pozitif etkiye sahiptir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler ve Değişkenler Arasındaki Pearson Korelasyon Katsayıları*

Değişkenler ^{1,2}	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
Ortalama	14,8	4,3	10,4	4,2	4,3	5,0	4,0	3,3	4,1	4,1	5,2	4,2	3,8	4,7	5,6	5,4	4,5	5,5	5,9	2,7	4,5	4,7	4,8	4,8
Standart Sapma	9,5	2,7	7,2	0,4	0,4	0,7	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,6	0,8	0,4	0,3	0,3	0,5	0,2	0,2	0,2	0,7	1,1	0,6	0,8
KSS																								
1-KSS _{TOPLAM}	1																							
2-KSS _{ÇEVRE}	,89	1																						
3-KSS _{SOSYAL}	,99	,81	1																					
Uygulamalar																								
4-Atılgnlık	,09	,06	,10	1																				
5-Toplumsal Toplulukçuluk	,01	,04	,00	-,39	1																			
6-Grupçi Toplulukçuluk	-,25	-,26	-,24	-,29	-,18	1																		
7-Geleceğe Yönelik Olma	,13	,16	,11	,23	,38	-,68	1																	
8-Cinsiyetlerarası Eşitlik	,02	,04	,01	,13	-,06	-,32	-,08	1																
9-İnsan Odaklılık	-,22	-,19	-,22	-,61	,35	,19	,10	-,03	1															
10-Performansa Yönelik Olma	,14	,18	,12	,21	,29	-,38	,66	-,34	,02	1														
11-Güç Mesafesi	,01	,01	,01	,05	-,31	,45	-,58	-,10	-,32	-,39	1													
12-Belirsizlikten Kaçınma	,18	,19	,16	,16	,19	-,69	,76	,00	-,08	,57	-,38	1												
Değerler																								
13-Atılgnlık	,01	,05	,00	-,46	,40	,13	,11	-,16	,46	,18	-,11	,00	1											
14-Toplumsal Toplulukçuluk	-,04	-,06	-,03	,25	-,73	,22	-,26	-,08	-,24	-,19	,22	-,03	-,37	1										
15-Grupçi Toplulukçuluk	,10	,10	,09	-,17	,04	-,19	-,21	,52	,11	-,32	,14	-,13	-,01	-,21	1									
16-Geleceğe Yönelik Olma	-,11	-,12	-,10	-,07	-,21	,46	-,40	-,06	,28	-,42	,43	-,57	-,05	,23	,27	1								
17-Cinsiyetlerarası Eşitlik	,29	,29	,27	,45	-,20	-,69	,32	,35	-,51	,15	-,03	,32	-,25	-,09	,29	-,33	1							
18-İnsan Odaklılık	,22	,21	,22	,45	,14	-,50	,28	,22	-,47	,19	,22	,36	-,16	-,17	,26	-,20	,56	1						
19-Performansa Yönelik Olma	,07	,07	,07	,32	-,42	-,38	,15	,37	-,18	,06	,03	,42	-,16	,20	,30	-,10	,48	,36	1					
20-Güç Mesafesi	-,06	-,02	-,07	,03	,21	-,06	,07	,34	,28	,10	-,27	,09	,14	-,21	-,08	-,13	-,28	-,12	-,01	1				
21-Belirsizlikten Kaçınma	-,23	-,24	-,21	-,34	-,20	,83	-,74	-,14	,22	-,51	,39	-,69	,09	,26	-,07	,49	-,71	-,50	-,38	,17	1			
Kontrol Değişkeni																								
22-ETİK	,24	,28	,22	,18	,37	-,85	,76	,16	-,07	,58	-,39	,80	,00	-,23	,11	-,49	,49	,49	,30	,07	-,82	1		
23-YK _{ETKİNLİK}	,20	,23	,17	,06	,34	-,75	,75	,30	,16	,52	-,54	,70	,10	-,28	,19	-,39	,37	,30	,29	,26	-,64	,81	1	
24-YO _{Kalitesi}	,26	,28	,23	,20	,14	-,67	,59	,17	-,11	,53	-,31	,62	,06	-,05	,19	-,31	,47	,37	,42	,00	-,62	,75	,71	1

¹/0,06]' dan büyük olan katsayılar $P < 0,05$ düzeyinde anlamlıdır. ²n=1306

*Tablo 2 Çalışmanın örneklemine ilişkin korelasyon analizi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 3: Ulusal Kültürün Uygulamalar Boyutları, Kontrol Değişkenleri ve KSS Boyutları Arasındaki Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları*

Değişkenler ^{1,2}	Tüm Örneklem (n=1306)			Gelişmiş Ülke İşletmeleri (n=700)			Gelişmekte Olan Ülke İşletmeleri (n=606)		
	Model 1 (KSS Toplam)	Model 2 (KSS Çevre)	Model 3 (KSS Sosyal)	Model 4 (KSS Topl.)	Model 5 (KSS Çevre)	Model 6 (KSS Sosyal)	Model 7 (KSS Topl.)	Model 8 (KSS Çevre)	Model 9 (KSS Sosyal)
Uygulamalar									
Atılganlık	-3,84** (1,06)	-1,65** (0,32)	-2,19** (0,81)	-0,03 (2,15)	-0,40 (0,56)	0,39 (1,66)	-6,65** (1,69)	-2,25** (0,55)	-4,30** (1,27)
Top. Toplu- lukçuluk	-0,84 (0,89)	-0,47+ (0,24)	-0,38 (0,68)	0,68 (1,48)	0,16 (0,38)	0,53 (1,15)	2,27 (2,06)	0,38 (0,61)	1,83 (1,54)
Grup içi Toplu- lukçuluk	-2,16* (0,90)	-0,43+ (0,25)	-1,71* (0,69)	-5,87** (1,45)	-1,48** (0,39)	-4,39** (1,12)	-6,24** (1,95)	-1,67** (0,57)	-4,41** (1,45)
Gelecek Yöne- lik Olma	-0,74 (1,37)	0,32 (0,38)	-1,04 (1,05)	-6,97** (2,43)	-1,14+ (0,64)	-5,87** (1,90)	4,46** (1,54)	1,51** (0,47)	2,98* (1,17)
Cinsiyetler arası Eşitlik	-2,32* (1,15)	-0,06 (0,31)	-2,24* (0,88)	-2,98+ (1,72)	0,18 (0,42)	-3,18* (1,36)	1,98 (1,51)	1,16* (0,46)	0,90 (1,14)
İnsan Odaklılık	-5,83** (0,88)	-1,66** (0,26)	-4,16** (0,67)	-1,68 (2,32)	-0,54 (0,61)	-1,11 (1,80)	-6,51** (1,23)	-1,85** (0,39)	-4,58** (0,92)
Performansa Yön. Olma	1,35 (1,17)	1,07** (0,33)	0,31 (0,90)	1,53 (1,71)	1,03* (0,45)	0,49 (1,33)	13,7** (2,83)	5,21** (0,88)	8,68** (2,13)
Güç Mesafesi	2,72* (1,09)	1,20** (0,30)	1,53+ (0,84)	2,60 (1,69)	1,32** (0,45)	1,27 (1,30)	12,1** (2,73)	4,33** (0,84)	7,74** (2,05)
Belirsizlikten Kaçınma	-1,97* (0,86)	-0,84** (0,24)	-1,14+ (0,66)	0,93 (1,45)	-0,22 (0,38)	1,16 (1,12)	-2,33 (1,46)	-0,57 (0,43)	-1,83+ (1,10)
Kontrol Değişkeni									
Etik Davranma	0,28 (0,65)	0,20 (0,18)	0,07 (0,50)						
Yön. Kur.	3,42** (1,03)	0,95** (0,28)	2,49** (0,79)						
Etkimlik									
Yön. Okul. Kalitesi	1,15* (0,52)	0,25+ (0,14)	0,90* (0,41)						
Sabit	44,8** (12,2)	7,22* (3,46)	37,2** (9,32)	62,3** (24,1)	8,82 (6,37)	53,5** (18,5)	-40,9+ (23,6)	-22,4** (7,82)	-20,0 (17,6)
R ²	0,14	0,16	0,12	0,05	0,06	0,04	0,13	0,16	0,11
F	21,70**	24,87**	17,96**	4,41**	6,40**	3,97**	11,42**	14,42**	8,47**
VIF (Min- Max)	2,03-8,86	2,03-8,86	2,03-8,86	2,93-9,38	2,93-9,38	2,93-9,38	2,84-5,49	2,84-5,49	2,84-5,49

¹Robust standart hatalar parantez içerisinde verilmiştir. ² Standardize edilmemiş katsayılar raporlanmıştır.

* $P < 0,10$; * $P < 0,05$; ** $P < 0,01$

* Çalışmanın örneklemine göre gerçekleştirilen regresyon analizi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 4: Ulusal Kültürün Değerler Boyutları, Kontrol Değişkenleri ve KSS Boyutları Arasındaki Çoklu Doğrusal Regresyon Analizleri*

Değişkenler ^{1,2}	Tüm Örneklem (n=1306)			Gelişmiş Ülke İşletmeleri (n=700)			Gelişmekte Olan Ülke İşletmeleri (n=606)		
	Model 1 (KSS Topl.)	Model 2 (KSS Çevre)	Model 3 (KSS Sosyal)	Model 4 (KSS Topl.)	Model 5 (KSS Çevre)	Model 6 (KSS Sosyal)	Model 7 (KSS Topl.)	Model 8 (KSS Çevre)	Model 9 (KSS Sosyal)
Değerler									
Aılğanlık	1,15** (0,38)	0,46** (0,11)	0,70* (0,29)	2,51** (0,73)	0,66** (0,19)	1,84** (0,57)	2,10** (0,70)	0,87** (0,23)	1,26* (0,52)
Toplumsal Toplulukçuluk	1,65* (0,82)	0,48* (0,22)	1,16+ (0,64)	4,43** (1,25)	1,00** (0,32)	3,42** (0,97)	-0,09 (1,40)	0,29 (0,41)	-0,37 (1,06)
Grupçi Toplu- lukçuluk	0,22 (1,25)	0,06 (0,35)	0,20 (0,96)	5,82** (2,16)	1,16* (0,56)	4,66** (1,67)	-2,62 (1,80)	-0,39 (0,54)	-2,15 (1,37)
Geleceğe Yönellik Olma	0,59 (0,97)	0,32 (0,27)	0,26 (0,74)	-0,32 (2,03)	-0,21 (0,53)	-0,11 (1,56)	3,50* (1,65)	1,22* (0,49)	2,28+ (1,26)
Cinsiyetlerarası Eşitlik	6,20** (0,81)	2,00** (0,24)	4,20** (0,61)	-1,00 (2,23)	0,32 (0,60)	-1,31 (1,69)	6,77** (1,02)	2,21** (0,33)	4,59** (0,76)
İnsan Odaklılık	3,81* (1,51)	0,67 (0,44)	3,12** (1,15)	3,24 (2,89)	1,97** (0,74)	1,27 (2,25)	0,41 (2,09)	-0,21 (0,68)	0,60 (1,53)
Performansa Yön. Olma	-5,99** (1,33)	-1,80** (0,37)	-4,18** (1,03)	-0,41 (2,80)	-0,75 (0,74)	0,33 (2,16)	-8,55** (2,03)	-2,62** (0,61)	-5,93** (1,54)
Güç Mesafesi	0,50 (1,28)	0,49 (0,38)	-0,02 (0,97)	-4,87+ (2,57)	-0,10 (0,64)	-4,75* (2,02)	4,84** (1,42)	1,88** (0,45)	2,93** (1,05)
Belirsizlikten Kaçınma	2,01* (1,00)	0,76** (0,29)	1,24 (0,76)	-2,39+ (1,41)	-0,39 (0,38)	-2,00+ (1,07)	0,77 (1,06)	0,13 (0,32)	0,64 (0,81)
Kontrol									
Değişkenleri									
Etik Davranma	1,17* (0,58)	0,52** (0,17)	0,63 (0,44)						
Y.K.Etikinlik	-0,05 (0,85)	-0,01 (0,23)	0,00 (0,65)						
Y.O. Kalitesi	1,53** (0,56)	0,40** (0,15)	1,12+ (0,44)						
Sabit	-38,7** (11,9)	-12,9** (3,28)	-25,7** (9,29)	-31,5* (16,0)	-13,6** (4,11)	-17,9 (12,5)	0,87 (20,7)	-4,72 (6,76)	5,06 (15,5)
R ²	0,13	0,15	0,11	0,07	0,08	0,06	0,09	0,09	0,08
F	20,40**	23,34**	16,83**	4,94**	6,68**	4,52**	6,80**	6,39**	6,29**
VIF (Min-Max)	1,41-7,96	1,41-7,96	1,41-7,96	1,85-5,40	1,85-5,40	1,85-5,40	1,27-3,07	1,27-3,07	1,27-3,07

¹Robust standart hatalar parantez içerisinde verilmiştir. ² Standardize edilmemiş katsayılar raporlanmıştır.

+P<0,10; *P<0,05; **P<0,01

* Çalışmanın örneklemine göre gerçekleştirilen regresyon analizi sonuçlarını göstermektedir.

Kültürün değerler boyutu için yapılan analiz bulguları Tablo 4’de özetlenmektedir. Değerler boyutunda elde edilen ilişkilerin çoğunlukla pozitif yönlü olduğu dikkat çekmektedir. Bu noktada tüm örneklem için (Model 1 – Model 3) atılganlık KSS_{TOPLAM} , $KSS_{ÇEVRE}$ ve KSS_{SOSYAL} üzerinde; toplumsal toplulukçuluk ve cinsiyetlerarası eşitlik değişkenleri de yine her üç KSS boyutu üzerinde pozitif yönlü etkiye sahiptir. Bununla birlikte insan odaklılık boyutu KSS_{TOPLAM} ve üzerinde; belirsizlikten kaçınma boyutu ise ve pozitif yönlü etkilidir. Performansa yönelik olma değişkeninin her üç KSS boyutu üzerindeki negatif etkisi de dikkat çekmektedir. Örneklemin bütünü için ETİK değişkeni KSS_{TOPLAM} ve $KSS_{ÇEVRE}$ üzerinde; YÖNETİM_{OKUL} değişkeni ise her üç KSS boyutu üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

Gelişmiş ülke işletmeleri örnekleminde yapılan analizlerde (Tablo 4: Model 4 – Model 6), atılganlık, toplumsal toplulukçuluk ve grup içi toplulukçuluk için elde edilen ilişkiler pozitif yönlüdür. İnsan odaklılık değişkeni ise sadece $KSS_{ÇEVRE}$ üzerinde pozitif yönlü etkiye sahiptir. Gelişmiş ülkeler için elde edilen negatif ilişkilerin nispeten düşük anlamlılık düzeylerine sahip oldukları görülmektedir.

Bu ilişkiler incelendiğinde negatif etkilerin güç mesafesi ve belirsizlikten kaçınma ile KSS_{TOPLAM} arasında ve yine güç mesafesi ve belirsizlikten kaçınma ile KSS_{SOSYAL} arasında ortaya çıktığı görülmektedir.

Kültürün değerler boyutu için gelişmekte olan ülke işletmeleri örnekleminde yapılan analizlerde (Tablo 4: Model 7 – Model 9),

atılganlık, geleceğe yönelik olma, cinsiyetlerarası eşitlik ve güç mesafesi değişkenleri için elde edilen ilişkiler pozitif yönlüdür. Performansa yönelik olma değişkeni ise her üç KSS boyutu üzerinde negatif etkiye sahiptir.

Test edilen regresyon modelleri (Tablo 3 ve Tablo 4) için elde edilen VIF değerleri genel olarak değerlendirildiğinde söz konusu değerlerin çoklu doğrusal bağlantı sorununun söz konusu olduğunu gösteren bir değer olarak kabul edilen 10’un (Albayrak, 2005, s.110) altında oldukları görülmektedir. Yapılan analizler sonucunda hipotez testi sonuçları Tablo 5’de özetlenmiştir.

Yapılan analizler sonucunda hipotez testi sonuçları Tablo 5’de özetlenmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, son yıllarda yazında oldukça önemli bir konu olarak ele alınan KSS kavramını toplumsal kültür bağlamında incelemektedir. Çalışma, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ulusal kültürün KSS faaliyetleri üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu sorusu üzerine şekillendirilmiştir. Yapılan analizler, konunun araştırıldığı örneklemin genel özellikleri dikkate alındığında önemli sonuçlar sunmaktadır.

Yapılan analizler incelendiğinde, ulusal kültürün KSS faaliyetleri üzerindeki etkileri kültürün değerler ve uygulamalar boyutlarında çoğunlukla ters yönlü ilişkiler ortaya koymaktadır. Bu sonuç, Hofstede(1980)’nin, değerlerin uygulamaları etkilediği, değerlerin ölçülmesinin, o toplumun kültürünün ortaya konulmasını yeterince açıklamakta olduğu, uygulamalar ya da değerler olarak ayırma gitmeye gerek olmadığı şeklindeki

açıklaması ile çelişmektedir. GLOBE  alı ması ise mevcut çalışmanın sonucunu destekler nitelikte bir sonuca ulaşmakta, değerler ve uygulamalar arasında negatif bir korelasyonun varlığından s zetymektedir (House ve diğerleri, 2004). Değerler boyutunda ortaya çıkan ilişkilerin kuramsal bağlamı ve daha önceki çalışmaları daha çok desteklediği görülmektedir (Ringov ve Zollo, 2007; Ho ve diğerleri, 2011; Peng ve diğerleri, 2012). Dikkat çeken boyutlardan biri, cinsiyetler arası eşitlik boyutunun, değerler boyutunda beklenildiği gibi pozitif ilişkili, uygulamalar boyutunda ise beklenilenin aksine negatif ilişkili olduğu görülmektedir. House ve diğerleri (2004) değerlerin bir kültürde “nasıl olması gerektiği ile ilgili arzulanlar” uygulamaların ise “nasıl olduğu ili ilgili” kavramlar olduğunu açıklamaktadır. Bu açıklamadan hareketle aslında olması gerekenin cinsiyetler arası e itli in yüksek olması ve bunun da KSS arttırmasıdır. Kültürün cinsiyetler arası eşitlik boyutu için GLOBE çalışmasının uygulamalar ve değerler boyutlarındaki rakamlar kar ıla tırıldı ında değerlerdeki rakamların daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum böyle bir ilişkinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Yani toplum KSS’yi değeri ile b t nle tirmekte fakat uygulamaya gelindiğinde tersi bir durum ortaya çıkmaktadır.

Kültürün *atıl anlık boyutu* için ise uygulamalar düzeyinde genellikle beklenilen ilişkiler ortaya çıkmakta ancak değerler boyutunda beklenilenin aksine sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu durum ise kültürün atıl anlık boyutunun uygulamalar düzeyindeki rakamlarının birçok ülke için değerler boyutundan daha yüksek olması ile açıklanabilir

(House ve diğerleri, 2004). Yani toplumlar atıl anlık boyutunun bireyci, rekabetçi, kar odaklı özelliklerini kendileri için değer olarak görmezken uygulamalarda bu özellikleri ile ortaya çıkmaktadırlar. Değerler boyutu ile sorgulanan ülkeler kendilerini atıl an olarak görmemesine rağmen alsında atıl an uygulamalar sergilemektedirler. Kültürün uygulamalar boyutunda elde edilen sonuçlar çalışmada beklenen ilişkilerle daha çok ters yönlü bir şekilde kendini göstermektedir. Sadece kültürün değerler ya da uygulamalar boyutlarını dikkate alan çalışmaların bu noktada tartışmaya açık olduğu ve bu şekilde yapılan çalışmaların doğru sonuçlara g t rmeyece i gibi bir durumun varlığı da tespit edilmiş olmaktadır. Literatür incelendiğinde de yapılan çalışmaların Hofstede (2001)  alı masındaki kültür boyutları ile çalıştıkları ve sonuçlara ilişkin bir fikir birliği olmadığı görülmektedir (Ringov ve Zollo, 2007; Ho ve diğerleri, 2011; Peng ve diğerleri, 2012). Bu anlamda toplumların olan (uygulamalar) ve olması gerekenlere (değerler) bakış a ıların farklılıkları dikkate alınarak KSS faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Çalışmada elde edilen sonuçlar, ulusal kültürün KSS  zerindeki etkisinin birçok boyutta farklıla tı ı ve geli mi  ülkelerde elde edilen ilişkilerle gelişmekte olan ülkelerde elde edilen ilişkilerin ters i aretili olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Literatürde bu durum “gelişmekte olan ülkeler, geli mi  batı toplumları ile diğer birçok konuda olduğu gibi KSS konusunda da aynı kültür, toplumsal değer, norm ve öncelikleri paylaşmaktadır (Blowfield ve Frynas, 2005; Jamali ve Mirshak, 2007)” şeklinde belirtilmektedir. Bu değişim özellikle kültürün değerler

boyutunda kendini daha çok hissettirmektedir. Değerler boyutunda, kültürün *toplumsal toplulukçuluk*, güç mesafesi, belirsizlikten kaçınma ve grup içi toplulukçuluk boyutlarında gelişmiş ülkelerde daha önceki çalışmaları destekler nitelikte (Ringov ve Zolo, 2007) beklenildiği gibi ilişkiler ortaya çıkmaktayken, gelişmekte olan ülkelerde beklenilenin tersine bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Kültürün yine değerler boyutunda, gelişmekte olan ülkelerde *performansa yönelik olma, cinsiyetlerarası eşitlik ve geleceğe yönelik olma* boyutlarında beklenildiği gibi ilişkiler ortaya konmaktayken, gelişmiş ülkelerde ise beklenilenin aksine ilişkiler ortaya çıkmaktadır. Uygulamalar boyutunda ise kültürün geleceğe yönelik olma boyutunda gelişmekte olan ülkelerde beklenildiği gibi ilişkiler olduğu görülmektedir, aynı boyutların, gelişmiş ülkelerde beklenilenin aksine sonuçlar doğurduğu tespit edilmektedir. Bu farklılıklar KSS'nin anlamı, faaliyetleri, yönelimleri ve uygunluğunun farklı ülke bağlamları arasında değiştiğini açıklayan literatürü (Matten ve Moon, 2008; Muthuri ve Gilbert, 2010; Maignan ve Ralston, 2002) destekler niteliktedir.

Çalışmada, ulusal kültürün KSS'nin sosyal ve çevre boyutları üzerindeki etkileri ayrı ayrı analiz edilmektedir. Analiz sonuçları ulusal kültürün KSS'nin bu alt boyutları üzerindeki etkilerinin büyük oranda değişime neden olmadığı yönündedir. Fakat bu benzerlik durumu gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kendi içlerinde söz konusu olurken karşılaştırma yapıldığında yine gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkelerin ulusal kültürleri KSS'nin sosyal ve çevre boyutlarında farklı etkilere yol açmaktadır.

Bu değişim yine kültürün değerler ve uygulamalar boyutunda da farklılaşmaktadır.

Çalışmanın Sınırlılıkları ve Gelecek Çalışmalara Yönelik Öneriler

Çalışmanın yukarıda belirtilen katkıları yanı sıra bazı kısıtları da bulunmaktadır. Ulusal kültürün KSS faaliyetleri üzerindeki etkisini açıklamak için ortaya konan ilişkilerin değerlendirilmesinde bulguların sözü edilen kısıtlar çerçevesinde değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

Çalışmaya ilişkin ilk kısıtlılık, bazı ülkelerin işletmelerine ilişkin KSS bilgisine ulaşılamamış ya da çok az işletmenin KSS bilgisine ulaşılmış olmasıdır.

Birçok kontrol değişkenlerinin çalışmada kullanılamaması bir diğer kısıtımızdır. Çünkü KSS bilgisine ulaşılan her işletmenin kontrol değişkenlerine ulaşılamamış ve bu durumda yapılan analizlerde sorun çıkardığı için birçok kontrol değişkeni analiz dışında bırakılmak zorunda kalmıştır.

Bu konuda yapılacak benzer çalışmalarda belirtilen kısıtların ortadan kaldırılması ile söz konusu ilişki yapısı üzerine daha geniş perspektifte yorumlar yapılabilecektir. Bu bağlamda yapılacak benzer çalışmalarda aşağıda açıklanan gelecek araştırmalar için önerilerin dikkate alınması ayrıca yararlı olacaktır.

Çalışmada, KSS faaliyetlerini etkileyen faktör olarak ülkelerin kültürlerine ait değişkenler kullanılmıştır. Çalışmanın kapsamı gereği bu değişkenler kullanılmış olmasına rağmen gelecek araştırmalarda kültürle beraber KSS faaliyetlerini ülke düzeyinde

etkileyebilecek yasalar, kurumsal yönetim göstergeleri, coğrafik yapı, inanç gibi diğer değişkenlerinde kullanılarak konuya dahil edilmesi önemli açılımlar sağlayabilecektir.

Öte yandan ulusal kùltürün KSS faaliyetleri üzerindeki etkisinin çalışmaya ilave edilecek yeni değişkenlerle birlikte ele alınarak incelenmesinin yararlı olacağı söylenebilir. Analiz bulguları incelendiğinde özellikle kontrol değişkenlerinin modelin açıklayıcılık gücü üzerinde kayda değer olumlu etki sağladığı dikkat çekmektedir. Yine analizlerde çalışmaya dahil edilen işletmelerle ilgili herhangi bir ayrıma gitmeden hepsi

birlikte ele alınarak analizler yapılmıştır. Gelecek çalışmalarda bu çalışma ile benzer ilişkilerin sektör, büyüklük ve ulusallık yapısı gibi değişkenler düzeyinde ayrımlaştırılmış örneklerle test edilmesi tavsiye edilebilir.

Konu ile ilgili çalışmaların oldukça sınırlı sayıda olduğu düşünüldüğünde, çalışmanın benzer modeller kullanılarak ve farklı örneklerle geliştirilmesinin hem yazına hem de küresel bağlamda çokuluslu işletmelerin KSS politika ve uygulamalarına yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aaronson, S. A. (2002). How The Europeans Got A Head Start On Policies To Promote Global Corporate Responsibility. *Corporate Environmental Strategy*. 9(4), 356-367.
- Aguilera, R.V. Rupp, D. E., Williams, C. A., ve Ganapathi, J. (2007). Putting The S Back In Corporate Social Responsibility: A Multilevel Theory Of Social Change In Organisations. *Academy of Management Review*. 32(3), 836–863.
- Albareda, L. Tencati, A., Lozano, J. M., ve Perrini, F. (2006). The Government's Role in Promoting Corporate Responsibility: A Comparative Analysis of Italy and UK from The Relational State Perspective. *Corporate Governance: The International Journal Of Business In Society*, 6(4), 386-400.
- Albayrak, A. S. (2005). Çoklu Doğrusal Bağlantı Halinde Enküçük Kareler Tekniğinin Alternatifi Yanlı Tahmin Teknikleri ve Bir Uygulama. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 1(1), 105-126.
- Albinger, H. S. ve Freeman, S. J. (2000). Corporate Social Performance and Attractiveness as an Employer to Different Job Seeking Populations. *Journal of Business Ethics*. 28(3), 243-253.
- Amaeshi, K. M. Adi, B. C., Ogbechie, C., ve Amao, O. O. (2006). Corporate Social Responsibility in Nigeria: Western Mimicry or Indigenous Influences?. *Journal of Corporate Citizenship*. 24, 83-99.
- Belal, A.R. (2000). Environmental Reporting in Developing Countries: Empirical Evidence from Bangladesh. *Eco-Management and Auditing*. 7(3), 114-121.
- Blowfield, M. ve Frynas, J.G. (2005). Setting New Agendas: Critical Perspectives on Corporate Social Responsibility in the Developing World. *International Affairs*. 81(3), 499-513.
- Bode, C. M. (2012). The Effect Of National Culture On Corporate Social Responsibility Orientation: A Comparison Between Dutch And German Business Students. (Unpublished master's thesis, University of Twente). Retrieved from http://essay.utwente.nl/61584/1/MSc_C_Bode.pdf.
- Brammer, S. ve Pavelin, S. (2005). Corporate Community Contributions In The United Kingdom and the United State. *Journal of Business Ethics*. 56, 15-26.
- Buhr, N. ve Freedman, M. (2001). Culture, Institutional Factors and Differences in Environmental Disclosure Between Canada and the United States. *Critical Perspectives on Accounting*. 12, 293-322.
- Campbell, J. L. (2007). Why Would Corporations Behave in Socially Responsible Ways? An Institutional Theory of Corporate Social Responsibility. *Academy of Management Review*. 32(3), 946–967.
- Carl, D. Gupta, V., ve Javidan, M. (2004). *Power Distance*, in R.J. House, P.J. Hanges, M. Javidan, P.W. Dorfman and V. Gupta (eds.) *Culture, Leadership, and Organizations: The GLOBE Study of 62 Societies*, Sage: Thousand Oaks, CA, 513–563.
- Carroll, A. B. (1979). A Three-Dimensional Conceptual Model of Corporate Social Performance. *Academy of Management Review*. 4, 497-505.
- Çukur, C.Ş. (2007), *Kültürel Süreçleri Nitelemek, Ölçmek ve İlişkilendirmek: Karşılaştırılmalı Kültürel Yaklaşımlar*, Erdem

- R, ve Çukur C. Ş. (Ed), Kültürel Bağlamda Yönetişel-Örgütsel Davranış, Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları, 33-46.
- De Luque, M. S. ve Javidan, M. (2004). *Uncertainty Avoidance*. In R. House, P. Hanges, M. Javidan, P. W. Dorfman, V. Gupta (Eds.), *Culture, Leadership, and Organizations: The GLOBE Study of 62 Societies*, Thousand Oaks: SAGE Publications, 602-653.
- Den Hartog, D. N. (2004). *Assertiveness*. In R. J. House, P. J. Hanges, M. Javidan, P. W. Dorfman, & V. Gupta (Ed*s.), *Culture, leadership, and organizations: The GLOBES study of 62 societies*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 395-436.
- Dobers, P. ve Halme, M. (2009). Corporate Social Responsibility and Developing Countries. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*. 16(5), 237-249.
- Egri, C.P. ve Ralston D. A. (2008). Corporate responsibility: A review of international management research from 1998 to 2007. *Journal of International Management*. 14(4), 319-339.
- Gardberg, N. A. ve Fombrun, C. J. (2006). Corporate Citizenship: Creating Intangible Assets Across Institutional Environments. *Academy of Management Review*. 34, 329-346.
- Gelfand, M. J., Bhawuk, D. P., Nishii, L. H., & Bechtold, D. J. (2004). *Individualism and Collectivism*. In R. J. House, P. J. Hanges, M. Javidan, P. W. Dorfman & V. Gupta (Eds.), *Culture, leadership, and organizations: The GLOBE study of 62 societies* (pp. 437-512). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Goddard, T. (2005). Corporate Citizenship and Community Relations: Contributing to the Challenges of Aid Discourse. *Business and Society Review*. 110(3), 269-296.
- Grayson, K. ve Rust, R. (2001). Interrater reliability. *Journal of Consumer Psychology*. 10(1-2), 71-73.
- Gürol, Y., Büyükbacı, P., ve Berkin, E. E. (2010). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramı ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Konuya Bakış. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. (43), 135-162.
- Ho, F.N., Wang, H. M. D., ve Vitell, S. J. (2011). A Global Analysis of Corporate Social Performance: The Effects of Cultural and Geographic Environments. *Journal of Business Ethics*. 107(4), 423-433.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequences, International Differences in Work-Related Values*. London: Sage Publication.
- (1983). National Cultures in Four Dimensions: A Research Based Theory of Cultural Differences among Nations. *Int. Studies of Man. & Org.* XIII(1-2), 46-74.
- (1984). *Culture Consequences*. London: SAGE Publications Ltd.
- (1991). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. London: Mc Graw-Hill.
- (1994). Management Scientists are Human. *Management Science*. 40 (1), 4-13.
- (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*. Thousand Oaks: SAGE.
- Holland, L. ve Foo, Y. B. (2003). Differences in Environmental Reporting Practices in the UK and the US: the Legal and Regulatory Context. *The British Accounting Review*. 35, 1-18.
- Holmes, S. L. (1976). Executive Perceptions

- of Corporate Social Responsibility. *Business Horizons*. 19, 34-40.
- House, R. J. , Hanges, P. J., Javidan, M., Dorfman, P. W., ve Gupta, V. (2004). *Leadership, Culture and Organizations: The GLOBE study of 62 societies*. Thousand Oaks, CA:Sage.
- Hsu ve Fied (2003). Interrater Agreement Measures: Comments on Kappa, Cohen's Kappa, Scott's Π and Aicking α . *Understanding Statistics*. 2(3), 205-219.
- Husted, B. ve Allen, D. (2006). Corporate Social Responsibility in the Multinational Enterprise: Strategic and Institutional Approaches. *Journal of International Business Studies*. 37(6), 838-849.
- Ishida, T., Fussell, S.R. ve Vossen (2007). *Intercultural Collaboration*. Lecture Notes in Computer Science, 4568, Springer-Verlag.
- Jackson, G. ve Apostolako, A. (2010). Corporate Social Responsibility in Western Europe: An Institutional Mirror or Substitute?. *Journal of Business Ethics*. 94(3), 371-394.
- Jamali D. ve Mirshak R. (2007). Corporate Social Responsibility (CSR): Theory and Practice in a Developing Country Context. *Journal of Business Ethics*. 72(3), 243-262.
- Ji, M. F. ve McNeal, J. U. (2001). How Chinese children's commercials diver from those of the United States: A content analysis. *Journal of Advertising*. 30(3), 79-92.
- Johnson, H. L. (1971). *Business in Contemporary Society: Framework and Issues*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Kabasakal, H. ve Bodur, M. (2004). *Humane orientation in societies, organizations, and leader attributes*. In R. House, P. Hanges, M. Javidan, P. Dorfman, & V. Gupta (Eds.), *Culture, leadership, and organizations: The GLOBE study of 62 societies*, Thousand Oaks, CA: Sage, 564-601.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). *Kültürel Psikoloji: Kültür Bağlamında İnsan ve Aile*. İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2004). *Child Development In Cultural Context*, Spielberger (Ed.), *Encyclopedia of Applied Psychology*. Academic Press, 368.
- Katz, J. P., Swanson, S. L., ve Nelson, L. K. (2001). Culture-based expectations of corporate citizenship: A propositional framework and comparison of four cultures. *The International Journal of Organizational Analysis*. 9 (2), 149-171.
- Kim, U., Triandis, H. C., Kağıtçıbaşı, C., Choi, S-C., ve Yoon, G. (1994). *Introduction*. In Kim et al. (Eds.), *Individualism and collectivism: Theory, method, and applications* (pp. 1-19). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Kluckhohn, F. R. ve Strodtbeck, F. L. (1961). *Variations in Value Orientations*. New York: Harper Collins.
- Kluckhohn, C. (1962). *Culture and Behavior*, New York: The Free Press of Glencoe.
- Kolbe, R. H. ve Burnett M. S. (1991). Content-analysis research: An examination of applications with directions for improving research reliability and objectivity. *Journal of Consumer Research*. 18, 243-50.
- Küskü, F. ve Zarkada-Fraser, A. (2004). An Empirical Investigation of Corporate Citizenship in Australia and Turkey. *British Journal of Management*. 15, 57-72.
- Lee, M. D. P. (2011). Configuration of external influences: The combined effects of institutions and stakeholders on corporate social responsibility strategies. *Journal of Business*

Ethics. 102(2), 281-298.

Ma, Z. ve Jaeger A. M. (2010). A comparative study of the influence of assertiveness on negotiation outcomes in Canada and China. *Cross Cultural Management: An International Journal*. 4, 333-346.

Mahoney, L. S. ve Thorne L. (2005). Corporate Social Responsibility and Long-term Compensation: Evidence from Canada. *Journal of Business Ethics*. 57(3), 241-253.

Maignan, I. (2001). Consumers' perceptions of corporate social responsibilities: A cross-cultural comparison. *Journal of Business Ethics*. 30, 57-72.

Maignan, I. ve Ralston, D. (2002). Corporate Social Responsibility in Europe and the US: Insights from Business' Self Presentation. *Journal of International Business Studies*. 33(3), 498-514.

Maignan, I., Hillebrand, B., ve McAlister, D. (2002). Managing Socially Responsible Buying: How to Integrate Non-economic Criteria into the Purchasing Process. *European Management Journal*. 20(6), 641-648.

Matten, D ve J. Moon (2008). "Implicit" and "explicit" CSR: A Conceptual Framework for A Comparative Understanding of Corporate Social Responsibility. *Academy of Management Review*. 33 (2), 404-424.

Mullen, J. (1997). Performance-based Corporate Philanthropy: How Giving Smart Can Further Corporate Goals. *Public Relations Quarterly*. 42(2), 42-48.

Muthuri, J. N. ve Gilbert, V. (2010). An Institutional Analysis of Corporate Social Responsibility in Kenya. *Journal of Business Ethics*. 98, 467-483.

Neuendorf, K. A. (2002). *The Content Analy-*

sis Guidebook. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Obalola, M., Omoteso, K., ve Adelopo, I. (2009). *Corporate Governance and Corporate Social Responsibility Practices in Africa*. In G. Aras & D. Crowther (Eds.), "Global Perspective on Corporate Governance and Social Responsibility", Aldershot, Hampshire: Gower Publishing.

Okazaki, S. ve Skapa, R. (2008). Global Web Site Standardization in the New EU Member States. *European Journal of Marketing*. 42(11/12), 1224-1245.

Orpen, C. (1987). The Attitudes of United States and South African Managers to Corporate Social Responsibility. *Journal of Business Ethics*. 6, 89-96.

 zen,  . (1995). Kamu Yönetimi Yazınımız ve  rg tler-Yönetim  alı ma Alanı: Tehlikeli İli kiler? (i inde, B. Aykaç,  . Durgun ve H. Yayman (Der) Türkiye'de Kamu Yönetimi, Ankara: Yargı Yayınevi, 2003, 319-347.

 zen,  . (1996). Bürokratik Kültür I (Yönetimsel Değerlerin Toplumsal Temelleri), Ankara: TODAİ Yayınları.

Özlem, D. (2000). *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, İstanbul: İnkilap Yayınevi.

Parboteeah, K. P. Bronson, J. W., ve Cullen, J. B. (2005). Does National Culture Affect Willingness to Justify Ethically Suspect Behaviors? A Focus on the GLOBE National Culture Scheme. *International Journal of Cross Cultural Management*. 5 (2), 123-138.

Peng, Y. S., Dashdeleg, A. U., ve Chih, H. L. (2012). Does National Culture Influence Firm's CSR Engagement: A Cross-Country Study. *International Proceedings of Economics Development & Research*. 58, 40-44.

- Peng, Y., Dashdeleg, A., ve Chih, H. L. (2014). National Culture and Firm's CSR Engagement: A Cross-Nation Study. *Journal of Marketing and Management*. 5(1), 38-49.
- Perreault, W.D. ve Leigh, L. E. (1989). Reliability of Nominal Data Based on Qualitative Judgments. *Journal of Marketing Research*. 26, 135-148.
- Pinkston, T.S. ve Carroll, A.B. (1996). A Retrospective Examination of CSR Orientations: Have They Changed?. *Journal of Business Ethics*. 15, 199-206.
- Porter, M.E.ve Kramer, M.R. (2006). Strategy and Society: The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility. *Harvard Business Review* 84(12), 78-92.
- Quazi, A. M., ve O'Brien, D. (2000). An Empirical Test of a Cross-national Model of Corporate Social Responsibility. *Journal of Business Ethics*. 25, 33-51.
- Ringov, D. ve Zolo, M. (2007). Corporate Responsibility From A Socio-institutional Perspective: The Impact of National Culture on Corporate Social Performance. *Corporate Governance*. 7(4), 476-485.
- Ronen, S. ve Shenker, O. (1985). Clustering Countries on Attitudinal Dimensions: A Review and Synthesis. *Academy of Management Review*. 10(3), 435-454.
- Russo, A. ve Pirrini, F. (2010). Investigating Stakeholder Theory and Social Capital: CSR in Large Firms and SMEs. *Journal of Business Ethics*. 91(3), 207-221.
- Sargut, A.S. (2001). *Kültürlerarası Farklılaşma ve Yönetim*, Ankara: İmge Yayıncılık.
- Schwartz, S.H. (1992). *Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries*, M. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, 25, 1-65, New York: Academic Press.
- (1999). A Theory of Cultural Values and Some Implications for Work. *Applied Psychology: An International Review*. 48(1), 23-47.
- (2006). *Value orientations: Measurement, antecedents, and consequences across nations*, R. Jowell, C. Roberts, R. Fitzgerald, & G. Eva (Ed.), *Measuring attitudes cross-nationally: Lessons from the European social survey*, 161-193, England: Sage.
- Sethi, S.P. (1975). Dimensions of corporate social performance: An analytical Framework. *California Management Review*. 17(3), 58-64.
- Silberhorn, D. ve Warren, R.C. (2007). Defining Corporate Social Responsibility: A View From Big Companies in Germany and the UK. *European Business Review*. 19(5), 352-372.
- Suchman, M.C. (1995). Managing legitimacy: strategic and institutional approaches. *Academy of Management Review*. 20, 571-610.
- Tatoğlu, Ferda Y. (2012). *Panel Veri Ekonometrisi* (İstanbul: Beta).
- Tice, D.M. ve Baumeister, R.F. (2004). Masculinity Inhibits Helping in Emergencies: Personality Does Predict the Bystander Effect. *Journal of Personality and Social Psychology*. 49(2), 420-428.
- Triandis, H. C. (1972). *The Analysis of Subjective Culture*. New York: Wiley.
- (1973). "Work and Non-work: Intercultural Perspectives", M.D. Dunnette (Ed.), *Work and non-work in the year 2001*, 29-52, CA: Books/Cole.
- (1994). *Theoretical and Methodological Approaches to The Study of Col-*

lectivism and Individualism. Individualism and Collectivism: Theory, Method, and Applications. London: Sage Publication.

----- (1995) *Individualism and Collectivism.* Boulder, CO:Westview Press.

Triandis, H.C. ve Gelfand, M.J. (1998). Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism. *Journal of Personality and Social Psychology.* 74(1), 118-128.

Trompenaars, F (1993). *Riding The Waves of Culture Understanding Diversity in Global Business.* London: Irwin Professional.

Trompenaars, F, ve Hampden-Turner, C. (1997). *Riding the waves of culture: Understanding cultural diversity in business.* (2nd ed.). London: Nicholas Brealey.

Van Der Laan Smith J., Adhikari, A., ve Tondkar, R. H. (2005). Exploring Differences in Social Disclosures Internationally: A Stakeholder Perspective. *Journal of Accounting and Public Policy.* 24(2), 123-151.

Waldman, D. A., de Luque, M. S., Washburn,

N., House, R. J., Adetoun, B., Barrasa, A., ... ve Dorfman, P. (2006). Cultural and Leadership Predictors of Corporate Social Responsibility Values of Top Management: A GLOBE Study of 15 countries. *Journal of International Business Studies.* 37, 823-37.

Welford R., Chan C. ve Man M. (2007). Priorities for corporate social responsibility: A survey of businesses and their stakeholders. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management.* 15: 52-62.

Williams, S. M. (1999). Voluntary Environmental and Social Accounting Disclosure Practices in The Asia-Pacific Region: An International Empirical Test of Political Economy Theory. *The International Journal of Accounting.* 34 (2), 209-238.

Zyglidopoulos, C. S. (2002). The Social and Environmental Responsibilities of Multinationals: Evidence from the Brent Spar Case. *Journal of Business Ethics.* 36 (1-2), 141-151
<http://www.globalreporting.org/Pages/default.aspx>.

ÖZ

Uluslararası İşgücü Kanunu Çerçevesinde Türkiye’de Yabancıların Çalışması

Türkiye’de yabancılar sınırlı ve şartlara bağlı olarak çalışma hakkına sahiptirler. Yabancıların çalışmasının temel şartlarından olan çalışma izni 2003 yılından itibaren Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından verilmektedir. Çalışma mevzuatı içerisinde çok sayıda yabancıya istisnai veya ayrıcalıklı kuralları uygulanır. Çalışan yabancılar ve işverenleri mevzuata uyum bakımından ciddi olarak denetlenmekte olup hukuka aykırılık durumunda idari yaptırımlar ile sınırdışı edilme cezası uygulanmaktadır. Yabancı istihdamına ilişkin işlemleri ve politikaları merkezileştirme hedefindeki Uluslararası İşgücü Kanunu yabancı istihdamı konusunda önemli değişiklikler getirmektedir. Kanun; merkezi yabancı istihdam politikası ve kurumlarının oluşturulmasını, nitelikli yabancı işgücünün teşvik edilmesini ve yabancıların çalışma kurallarının yeniden belirlenmesini sağlamaktadır.

JEL Sınıflaması: J61, K31, K37

Anahtar Kelimeler: Yabancıların Çalışması, Çalışma İzni, Denetim, İstisnalar, Uluslararası İşgücü Kanunu

ABSTRACT

Working of Foreigners in Turkey in the Context of International Workforce Law

Foreigners in Turkey have right to work limitedly and conditionally. Work permit, one of the basic conditions of working of foreigners, is issued by Ministry of Labor and Social Security since 2003. Exceptional or privileged rules are applied to kinds of foreigners inside the working regulations. Working foreigners and their employer are severely audited in the context of compliance with the working rules and administrative sanctions and deportment are applied in the case of illegality. International Workforce Law, whose objective is to centralize the procedures and policies regarding employment of foreigners, makes significant changes in the employment of foreigners. The law provides to set centralized institutions and policies of employment of foreigners, to encourage qualified foreign labor and to determine rules of working of foreigners again.

JEL Classification: J61, K31, K37

Keywords: Working of Foreigners, Work Permit, Audit, Exceptions, International Workforce Law

Uluslararası İşgücü Kanunu Çerçevesinde Türkiye’de Yabancıların Çalışması

Baki ERKEN *

GİRİŞ
Uluslararası göç anlamında uzun süre kaynak ve geçiş ülkesi olan Türkiye artık hedef ülke haline gelmiştir. Türkiye, çevre ülkelerin sorunları nedeniyle zorunlu kitlesel göçlere maruz kalırken gelişen ekonomisi nedeniyle ciddi istihdam fırsatları sunmaktadır. Bu durum Türkiye’nin hayat koşullarını yükseltmek isteyen coğrafya insanları için kalınması hedeflenen ülkelerden biri olmasına neden olmuştur. Dışa açılım ve uluslararası hukuka uyumun artması özellikle batılı ülkelerden gelen yabancılar için ülkeyi bir çekim merkezi haline getirmiştir. Kültürler arası uyumun bir sonucu olarak artan aile birleşimleri de evlenen yabancıların belirli bir yıla kadar ülkede çalışması sonucunu doğurmaktadır (Erken,

2013, s.13-14). Tüm bu nedenlerle, Türkiye’de daha önceki yıllarda hiç olmadığı kadar yabancıların çalıştığı görülmektedir.

Yabancıların çalışması tüm modern devletler için bir gerçeklikken bu olguya yönelik mevzuatın ve kuralların hazırlanması da bir zorunluluktur. Devletler uluslararası hukuka uygun olarak yabancılarla çalışma hakkı sunarken kendi takdir yetkileri içerisinde bu hakkın şartlarını ve sınırlarını belirler. Türkiye de yabancılarla sınırlı ve şartlara bağlı olarak çalışma hakkı sunarken buna yönelik mevzuat hazırlamıştır. Ülkede varolan yabancıların yoğun çalışma talepleri yabancılarla özel çalışma mevzuatının hazırlanmasını zorunlu kılmıştır. Artık yabancıların çalışması ve buna ilişkin mevzuat ülkenin değişmez gündem maddelerinden birisidir.

Türkiye’nin uluslararası alanda karşılaştığı gelişmeler yabancılarla ilişkin kuralları dinamikleştirmiş, bu alandaki mevzuat çalışmalarının sürekli olmasına neden olmuştur.

* Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü Çalışma Uzmanı - Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Doktora Öğrencisi bakierken@csgeb.gov.tr
Gönderim Tarihi: 16.05.2016 Kabul Tarihi: 29.08.2016

tur. Türkiye’de yabancıların çalışma kural-ları ilk olarak 2003 yılında çalışma izinlerini düzenleyen bir kanunla belirlenmiştir. Bu tarihe kadar farklı çeşitli kamu kurumların-ca verilen çalışma izinleri artık Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından ve-rilmektedir. Yabancıların çalışma izinlerini düzenleyen kanun olan 4817 sayılı Yaban-cıların Çalışma İzinleri Hakkındaki Kanun¹ yerine 2016 yılında 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu² çıkartılmıştır. Kanun, ya-bancıların istihdamı ile ilgili genel bir kanun olarak yabancıların çalışmasında önemli de-ğişiklikler getirmektedir.

Fakat Türkiye’de çalışmak isteyen yaban-cılar ve yabancı çalıştırmak isteyen işveren-ler çalışma kurallarını yeterince bilmemek-tedir. Konunun anlatılması bir zorunluluk arzlemektedirken geniş ve anlaşılması zor bir mevzuat ve ilgili idarelerin farklı uygulamaları nedeniyle bu kuralları açıklamak zordur. Ayrıca, bu konudaki teorik çalışmalar ye-tersiz kalmaktadır. İşte bu makale belirtilen bu alanlardaki eksikliği önemli ölçüde gide-recektir. Makale, mevzuat ve uygulamaları birleştirerek Türkiye’de yabancıların çalış-masını sistematik, anlaşılır ve kapsamlı bir biçimde açıklamak amacındadır.

1. YABANCILARIN ÇALIŞMA HAKKI, SINIRLANMASI VE ŞARTLARI

Yabancıların çalışma hakkının incelen-mesi öncelikle yabancıların tanımlanması ile mümkündür. Yabancı kavramı genelde va-tandaşlık üzerinden tanımlanır; yabancı, bir devlete ya da kişiye göre bulunulan ülkenin vatandaşı olmayan kişi demektir. Birleşmiş Milletler (BM), Uluslararası Göç Örgü-tü’nün ilk kez 2004 yılında yayımladığı Göç

Terimleri Sözlüğü ile yabancıyı aynı şekil-de tanımlamıştır (Uluslararası Göç Örgütü, 2013, s.97). Yabancıların vatandaşlık üzerin-den tanımlanması Türk hukuku açısından da geçerlidir. Yani, Türkiye’ye göre yabancı Türk vatandaşı olmayan kişidir. Kanunlarda yabancı ilk olarak 2003 yılında 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Ka-nunda tanımlanmıştır. Buna göre, yabancı; 403 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununa göre Türk vatandaşı sayılmayan kişidir. Bu ka-nunu yürürlükten kaldıran 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununda³ Türk vatandaşı; “Türkiye Cumhuriyeti devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan kişi” olarak tanımlanmış-tır. Aynı tanımlamayı 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu⁴ ve 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu da yap-mıştır.

1.1. Yabancıların Çalışma Hakkı ve Si-nirlanması

Çalışma evrensel olarak kabul edilen temel haklardandır. Çalışma hakkı sosyal haklardan olup sosyal devletin sağlama-sı gereken hakların başında gelir. Anayasa sosyal devlet ilkesini gerçekleştirme gö-revini sadece devlete bırakmış değildir. Bu kapsamda çalışma hakkının işletilmesi ve korunması için çalışma yaşamının tarafları-nın da sorumlulukları vardır (Süzek, 2009, s.54). Çalışma hakkının ulusal anayasalarda

¹ 27/2/2003 tarih ve 4817 sayılı Kanun, 6/3/2003 tarih ve 25040 sayılı RG

² 28/7/2016 tarih ve 6735 sayılı Kanun, 13/8/2016 tarih ve 29800 sayılı RG

³ 29/5/2009 tarih ve 5901 sayılı Kanun, 12/6/2009 tarih ve 27256 sayılı RG

⁴ 4/4/2013 tarih ve 6458 sayılı Kanun, 11/4/2013 tarih ve 28615 sayılı RG

düzenlenmesinin bir örneği olarak, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda çalışma hakkı “Çalışma herkesin hakkı ve ödevidir” şeklinde düzenlenmektedir (Madde 49). Burada çalışma hakkının diğer bazı temel haklardan ayıran önemli bir özelliği belirtilir; çalışma aynı zamanda bir ödevdir. Fakat bu ödevin yapılması ancak belirli şartların gerçekleşmesine bağlıdır (Kaboğlu, 2009, s.45).

İnsan haklarının evrenselliği ilkesi temel hak ve hürriyetlerin yararlanmasında vatandaş ile yabancı arasındaki eşitliği de kapsamaktadır. Buna göre, bir yabancı bulunduğu ülkede temel hak ve hürriyetlere sahip olmalı ve vatandaşlardan ayırt edilmeksizin bunlardan eşit olarak yararlanmalıdır (Aybay, 2010, s.51). BM’nin kabul ettiği İnsan Hakları Evrensel Bildirisi⁵ ile Avrupa Konseyi’nin kabul ettiği Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi⁶ (AİHS) temel hak ve hürriyetlerin ayırım yapılmaksızın herkese tanınmasını ve insanların eşit bir şekilde bu hak ve özgürlüklerden yararlanmasını düzenlenmiştir. Sosyal ve ekonomik haklar yabancılara geniş olarak tanınan haklar grubunu oluşturur. Bununla beraber bu hakların kullanımında önemli sınırlamalar ve şartlar da bulunmaktadır. Çalışma hakkı da yabancılara tanınan en temel haklardandır.

Türkiye imzaladığı uluslararası sözleşmelerle yabancıların temel hak ve hürriyetlerini kabul etmiş ve bunları iç hukuka yansıtmıştır. Yabancıların çalışması geçmişten bu yana mevzuatta yer almaktadır. Buna ilişkin düzenlemeler ve yabancıların çalışmasına ilişkin içerikleri şöyledir (Töre, 2014, s.157-160):

- ✓ 2007 sayılı Türkiye’deki Türk Vatan-

daşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun⁷: Türk vatandaşlarına hasredilen iş ve meslekleri belirtmiştir.

- ✓ Mültecilerin Hukuki Durumu Hakkında Sözleşme⁸: Mültecilerin bulundukları ülkedeki çalışma haklarını düzenlenmektedir.
- ✓ Ankara Anlaşması⁹, Katma Protokol¹⁰ ve Ortaklık Konseyi Kararları: Üye olunması durumunda, Türkiye’de AB vatandaşlarının serbest dolaşım ve çalışma hakkını düzenlemiştir.
- ✓ Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun: Türkiye’de yabancıların çalışma izinlerini düzenlemiştir.

1982 Anayasası’nda yabancıların temel hak ve hürriyetlere sahip olduğu dolaylı şekilde belirtilirken kanunla sınırlama vurgulanmıştır. Türk mevzuatında çalışma hakkına ilişkin eşitlik gereği, prosedürler ve bazı kazanımlar hariç olmak üzere, çalışan bir yabancıнын sosyal güvenlik, ücret ve sendikal haklar gibi haklarının vatandaştan farklı olması beklenemez. Yabancıların çalışma hakları bazı temel kanunlarda yer almaktadır. Bunlardan, 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu yabancıların çalışma hakkını,

⁵ 10 Aralık 1948 tarihinde kabul edilmiş ve 27/05/1949 tarih ve 7217 Sayılı RG’de yayımlanmıştır.

⁶ 4 Kasım 1950 tarihinde kabul edilmiş ve Türkiye 9 Mart 1954 tarih ve 8662 sayılı RG’de yayımlayarak onaylamıştır.

⁷ 16/06/1932 tarih ve 2126 sayılı RG’de yayımlanmıştır.

⁸ 28/07/1951 tarihinde imzalanmış ve Türkiye 29/8/1961 tarih ve 1098 sayılı RG’de yayımlayarak onaylamıştır.

⁹ 12/09/1963 tarihinde imzalanmış ve 17/09/1964 tarih ve 11858 sayılı RG’de yayımlanmıştır.

¹⁰ 23/11/1970 tarihinde imzalanmış ve 29/12/1972 tarih ve 14406 sayılı RG’de yayımlanmıştır.

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu¹¹ yabancıların sosyal güvenlik hakkını ve 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu¹² yabancı işçilerin sendika haklarını düzenlemektedir.

Türkiye yabancıların çalışma hakkı ile ilgili uluslararası sözleşmeler imzalamış ve bunlara taraf olmuştur. Başta BM'nin insan hakları ile ilgili çok taraflı sözleşmelerine, özellikle de uluslararası hukukça korunan yabancılara ilişkin sözleşmelere taraf olmuştur. Yine, yabancıların çalışması ikili anlaşmalarla karşılıklı olarak düzenlenmektedir. Türkiye, Federal Almanya başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesi ile bu türden antlaşmalar yapmıştır.¹³ Fakat Türkiye yabancıların ikamet ve çalışmalarına ilişkin genel kanunları yürürlüğe koyduğundan bu türden hükümleri ikili antlaşmalarla düzenleme yoluna pek gitmemektedir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ile imzalanan anlaşma¹⁴ buna önemli bir istisnadır. Yabancıların çalışması konusunda Türk devletinin uymayı taahhüt ettiği kurallar bütününden birisi de Avrupa Birliği (AB) mevzuatıdır. Türkiye AB'ye üye olma durumunda yabancıların çalışması bakımından devletin takdir yetkisi önemli ölçüde sınırlanacaktır. AB temel anlaşmalarının üye ülkeler arasındaki serbestileri düzenleyen maddeleri uyarınca, üye ülke vatandaşları AB sınırları içerisinde işçilerin, hizmetlerin, sermayenin ve yerleşmenin serbestisinden yararlanırlar (Karaca, 2006, s.172-180).

Uluslararası sözleşmeler vatandaşlara tanınan hakların yabancılara da tanınmasını öngörürken iç hukukun getirdiği sınırlamaları saklı tutmuştur. Başka bir deyişle, uluslararası kurallara riayet ederek devletlerin

yabancıların haklarını sınırlamasında takdir yetkisi vardır. Anayasanın 16. maddesinde “Temel hak ve hürriyetlerin, yabancılar için, milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlanabileceği” hükmü yer almaktadır. Yabancıların sınırlı olarak ya da şartlarını yerine getirerek kullanabileceği haklarından birisi de çalışma hakkıdır. Çalışma hakkının yabancılar için sınırlanmasının nedeni hem kamu düzeni ve kamu güvenliği hem de ulusal istihdam ve ekonomi ile ilgili olmasıdır. Ayrıca çalışma hakkının bir kişiye başta ikamet olmak üzere birçok sosyal ve ekonomik hak getirmesi nedeniyle bu hakkın yabancılara özenle yararlandırılması gerektiği kabul edilen bir ilkedir (Çelikel, 2013, s.128).

Anayasal ilke olan yabancılar için temel hak ve hürriyetlerin kanunla sınırlanması ilkesinin yanında, mevzuatta Bakanlar Kurulu'na yabancıların özellikle yurtda ikamet ve seyahat etme gibi haklarını sınırlamada bazı yetkiler verilmiştir. Örneğin, 6458 sayılı Kanunda yabancılara vize ve pasaport ile ilgili şartlar koymaya Bakanlar Kurulu'nun yetkili olduğu hükmü yer almaktadır. 4817 sayılı Kanunun yürürlükten kaldırdığı 2007 sayılı Kanunda Bakanlar Kuruluna yabancılar bazı meslek ve işlerden yasaklama yetkisi verilmekteydi (Kıral, 2006, s.89). Benzer bir şekilde, 6735 sayılı Uluslararası İşgücü

¹¹ 31/5/2006 tarih ve 5510 sayılı Kanun, 16/6/2009 tarih ve 26200 sayılı RG

¹² 18/10/2012 tarih ve 6356 sayılı Kanun, 7/11/2012 tarih ve 28460 sayılı RG

¹³ Türkiye'nin imzaladığı sosyal güvenlik antlaşmaları için bkz. (http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/yabancilar.portal?page=sosyal_guvenlik)

¹⁴ 19 Temmuz 1999 tarihinde imzalanan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Hükümeti Arasında İki Ülke Vatandaşlarına İlave Kolaylıklar Tanınmasına İlişkin Anlaşma

Kanununda Bakanlar Kurulu’na çalışma iznini sınırlama yetkisi verilmektedir. Bu yetki aslında yabancıların çalışma hakkının sınırlanması anlamına gelmektedir.

1.2. Yabancıların Çalışma Hakkının Şartları

Literatürde yabancıların çalışma haklarını kullanabilmelerinin üç temel şarta bağlı olduğu belirtilmiştir: ikamet tezkeresi alınması, çalışma izninin alınması ve mevzuatta yabancıların çalışmasını engelleyici bir hüküm bulunmaması (Çiçekli, 2004, s.22). Türk hukukuna göre bu şartları güncellersek,

- ✓ Türkiye’ye giriş şartlarını taşımak,
- ✓ Çalışma izni almak,
- ✓ Çalışılacak işin yabancılara yasaklanmaması

yabancıların Türkiye’de çalışması için temel şartlardır.

Yabancıların Türkiye’ye girişinde temel üç şart aranır:

- ✓ Geçerli pasaport veya pasaport yerine geçen belgelerin yetkili makamlara gösterilmesi,
- ✓ Türkiye’ye giriş yasağının olmaması,
- ✓ Türkiye’ye giriş amacını gösteren vize sahibi olunması.

6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununa göre, Türkiye’ye girişler sınır kapılarından, geçerli pasaport veya pasaport yerine geçen belgelerle yapılır. Pasaport süresinin talep edilen vize veya ikamet izin süresinden 60 gün fazla olması gereklidir. Uluslararası koruma kapsamındaki yabancılar bu kuraldan istisnadırlar. Aynı kanuna göre, bazı yabancıların ülkeye

girişlerine izin verilmemektedir. Pasaport Kanunu¹⁵ da benzer bir hükme yer vererek bu yabancıları tek tek saymıştır. Bu yabancılar genellikle sağlık ve güvenlik açısından sorunlu olanlar ile ülkede kalma nedenlerini ispat edemeyenlerdir. Ayrıca ülkeye girecek yabancıların yetkili makamlarca en fazla 5 yıllığına uygulanabilen ülkeye girişi yasaklanan yabancılardan olmamaları gerekir.

Uluslararası antlaşmalar ve 6458 sayılı Kanunda yer alan istisnalar saklı kalmak üzere, yabancıların ülkeye girebilmeleri ancak vize almaları şartına bağlıdır. Genel kural olarak yabancıların vatandaşı oldukları veya yasal olarak bulundukları ülkedeki konsolosluklardan aldıkları amaçlarına uygun vizeyle ülkeye giriş yapmaları gerekir. İstisnai durumlarda ise sınır kapılarının bağlı olduğu valiliklerden vize alınır. Vizeler Türkiye’de doksan güne kadar kalacak yabancılar için geçerli olup bu süreden fazla kalacak yabancıların ikamet izni almaları zorunludur. Vizenin veya vize muafiyetinin Türkiye’de sağladığı kalış süresi, her yüz seksen günde doksan günü geçemez.

Çalışma amaçlı vizenin yasal dayanağı çalışma iznidir. Başka bir deyişle, Türk dış temsilciliklerinin çalışma vizesi verebilmesi için yabancının çalışma izni alması gereklidir. Çalışma izninin geçerli olabilmesi için de çalışma vizesi alınması gereklidir. Yurda çalışma vizesi ile giren yabancı geçerli çalışma izni olmak kaydıyla sonraki yurda girişlerinde çalışma vizesi almasına gerek yoktur. Çalışma izni Çalışma ve Sosyal Güvenlik

¹⁵ 15/7/1950 tarih ve 5682 sayılı Kanun, 24/7/19950 tarih ve 7564 sayılı RG

Bakanlığı tarafından verilir. 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu, “Yabancıların çalışma izni olmaksızın Türkiye’de çalışmaları veya çalıştırılmaları yasaktır” demek suretiyle bu şartı hüküm altına almıştır. Fakat ülkemizde çalışmak için çalışma amaçlı vize olarak giriş yapmak tek yol değildir. Yurttan geçerli ikamet izni ile bulunan bir yabancı çalışma iznine başvurabilir ve çalışma izni alabilir. Uluslararası İşgücü Kanununa göre, yurtdışından yapılan başvuruya istinaden çalışma izni verilen yabancı, çalışma izninin geçerliliğinin başladığı tarihten itibaren altı ay içerisinde Türkiye’ye gelmek zorundadır. Bu süre içerisinde Türkiye’ye gelmeyen yabancının çalışma izni iptal edilir.

2013 yılında 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu çıkmadan önce çalışma izni alan yabancıların ülkeye giriş yaptıktan sonra otuz gün içinde İçişleri Bakanlığına ikamet izni almak için başvurmaları zorunluydu. Yani ikamet izni çalışma izni ve çalışma vizesi için zorunlu bir aşamaydı. İlgili hükümleri 11.04.2014 tarihinde yürürlüğe giren 6458 sayılı Kanun uyarınca, çalışma izni ikamet izni yerine geçtiğinden artık yurda giriş yapan yabancıların ayrıca ikamet izni almalarına gerek yoktur. Çalışma izninden muaf tutulanlar da aynı hükme tabiidir. 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu da aynı hükmü düzenlemiştir. Çalışma izninin ikamet izni yerine geçmesi kuralına kanunla getirilen tek istisna öğrencilere verilecek çalışma izninin öğrenci ikamet iznini sona erdirmemesidir.

Yabancıların Türkiye’de çalışabilmeleri için temel şartlarından birisi de talep edilen

mesleğin yabancılara yasaklanmamasıdır. 2007 sayılı Kanun çok sayıda iş ve meslekte Türk vatandaşı olmayan kişileri yasaklamaktaydı. Bu iş ve mesleklerden çoğu zanaat veya esnaf kapsamında serbest olarak yapılabilecek iş ve mesleklerdi. 1932 tarihli bu kanunun amacı Türk vatandaşlarına iş sahası açmaktı (Alp, 2004, s.34). 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun 2007 sayılı Kanunu yürürlükten kaldırarak diğer kanunlarda yer alan yabancıların çalışamayacağı iş ve mesleklere dair hükümlerin saklı olduğunu hüküm altına almıştı. 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu ise yabancılara yasak meslekleri yapacak yabancıların çalışma izinlerinin reddedileceğini belirtmiştir. Yabancılara yasak meslekler ilgili kanunlarda ayrı ayrı düzenlenmektedir. Kanun değişiklikleriyle yabancılara yasak mesleklerin giderek azaldığı görülmektedir. 1219 sayılı Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanunda değişiklik yapan 2011 yılında çıkan bir Kanun Hükmünde Kararname (KHK)¹⁶ ile doktorluk yabancılara yasak mesleklerden çıkartılmıştır. Aynı KHK ile 6283 sayılı Hemşirelik Kanununda değişiklik yapılarak hemşireler için Türk olma şartı kaldırılmıştır. Özellikle denizcilik, hukuk ve sağlık alanlarındaki mesleklerin yabancılara yasak olduğu görülmektedir. 2016 yılı itibariyle şu meslekler yabancılara yasaktır (Çalışma Genel Müdürlüğü, 2016):

¹⁶ 11.10.2011 tarih ve 663 sayılı Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK, 02.11.2011 tarihli ve 28103 sayılı R.G

- ✓ Dişçilik
- ✓ Ebelik
- ✓ Eczacılık
- ✓ Veterinerlik
- ✓ Özel hastanelerde müdürlük
- ✓ Gemi adamlığı
- ✓ Avukatlık
- ✓ Noterlik
- ✓ Gümrük müşavirliği
- ✓ Güvenlik görevliliği

2. YABANCILARIN ÇALIŞMA İZİNLERİ

2003 yılında yabancıların çalışma izni ile ilgili kanun çıkmadan önce, Türkiye’de yabancıların çalışma izinleri birçok kanuna tabi olarak birçok kurum tarafından verilmekteydi. Dağınık mevzuatı tek merkezde toplamak ve denetimi sağlamak amacıyla 4817 sayılı Yabancıların Çalışması Hakkında Kanun çıkartılmıştır. Kanunun en önemli hedeflerinden birisi çalışma iznini tek elden vermektir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2003, s.5-6). Fakat Bakanlık izin verme yetkisini tamamen almamış, istisnai olarak bazı kurumlar ilgili kanunlar gere-

ğince çalışma izni verme yetkisini elinde bulundurmaya devam etmekteydi. Serbest bölgelerde çalışacak yabancılara Ekonomi Bakanlığı (eskiden Dış Ticaret Müsteşarlığı), kamu ve özel üniversitelerde çalışacak yabancı öğretim görevlilerine (Yükseköğretim Kurulu) YÖK ve (gerekli şartları taşımak ve karşılıklı ilkesi uyarınca) yabancı serbest muhasebeci mali müşavirlere Başbakanlık çalışma izni vermeye devam ediyordu. Ayrıca, bazı kurumlar da yabancıları istihdam etme yetkisini elinde bulundurmaktaydı.¹⁷ İşte, 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu neredeyse tüm çalışma izni ve çalışma izni muafiyetlerinin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından verilmesini sağlayarak büyük ölçüde uygulama birliği getirmiştir.

Yabancıların ülkeye çalışma amaçlı girişlerinin artışının sonucu olarak, Türkiye’de yabancılara verilen çalışma izinleri her yıl artmaktadır. Son yılda (2015) ise 60 binden fazla yabancıya çalışma izni verilmiştir. Çalışma izinleri içerisinde süreli çalışma izinleri ağırlıktayken bağımsız çalışma izinleri çok nadirdir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2016).

Tablo 1: Yıllara ve Türlere Göre Çalışma İzinleri, 2010-2015

Yıl	Çalışma İzin Türleri			Toplam
	Süreli	Süresiz	Bağımsız	
2010	14.098	101	2	14.201
2011	17.318	132	16	17.466
2012	32.190	80	9	32.279
2013	45.725	94	9	45.828
2014	52.206	95	3	52.304
2015	64.426	117	4	64.547

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

¹⁷ Çalışma izni veren kurumlar dışında ilgili kanunlar uyarınca yabancı istihdam etme yetkisi bulunan kurumlar: Başbakanlık, Milli Savunma Bakanlığı, Ekonomi Bakanlığı, Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, Karayolları Genel Müdürlüğü, Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü, Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü, Refik Saydam Hıfzısıhha Enstitüsü, Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü, TÜBİTAK, TÜİK, Türk Patent Enstitüsü’dür.

2.1. Çalışma İzni Türleri ve Süreler

Yeni kanun süresiz çalışma izni dışında çalışma izni sürelerini değiştirmemiştir. Yabancıya, iş veya hizmet sözleşmesinin süresini aşmamak koşuluyla, belirli bir işyerinde veya bunların aynı işkolundaki işyerlerinde belirli bir işte çalışmak şartıyla ilk başvuruda en çok bir yıl geçerli çalışma izni verilir. Yabancıya aynı işverene bağlı olarak ilk uzatma başvurusunda en çok iki yıl, sonraki uzatma başvurularında ise en çok üç yıla kadar çalışma izni verilir. Ancak, farklı bir işveren yanında çalışmak üzere yapılan başvurular ilk başvuru olarak değerlendirilir. 4817 sayılı Kanunun öngördüğü ilk uzatmada aynı meslekte çalışma şartı kaldırılmış, fakat aynı işverene bağlı çalışma diğer uzatma başvuruları için de getirilmiştir. Kısacası, bir yabancıya çalışma izin sürelerinin kesintisiz ve en yüksekte verildiğini düşünürsek bu yabancı; 1 + 2 + 3 + (en az) 2 yıl ve + süresiz çalışma izni alabilir.

Türkiye’de uzun dönem ikamet izni veya en az sekiz yıl kanuni çalışma izni olan yabancılar süresiz çalışma iznine başvurabilir. Önceki kanunda altı yıl olan süresiz çalışma iznine başvuru şartı sekiz yıla çıkartılmıştır. Süresiz çalışma izni olan yabancı, uzun dönem ikamet izninin sağladığı tüm haklardan yararlanır. Süresiz çalışma izni olan yabancı, özel kanunlardaki düzenlemeler hariç, sosyal güvenliğe ilişkin kazanılmış hakları saklı kalmak ve bu hakların kullanımında ilgili mevzuat hükümlerine tabi olmak şartıyla, Türk vatandaşlarına tanınan haklardan yararlanır. Süresiz çalışma izni olan yabancı, seçme, seçilme ve kamu görevlerine girme hakkı ile askerlik hizmeti yapma yükümlülüğü yoktur.

Çalışma izni genelde bir işverene bağlı olarak verilirken bağımsız çalışma izni buna istisna oluşturur; doğrudan yabancıya ilişkindir. 5510 sayılı Kanunda bağımsız çalışan; “başka şahısları istihdam etsin veya etmesin kendi ad ve hesabına çalışan yabancı” olarak tanımlanmıştır. Fakat 4817 sayılı Kanunun uygulama döneminde kendi ad ve hesabına çalışsa da şirket ortakları ve işletme sahiplerine izinler bağımsız olarak değil genel çalışma izni olarak verilmekteydi. 6735 sayılı Kanun ise şirket ortakları ile profesyonel meslek mensubu yabancılara çalışma izni verilmesini öngörmüştür. Şirket ortakları; limited şirketlerin şirket ortağı olan müdürü, anonim şirketlerin şirket ortağı olan yönetim kurulu üyesi ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketlerin yönetici olan komandite ortağı ile sınırlandırılırken profesyonel meslek mensubu yabancılar için diğer kanunlarda belirtilen özel şartların sağlanması şartı getirilmiştir. Bağımsız çalışma izninin verilmesinde yabancıya niteliği ve ülke ekonomisine katkısı önemlidir. Bağımsız çalışma izni için getirilen Türkiye’de en az beş yıl kanuni ve kesintisiz olarak ikamet etmiş olmaları şartı ise kaldırılmıştır. Bağımsız çalışma izni ancak süreli olarak düzenlenir.

Uluslararası İşgücü Kanunun getirdiği en önemli yeniliklerden birisi olan Turkuaz Kart aynı zamanda bağımsız çalışma izni benzeri bir uygulamadır. Sahibi yabancıya süresiz çalışma izni veren Turkuaz Kart işverene bağlı olmaksızın verilmektedir. Dolayısıyla, bir işveren olsun ya da olmasın Turkuaz Kart sahibi yabancı en baştan çalışma hakkını elde etmektedir. Bu haliyle Turkuaz Kart yabancıların bağımsız çalışmasını yaygınlaştırmaktadır.

2.2. Çalışma İzni Başvurusu ve Değerlendirilmesi

Çalışma izni başvuruları yurtiçinde doğrudan Bakanlığa, yurtdışında yabancının vatan-daşı olduğu veya yasal olarak bulunduğu ülkedeki Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçilikleri veya Başkonsolosluklarına yapılır. Yurtdışı başvuruları çalışma vizesi başvuru-su olarak yapılır ve bu makamlarca Bakanlığa iletilir. Başvurunun kabulü halinde işveren Bakanlığa e-devlet üzerinden elektronik başvuru yaparak başvuruyu devam ettirir. Yurtiçi başvuruları ise doğrudan elektronik başvuru ile başlar. Çalışma izni uzatma başvurusu yurtiçi başvuru olarak yapılır. Bu başvuru çalışma izni süresinin dolmasına altmış gün kalmasından itibaren ve her durumda çalışma izni süresi dolmadan yapılır. Elektronik başvuruda yabancıya ve işverene ait bilgiler ve gerekli belgeler sisteme girilir. Bundan sonra elden teslim edilmesi gereken belgeler Bakanlığa süresi içinde ulaştırılır. Böylece başvuru elektronik ortamda ve yazılı yapılarak tamamlanmış olur. Fakat eğer istenirse diğer belgelerin ulaştırılması da zorunludur.

6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu çalışma iznine başvurusunda yeni bir uygulama getirmektedir. Kanun, yabancı ve yabancı çalıştıracak işverenin yanında bir başka kişiye başvurma yetkisi vermektedir: yetkili aracı kurum. Kanun, yetkili aracı kurumu “nitelikleri ve görev çerçevesi yönetmelikle belirlenen ve Bakanlık tarafından yetkilendirilen kurum veya kuruluş” olarak tanımlamaktadır. Buradan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın çalışma iznine başvurma bakımından bazı özel kuruluşları yetkilendireceği anlaşılmaktadır. Böylece

yabancı istihdam büroları olarak adlandırılabilcek özel kuruluşlar ortaya çıkacaktır.

Bakanlık başvuruyu öncelikle usul yönünden inceleyecektir. Başvuru; süre, yetki ve başvuru yeri şartları bakımından incelenir ve belge kontrolü yapılır. Başvuru şartlarından birinin olmadığı anlaşıldığında başvuru kabul edilmez. Başvurunun eksik evrak ile yapıldığı durumlarda ise sistem üzerinden evrak istenir. Yine, ilgili mercilerden görüş alınır. Özellikle dış başvurular için Dışişleri Bakanlığı’nın ve her başvuru için İçişleri Bakanlığı’nın görüşü esastır. Çalışma izni başvurusunun değerlendirilmesi eğer onay ile sonuçlanırsa harç yatırılması gerekmektedir. Başvuruda eksik bilgi veya belgelerin olması halinde, bu eksiklikler tamamlanincaya kadar başvurunun değerlendirilmesi ertelenir. Erteleme süresi, zorunlu sebeplerin varlığı dışında otuz günü aşamaz. Erteleme süresi sonunda eksiklikleri tamamlanmayan başvurular reddedilir.

Çalışma izni başvurularının değerlendirilmesi aşamasında yapılan bir diğer uygulama da ön izin incelenmesidir. 4817 sayılı Kanunda ön izin, mesleki hizmetler kapsamında çalışacak yabancılara akademik ve mesleki yeterlilik ile ilgili işlemleri tamamlanincaya kadar bir yılı geçmemek üzere verilen izindir. Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliği¹⁸ ile birlikte, öğretmenler için Milli Eğitim Bakanlığı’ndan ve sağlık mensupları için Sağlık Bakanlığı’ndan mesleki yeterliliklerini gösteren ön izin belgesinin alınması zorunlu hale gelmişti. Yeni kanun bu uygu-

¹⁸ Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliği, 29.08.2003 tarih ve 25214 sayılı RG

lamayı devam ettirerek üniversitelerde çalışacak yabancı öğretim elemanlarını da bu kapsama almıştır. Fakat bu yabancılar için kanun özel bir ayrıcalık getirerek YÖK'ün vereceği ön izin üzerine belirli kriterler hariç Bakanlığın değerlendirme yapmadan izin vermesini öngörmüştür. Bu kriterler kamu düzeni ve güvenliği ile 6458 sayılı Kanunda geçen yabancıların sınırdışı edilmesini gerektirecek durumlara ilişkindir. Bir de 6735 sayılı Kanun Ar-Ge personeli olarak çalışacak yabancıların çalışma izni başvurularında Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının olumlu görüşünü zorunlu kılmıştır. Bu uygulama ön izin benzeridir.

Bu aşamalardan sonra çalışma izin başvuruları esastan değerlendirilir. 6735 sayılı Kanun çalışma izni başvurusunun uluslararası işgücü politikasına göre değerlendirileceğini hüküm altına almıştır. Uluslararası işgücü politikası ise;

- ✓ Uluslararası işgücü hareketliliği ve bölgesel gelişmeler,
- ✓ Göç Politikaları Kurulu kararları,
- ✓ İstihdam ve çalışma hayatına ilişkin gelişmeler,
- ✓ Sektörel ve ekonomik dönemsel değişiklikler,
- ✓ Kalkınma planları ve programları,
- ✓ Yabancıların uyuğunda bulunduğu ülkeyle ikili ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkiler,
- ✓ Türkiye'nin taraf olduğu ikili veya çok taraflı anlaşmalar ve uluslararası sözleşmeler,
- ✓ Kamu düzeni, kamu güvenliği ve kamu sağlığı unsurlarından oluşur.

6735 sayılı Kanun çalışma izni başvurularının red nedenlerini saymıştır. Aşağıda reddedilecek çalışma izni başvurularından temel olanlar belirtilmiştir:

- ✓ Uluslararası işgücü politikasına uygun olmayan,
- ✓ Yabancı istihdam edilmesine ilişkin gerekçesi yeterli görülmeyen,
- ✓ Yabancılar yasak iş ve meslekler için yapılan,
- ✓ Gerekli nitelik ve uzmanlığı taşımadığı anlaşılan yabancılar ilişkin olan,
- ✓ Türkiye'ye girişlerine izin verilmeyecek veya vize verilmeyecek veya sınırdışı edilecek yabancılar ilişkin olan,
- ✓ Kamu düzeni, kamu güvenliği veya kamu sağlığı açısından Türkiye'de çalışmasında sakınca görülen yabancılar ilişkin olan.

Usulüne uygun olarak yapılan başvurular, belgelerin eksiksiz olması kaydıyla Bakanlık tarafından en geç otuz gün içinde sonuçlandırılır. Çalışma izni başvurusu uygun görülen yabancılar çalışma izni belgesi düzenlenir. 2014 yılından itibaren bu belge kart şeklinde düzenlenmektedir. Çalışma izni süresi yasal şartlar ile yabancıların isteği dikkate alınarak belirlenir. Çalışma izninin yabancıların pasaport veya pasaport yerine geçen belgelerinin geçerlilik süresinden almış gün daha kısa süreli olması ise 6735 sayılı Kanunda geçen bir şarttır.

Çalışma izni ve çalışma izni muafiyeti, sürenin sona ermesi veya Bakanlıkça iptal edilmesiyle geçerliliğini kaybeder. Yabancıların veya işverenin talebi dışında çalışma izni veya çalışma izni muafiyeti; kanuni sürele-

rin ihlali, çalışmasının sona ermesi, başvurunun sahte veya yanıltıcı bilgi ve belgelerle yapıldığının tespiti ve yabancıların kamu düzeni ve güvenliği açısından ülkede bulunmasının sakıncalı olduğunun değerlendirilmesi durumlarında iptal edilir.

2.3. Çalışma İzni Muafiyeti

Çalışma izninden muaf tutulan yabancıların Türkiye’de çalışmaları için Bakanlığa başvuru yapmalarına ve Bakanlıktan çalışma izni almalarına gerek yoktur. 4817 sayılı Kanun çalışma izni muafiyetine ilişkin ayrıntılı bir hüküm içermemekte, belge düzenlenmesini öngörmekteydi. Çalışma izninden muaf tutulan yabancılar ve muafiyet şartları Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliği’nde yer almaktaydı. 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu ise çalışma izni muafiyetinin esaslarını belirlemiştir. Kanun muafiyet ile ilgili diğer hususlar ile çalışma izninden muaf tutulan yabancıların belirlenmesini yönetmeliğe bırakmıştır.

Uluslararası İşgücü Kanunu çalışma izni muafiyetini birçok konuda çalışma izni ile aynı tutmuştur. Çalışma izninde başvuru, değerlendirme ve iptali gibi birçok hüküm çalışma izni muafiyeti için de geçerlidir. Bu konuda göze çarpan uygulamalardan birisi çalışma izin muafiyet belgesinin düzenlenmesidir. Önceki kanunda yabancıya istekleri halinde verilen “Çalışma İzni Muafiyet Teyit Belgesi” yerine çalışma izni muafiyeti kapsamındaki her yabancıya zorunlu olarak düzenlenen “Çalışma İzni Muafiyet Belgesi” vardır. Yeni kanunda ayrıca çalışma izni ile beraber muafiyet belgesinin değerli kağıt yapılması ve ondan harç alınması çalışma

iznini ve çalışma izni muafiyetini birbirine çok benzetmiştir.

4817 sayılı Kanunun uygulama döneminde Uygulama Yönetmeliği’nin 55. maddesi çalışma izninden muaf tutulan yabancıları saymıştı. Çalışma izninden muaf tutulan kişiler genelde kültürel, sportif, bilimsel ya da sanatsal faaliyetler amacıyla kısa süreliğine ülkemize gelen yabancılarıdır. Uluslararası İşgücü Kanunu da çalışma izninden muaf tutulan yabancıları belirlememesine karşın bazı muaf tutulan yabancılarla ilgili hükümlere yer vermiştir. Kanunda çalışma izninden muaf tutulan yabancılar ve muaf tutulma şartları şöyledir:

- ✓ Kamu yararına çalışan dernek statüsüne sahip dernekler ile vergi muafiyeti tanınan vakıflarda gönüllü olarak çalışacak yabancılar (Türkiye’de geçerli ikamet izni olmak, ikamet izni sürelerini aşmamak ve dernek veya vakfın çalışanlarının en az üçte ikisinin Türk vatandaşı olması şartlarıyla)
- ✓ Yabancı ülke temsilciliklerine bağlı olarak faaliyet gösteren okullarda, kültür kurumlarında ve din kurumlarında görevli yabancılar (Başvurular Dışişleri Bakanlığına yapılır.)
- ✓ Dış temsilciliklerde ve uluslararası kuruluşlarda görev yapan diplomatik görevlilerin özel hizmetinde çalışan yabancılar (Başvurular Dışişleri Bakanlığına yapılır.)
- ✓ Anonim şirketlerin Türkiye’de ikamet etmeyen yönetim kurulu üyesi ve diğer şirketlerin yönetici sıfatı olmayan ortağı

- ✓ Sınırötesi hizmet sunucusu (Türkiye’de gerçekleştirdiği faaliyetleri yüzseksen gün içerisinde doksan günü geçmemesi şartıyla)

3. YABANCILARIN ÇALIŞMASINDA TEMEL İSTİSNA VE AYRICALIKLAR

4817 sayılı Kanunda kapsam dışı tutulan yabancılar dışında 8. maddede düzenlenen sürelerden istisna tutulan yabancılar sayılmıyordu. İstisnai haller başlığı altında düzenlenen yabancılar sadece kanunda öngörülen sürelerle uyulmaksızın çalışma izni verilebilecek yabancılarıydı. Bu yabancıardan bir kısmı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliğinde düzenlenen çalışma izninden muaf tutulan yabancılar arasında yer almıştı. 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu ise çalışma izninin verilmesinde istisna tutulan yabancıları saymasının yanında ayrıcalık tanınan birçok yabancı türünü belirtmiştir. Bu yabancıardan bir kısmı çalışma izninden muaf tutulmuş bir kısmına süresiz çalışma izni hakkı verilmiş bir kısmının da diğer kolaylıklardan yararlanması öngörülmüştür. 6735 sayılı Kanunda çalışma bakımından istisna tutulan ve ayrıcalık tanınan yabancıları üç grupta inceleyebiliriz.

3.1. Nitelikli Yabancılar

Türkiye’ye olan doğrudan yabancı yatırımların artırılmasında yabancı istihdamın teşvik edilmesi önemlidir. Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu¹⁹ doğrudan yabancı yatırımlarda istihdam edilecek yabancı personelin çalışmasına ilişkin kolaylık sağlanması amacıyla ayrı bir yönetmelik çıkarılmasını öngörmüştü. Bu kapsamda Çalışma

ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile Ekonomi Bakanlığı 2003 yılında ortaklaşa Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Yabancı Uyruklu Personel İstihdamı Hakkında Yönetmelik²⁰ çıkarmıştı. İşyeri olarak irtibat büroları ile yabancı olarak kilit personel bu kapsamdaydı. Fakat bu doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin özel hükümlerin birçoğu yapılan mevzuat değişiklikleri ve uygulamalar nedeniyle uygulanamaz hale gelmişti. 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu sözkonusu yönetmeliği hükümsüz kılarak doğrudan yabancı yatırımlar kapsamında gelen yabancılar ile kilit personel yerine nitelikli veya yatırımcı yabancıyı esas almıştır.

Kanunun en göze çarpan yeni uygulamalarından birisi Turkuaz Kart’tır. Turkuaz Kart, nitelikli yabancılar için geniş haklar veren süresiz çalışma izin belgesi hükmünde bir karttır. Dolayısıyla bu kapsamdaki yabancılar süresiz çalışma izninin sağladığı haklardan yararlanacaklardır. Nitelikli olan, yüksek yatırım yapacak, bilimsel ve teknolojik gelişmeye katkı sağlayacak veya kültürel, sanatsal veya sportif açıdan uluslararası düzeyde başarılı olan yabancılar Turkuaz Kart verilebilecektir. Bu kapsamdaki yabancılar üç yıllık bir geçiş aşamasından sonra bu dönemde olumlu değerlendirilmek kaydıyla süresiz çalışma izni sahibi olabilecektir. Turkuaz kart kapsamına Ar-Ge personeli olarak çalışacak yabancılar da dahil edilmiştir. Kanun ile Turkuaz kart sahibi yabancılar için önemli haklar getirilmiştir. Bu yabancılar:

¹⁹ 5/6/2003 tarih ve 4875 sayılı Yabancı Yatırımlar Kanunu, 17/6/2003 tarih ve 25141 sayılı RG

²⁰ Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Yabancı Uyruklu Personel İstihdamı Hakkında Yönetmelik, 25214 sayılı ve 29/8/2003 tarih ve 25241 sayılı RG

- ✓ Süresiz çalışma izninin sağladığı haklardan ve vatandaşlığa özgülenen haklar hariç olmak üzere Türk vatandaşlarına tanınan haklardan yararlanabilecek
- ✓ Türk vatandaşlığına başkaca şart gerekmezsizin başvurabilecek
- ✓ Eşi ve çocukları Turkuaz Kart süresince ikamet izninden yararlanabilecek
- ✓ Çalışma veya ikamet izin harcına tabii tutulmayacaktır.

6735 sayılı Kanun serbest bölgelerde çalışacak yabancıların çalışma izinlerini düzenleyerek onları kanun kapsamına almıştır. Kanun, 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu gereğince serbest bölgelerde çalışacak yabancılara Ekonomi Bakanlığı’nın çalışma izni vermesi yetkisini alarak bu yetkiyi Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na vermiştir. Fakat kanunda serbest bölgelerde çalışacak yabancıların çalışma izni başvurularının Ekonomi Bakanlığı’na yapılması ve bu Bakanlıkça başvuruların değerlendirilmesi öngörülmüştür. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ise sadece çalışma iznini düzenleyecektir.

4817 sayılı Kanun mimar, mühendis ve şehir plancısı mesleklerinin oluşturduğu mesleki hizmetlerde çalışacak yabancılar için ön izin ve ilgili kurumlardan görüş alma uygulaması dışında bir hüküm içermemekteydi. 6235 sayılı Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) Kanununa²¹ göre, Türkiye’de mühendislik ve mimarlık mesleklerinin icra edilebilmesi için, ihtisasa uygun bir odaya kaydolunması ve Bayındırlık ve İskan Bakanlığı (şimdi Çevre ve Şehircilik Bakanlığı) ile Odalar Birliğinin (TOBB)

görüşleri alınarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca verilen çalışma izni ile çalışılması zorunluydu (Madde 35-36). 6735 sayılı Kanun yabancı mühendislere çalışma izni verilmesinde ilgili kurumlardan görüş alınmasını kaldırmıştır. Kanunun bu konuda getirdiği en önemli yenilik TMMOB’un yabancı mühendis ve mimarların odaya kayıtlı olmaları için YÖK Kanununa göre alınmış diploma denklik belgesini isteme zorunluluğunu kaldırmasıdır. Proje bazlı ve geçici süreli işlerde çalışacak yabancı mühendis ve mimarlar, diploma denklik prosedürü yerine yurtdışında ilgili ülke makamları ve YÖK tarafından tanınmış bir yükseköğretim kurumunda tamamlayarak unvanlarını almaları kaydıyla Türkiye’de çalışabileceklerdir.

3.2. Uluslararası Hukukta Düzenlenen Yabancılar

Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler ve ilgili kanunlar bakımından uluslararası korunan kimseler; vatansızlar²², mülteciler²³ (sığınmacılar) ve göçmenler²⁴ (muhaçir)’di. 6458 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesiyle beraber uluslararası koruma kapsamındaki yabancıların hak ve yükümlülükleri iç hukukta ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Kanun vatansız kişileri ayrıca düzenlerken uluslararası koruma kapsamında başvuru sahibi, mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma ve geçici koruma statüsü sahibi yabancıları saymıştır. Uluslararası koruma

²¹ 6235 sayı ve 04.02.1954 tarihli Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Kanunu, 4/2/1954 tarih ve 8625 sayılı RG

²² 26.04.1954 tarihinde imzalanan Vatansız Kişilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme gereğince

²³ Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme ve 2510 sayılı İskan Kanunu gereğince

²⁴ 2510 sayılı İskan Kanunu gereğince

kapsamındaki yabancıların sahip olduğu haklardan birisi de çalışma hakkıdır. Çalışma izni bakımından bu yabancılar ikiye ayrılır: başvuru sahibi ve şartlı mülteci statüsü sahibi yabancılar çalışmaya başlamadan önce çalışma izni almaları gerekirken mülteci ve ikincil koruma statüsü sahibi yabancılar çalışma izni almadan çalışabilirler.

6458 sayılı Kanundan sonra 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu da uluslararası koruma kapsamındaki yabancıların çalışma iznini düzenlemiştir. Bu doğrultuda, uluslararası koruma başvurusu sahibi veya şartlı mülteci yabancılar uluslararası koruma başvurusu tarihinden, geçici koruma sağlanan yabancılar ise geçici koruma kimlik belgesinin düzenlendiği tarihten altı ay sonra çalışma izni veya çalışma izni muafiyeti almak için başvurabilirler. Başvuru sahibi ve uluslararası koruma statüsü sahibi kişiler ancak geçerli statülerine bağlı olarak çalışabilirler. Bu nedenle, statülerini sona erdiren her durum çalışma izinlerini de sona erdirecektir. Ayrıca, bu kapsamdaki yabancılar çalışma izni veya çalışma izni muafiyeti verilmesinde İçişleri Bakanlığının olumlu görüşü aranmaktadır.

Bugün Türkiye’de iç savaştan kaçarak kitlesel olarak bulunan 2,5 milyondan fazla Suriyeli yabancının çalışması büyük önem arz etmektedir.²⁵ Geçici koruma bu yabancıların uluslararası ve iç hukuk bakımından bulunduğu statüdür. 6458 sayılı Kanunun 91. maddesi geçici koruma statüsünü açıklarken bu hükmün uygulanması için Bakanlar Kurulunca çıkarılan Geçici Koruma Yönetmeliği²⁶ Suriyeli yabancıların geçici koruma kapsamında olduğunu belirlemiştir. Bu statü sahibi olabilmesi için yabancıların geçici koruma kaydının İçişleri Bakanlığı’na

bağlı yetkili makamlarca alınmış olması gerekmektedir. Geçici koruma kapsamındaki yabancıların ülkemizde çalışma hakkı bulunmaktadır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından hazırlanan ve Bakanlar Kurulunca yayımlanan yönetmelik²⁷ ile geçici koruma kapsamındaki yabancılar statülerine bağlı olarak çalışabilecekler ve ilgili ayrıcalıklı hükümlerden yararlanabileceklerdir. İlgili mevzuat hükümleri doğrultusunda geçici koruma sağlanan yabancılar ancak çalışma izni ile çalışabileceklerdir. Buna karşın mevsimlik tarım veya hayvancılık işlerinde çalışma izni muafiyeti çerçevesinde çalışabileceklerdir.

Geçici koruma sağlanan yabancıların çalışma hakkı önemli biçimde sınırlandırılmıştır. Bu yabancılar:

- ✓ Geçici koruma kayıt tarihinden itibaren altı ay sonra alabilecekleri çalışma izni ile çalışabilirler.
- ✓ Geçici koruma kaydının bulunduğu ilde çalışabilirler.
- ✓ Geçici koruma kapsamında çalışan Suriyeli sayısının aynı işyerinde çalışan Türk sayısının yüzde onunu geçmediği işyerlerinde çalışabilirler.
- ✓ Her seferinde en fazla bir yıl süreli çalışma izni alabilirler.

Diplomatik statü sahibi kişiler 1961 ve 1963 Viyana Sözleşmeleri gereğince ulus-

²⁵ Ülkemizdeki Suriyelilerin sayısı için bkz. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, 2015 Afet Raporu Suriye, <http://www.afad.gov.tr>

²⁶ Geçici Koruma Yönetmeliği, 22/10/2014 tarih ve 29153 sayılı RG

²⁷ Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik, 15/1/2016 tarihli ve 29594 sayılı RG

lararası hukukça korunmakta ve çalışma bakımından bazı ayrıcalıklara sahip olmaktadır. Bu ayrıcalıklardan sadece diplomatik görevliler değil, onların yakınları, ona bağlı çalışanlar ile diplomatik kurumlarda çalışanlar yararlanabilmektedir. İşte 6735 sayılı Kanun yabancı ülkelerin Türkiye’deki diplomatik ve konsüler temsilciliklerinde (diplomatik olmayan) çalışacak yabancıların çalışma izinlerini düzenlemiştir. Kanuna göre, diplomatik kurumlarda çalışacak yabancıların bir kısmı çalışma izni alarak, bir kısmı da çalışma izni muafiyetinden yararlanarak çalışabilirler. Diplomatik personelin eş ve çocukları ile yakınları çalışma izni muafiyeti olarak çalışabilirler. Ayrıca, bu personelin özel hizmetinde çalışan yabancılar, çalışma izni muafiyeti olarak çalışabilirler. Bu kapsamdaki başvurular Dışişleri Bakanlığına yapılır. Dışişleri Bakanlığı’nın uygun görmesi ve İçişleri Bakanlığının olumlu görüşü ile başvurular Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından değerlendirilir.

3.3. Türklükle veya Türk Vatandaşlığı ile İlgisi Olan Yabancılar

Türk soylu yabancıların özellikle çalışma hakkı bakımından ayrıcalıklı bir konumu vardır. Türk soyluluk mevzuatta tanımlanmadığı gibi nasıl belirleneceği de yer almamaktadır. 2527 sayılı Türk Soylu Yabancıların Türkiye’de Meslek ve Sanatlarını Serbestçe Yapabilmelerine, Kamu, Özel Kuruluş veya İşyerlerinde Çalıştırılabilmelerine İlişkin Kanun Türk soylu yabancıların Türkiye’de meslek ve sanatlarını serbestçe yapabilmelerine imkân tanımaktadır. Kanun gereğince Türk soylu yabancılar yabancılarla yasaklanan meslekleri yapabilecekler, serbest çalışan olarak büro açabilecekler ve

meslek odalarına kayıt yaptırabileceklerdir. Fakat bu yabancıların çalışma ve ikamet izninden muaf olmadıkları da açıkça kanunda yazmaktadır. 4817 sayılı Kanun çıktıktan sonra 2527 sayılı Kanunda Türk soylu yabancılara çalışma izni verme yetkisinin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nda olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte İçişleri ve Dışişleri Bakanlıklarından görüş alınması hüküm altına alınmıştır. 4817 sayılı Kanunda çalışma izni bakımından Türk soylulara ilişkin özel hüküm olmamasına karşın Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliği gereğince Türk soylu yabancılar çalışma izni değerlendirme kriterlerinden muaf tutulmuşlardı. Yeni kanunda ise İçişleri Bakanlığı veya Dışişleri Bakanlığı tarafından Türk soylu olduğu bildirilen yabancılara istisna uygulanabileceği hükmü yer almıştır.

Türk Vatandaşlığı Kanununun değişen 28. maddesine göre, doğumla Türk vatandaşı olup da çıkma izni almak suretiyle Türk vatandaşlığını kaybedenler ve üçüncü dereceye kadar olan altsoyları istisnalar dışında Türk vatandaşlarına tanınan haklardan aynen yararlanmaya devam ederler. Bu haklardan birisi de çalışma hakkıdır. Türk Vatandaşlığı Kanunu sadece kamu görevliliği için sınırlama getirmiştir. Bu mevzuatın uygulanması ve bu yabancıların diğerlerinden ayırt edilebilmesi için mavi kart uygulamasına gidilmiştir. Mavi kart sahibi vatandaşlar Türkiye’ye geldiklerinde birçok işlem ve hizmet alımlarında Türk vatandaşı gibi muamele görürler (İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü, 2015). Yeni Kanun ise çalışma iznini düzenleyen maddesinde bu yabancıların çalışma hakkı-

nın saklı olduğunu belirterek dolaylı yoldan çalışma izni veya muafiyeti almaktan bu yabancıları muaf tutmuştur.

Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliği gereğince, anne, baba veya çocuğu Türk vatandaşı olan yabancılar ile en az üç yıldır evlilik birliği içerisinde bir Türk ile evli olarak yaşayan yabancılar değerlendirme kriterlerinden muaf tutulmuştur. 6735 sayılı yeni Kanun ise sadece Türk vatandaşı ile evli yabancıları istisnai yabancıardan saymıştır. Bu yabancıların Türkiye’de evlilik birliği içinde yaşaması şarttır.

KKTC uyruklular Türkiye açısından özel bir statüdedirler. Bu statüyü belirleyen son zamanlı düzenlemelerden biri iki ülke arasında 1999 yılında imzalan antlaşmadır. Antlaşmada KKTC vatandaşlarının 2527 sayılı Kanun kapsamından çıkartılarak özel bir statüde değerlendirmeleri hükme bağlanmıştır. Özel bir statüye kavuşturulmaları için gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasına yönelik süreç tamamlanıncaya kadar izin alma prosedüründe mevcut uygulamaya devam edilecektir. Antlaşmada çalışma ve ikamet iznine ilişkin bir muafiyet öngörülmemiş sadece izin sürelerinin azami 5 yıl olduğu belirtilmiştir. Yeni kanunda KKTC vatandaşı yabancıya istisna uygulanabileceği hükmü yer almıştır.

4. YABANCILARIN ÇALIŞMASINDA HUKUKA AYKIRILIK, DENETİM VE CEZALAR

4.1. Yabancıların Çalışmasında Hukuka Aykırılık

Türkiye’de yabancıların hukuka aykırı olarak çalıştıkları bir durum da kayıtdışı

çalışmalarıdır. Türkiye’de kayıtdışı ekonominin bir unsuru olarak kayıtdışı istihdam önemli büyüklüktedir. Buna karşın yıllar itibariyle kayıtdışı istihdamın azaldığı görülmektedir. 2015 yılında kayıtdışı istihdam oranı bir önceki yıla göre 1,4 puan azalışla % 33,6 olmuştur. Kayıtdışılığın azalmasında kurumlar arası koordinasyon ve işbirliğinin güçlenmesi, sigorta primi teşvikleri ve sıkılaştırılan denetimler, ortalama firma ölçeğinin büyümesi ve eğitim düzeyinin artması gibi yapısal faktörler etkili olmuştur. Tarım, ülkemizde kayıtdışılığın en yoğun olduğu sektördür. Haziran 2015’te sosyal güvenlik-ten yoksun çalışanların oranı tarım sektöründe yüzde 81,5 iken tarım dışı sektörlerde yüzde 21,4 olarak gerçekleşmiştir (Maliye Bakanlığı, 2016, s.34).

Tablo 2: Türkiye’de Kayıtdışı İstihdam Oranı, 2010-2015

Yıllar	Pay (%)
2010	43,3
2011	42,1
2012	39
2013	36,7
2014	35
2015	33,6

Kaynak: TÜİK

Yabancıların kayıtdışı çalışmaları yabancı kaçak işçilik olarak adlandırılmaktadır. Türkiye 1990’lı yıllardan itibaren işçi göçü alan bir ülke durumuna geçmeye başlamasıyla beraber yabancı kaçak işçilik sorunuyla da karşılaşmaya başlamıştır. Bu göç hareketinin başlaması ülkede var olan yüksek iş-

sizliği arttıran nedenlerden biri olmuştur (İçduygu, 2004, s.27-30). Türkiye’deki yabancı kaçak işçilerin önemli bir kısmını Avrupa ülkelerine geçiş için bulunup da Türkiye’de kaçak olarak çalışanlar oluşturur. Yine, ülkemize turist olarak gelen yabancıların bir kısmı çalışma izni olmadan kayıtdışı olarak çalışmaktadırlar. Türkiye’de yabancı kaçak işçiliğin ev hizmetleri, turizm ve inşaat sektörlerinde yoğunlaştığı görülür (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2004, s.34-37). Yabancıların ülke içinde işgücü piyasalarına katılmalarının en yaygın yolu kayıtdışı sektör işletmelerinde çalışmaktır. Bu işletmelerle bağımlı veya bağımsız olarak yabancıların çalışması mümkün olabilmektedir (Lordoğlu vd., 2004, s.30). Kayıtdışı çalışan göçmenler sosyal haklardan yararlanamadıkları gibi toplumdan dışlanmakta, suça itilmekte ve istismar edilmektedir (Toksöz vd., 2012, s.57-106). Bununla beraber 2011 yılından itibaren ülkelerindeki iç savaş yüzünden ülkemize kitlesel olarak gelen Suriyeli yabancılardan önemli bir kısmının ülkemizde kayıtdışı olarak çalıştığı bilinmektedir. Bu yabancılar özellikle İstanbul olmak üzere büyükşehirlerde ve Suriye sınırı illerde bulunmaktadır.

Başta 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu olmak üzere kanunlarda yabancılar ve işverenlerine yabancıların çalışması ile ilgili önemli yasal sorumluluklar yüklenmiştir. 6735 sayılı Kanun’da buna ilişkin yer alan yükümlülüklerden bildirim ve sosyal güvenlik yükümlülüğü özel olarak belirtilmiştir. Buna göre, yabancı çalıştıran işverenler ile süresiz veya bağımsız çalışma izni bulunan yabancılar, çalışma izninin veya çalışma izni muafiyeti kapsamında çalışmanın başlaması

ve sona ermesi durumu ile çalışma izni veya çalışma izni muafiyetinin iptalini gerektirecek halleri onbeş gün içinde Bakanlığa bildirmekle yükümlüdür. Yine, çalışma izni veya çalışma izni muafiyeti alan yabancılar ile yabancı çalıştıran işverenler, sosyal güvenlik mevzuatından kaynaklanan yükümlülüklerini kanuni süresi içerisinde yerine getirirler.

İşverenlerin yabancıları çalıştırmada sosyal güvenlik mevzuatından kaynaklanan yükümlülükleri şunlardır (Güzel vd., 2014, s.86-145):

- ✓ Çalışanı işe başlamadan en geç bir gün önce bildirge ile Kuruma bildirmeleri,
- ✓ Çalışanın işten ayrılma durumunda işten ayrılış bildirgesinin Kuruma verilmesi,
- ✓ Kasıt veya çalışanın sağlığını koruma ve iş güvenliği mevzuatına aykırı hareketi sonucunda iş kazası veya meslek hastalığına neden olmuşsa Kurumun yaptığı ödeme ve bağladığı geliri üstlenme,
- ✓ Çalışanın aylık primini süresi içinde ödeme.

4.2. Yabancıların Çalışmasının Denetimi ve Cezalar

Yabancıların çalışmasına ilişkin yasal kuralların ihlal edilmesi öncelikle çalışma mevzuatını ilgilendirmesine karşın bazı hukuk dışı fiiller bizzat suç kapsamındadır. İlk olarak, zorla çalıştırma hem Anayasada hem de Türk Ceza Kanununda geçtiği üzere suçtur. Yabancıların zorla çalıştırmaları konusunda ise en belirgin suç insan ticareti

ve göçmen kaçaklığı suçlarıdır. İnsan ticareti suçu açısından Türkiye transit ve hedef ülke statüsündedir. İnsan ticareti suçu mağdurlarının çoğunlukla milli geliri düşük eski Doğu Bloğu ülkeleri vatandaşları oluşturmaktadır (İnsan Ticareti AB Hibe Projesi, 2009, s.32). Türkiye insan ticaretinin önlenmesine yönelik BM sözleşmesine²⁸ taraf olmuştur. Türk Ceza Kanununda²⁹ insan ticareti suçu işleyen kişi sekiz yıldan oniki yıla kadar, göçmen kaçaklığı suçunu işleyen ise üç yıldan sekiz yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

Yabancıların çalışması, daha da özelden bu sorumlulukların yerine getirilip getirilmediği sıkı bir denetime tabiidir. Uluslararası İşgücü Kanunu gereğince çalışan yabancıların ve bunların işverenlerinin çalışma ile ilgili yükümlülüklerini yerine getirip getirmediikleri Bakanlık iş müfettişleri ve Sosyal Güvenlik Kurumu müfettişleri ve denetmenleri tarafından denetlenir. Bu Kanun gereğince yapılacak teftiş, denetim ve soruşturmalar 4857 sayılı İş Kanununda yer alan hükümlere göre yapılır ve ilgili yaptırımlar uygulanır. Ayrıca kamu idarelerinin denetim elemanları ile kolluk kuvvetleri kendi mevzuatları gereğince işyerlerinde yapacakları her türlü denetim sırasında yabancılar ile işverenlerinin bu Kanundan doğan yükümlülükleri yerine getirmediğini tespit edebilirler. Bu durumda Bakanlığa bildirimde bulunulur. Denetim ya da diğer yetkililerin bildirimleri sonucunda Kanunda yer alan idari yaptırımlar uygulanır. İdari yaptırımları uygulayacak makam Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürü'dür.

İdari yaptırımlar para cezaları ve masrafların karşılanmasından oluşur. Bildirim

yükümlülüğünün süresi içinde yerine getirilmemesi ve çalışma izni olmaksızın çalışılması hem çalışan yabancı hem de yabancı çalıştıran işvereni için idari para cezası uygulanmasını gerektirmektedir. Bu fiillerin tekrarı hâlinde idarî para cezaları bir kat artırılarak uygulanır. Kanunda geçen idari para cezaları her yıl değerlendirme oranlarına göre yeniden belirlenir. İdari para cezası dışındaki tek ceza çalışma izni bulunmayan yabancıyı çalıştıran işveren için yabancının ve varsa eş ve çocuklarının konaklama giderlerinin, ülkelerine dönmeleri için gerekli masrafların ve gerektiğinde sağlık harcamalarının karşılanmasıdır. 4817 sayılı Kanunda bir de işyeri kapatma cezası vardı. Buna göre, çalışma izni olmaksızın bağımsız çalışan yabancının varsa işyeri veya işyerlerinin kapatılması kararı alınarak, bu kararın uygulanması için durum ilgili valiliğe bildiriliyordu. Bu ceza yeni kanunda yer almayarak kaldırılmıştır.

Yabancıların çalışma izni idari bir işlem niteliğinde olduğundan ilgili idarenin kararlarına karşı idari yargıda dava açılabilir. Buna karşın 6735 sayılı Kanunda denetimin uygulamakla yükümlü olunan mevzuata göre yapılacağı belirtilmiştir. Bu nedenle yabancıların çalışması kapsamındaki cezalarla ilgili davaların yargı yeri konusunda bir karmaşıklık vardır. Uyuşmazlık Mahkemesi 4817 sayılı Kanunun yürürlükte olduğu dönemde emsal bir karar vermiştir.

²⁸ 13/12/2000 tarihinde kabul edilen ve 30.01.2003 tarih ve 4804 sayılı Kanun ile Türkiye'nin onayladığı Sınırtaşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesine Ek İnsan Ticaretinin, Özellikle Kadın ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına İlişkin Protokol

²⁹ 26/9/2004 tarih ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, 12/10/2004 tarih ve 25611 sayılı RG

Tablo 3: İdari Para Cezaları, 2016

Ceza Durumu		Ceza Miktarı (TL)
Çalışma izni olmaksızın	Yabancı çalıştıran işverene	6.000
	Bir işverene bağlı olarak çalışan yabancıya	2.400
	Bağımsız çalışan yabancıya	4.800
Bildirim yükümlülüğünü yerine getirmeksizin	Bağımsız veya süresiz çalışma izni ile çalışan yabancıya	400
	Yabancı çalıştıran işverene	400

Kaynak: 6735 sayılı Uluslararası İlgücü Kanunu

Mahkeme 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun uyarınca verilen idari para cezasına karşı açılan davanın adli yargı yerinde çözümlenmesi gerektiğini hükme bağlamıştır.³⁰

6735 sayılı Kanunda çalışma izni bulunmadan çalışan yabancıların Bakanlığın bildirimini sonrasında İçişleri Bakanlığı tarafından sınırışı edileceği belirtilmiştir. 4817 sayılı Kanunda böyle bir hüküm olmamasına karşın 6458 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesiyle bu ceza uygulanmaya başlanmıştır. Sınırdışı etme devletlerin ülke güvenliğini veya kamu düzenini korumak amacıyla davranışları tehlikeli görülen yabancıları ülkeden çıkarmak için yararlandıkları bir araç ve yetkidir. Sınırdışı etme bir devletin münhasır yetkisinde olmasına karşı uluslararası hukukça sınırlandırılmıştır (Ekşi, 2013: 46-57). Kamu düzeni ve güvenliği gibi genel konular dışında Türk hukukunda sınırdışı etme yaptırımını başta suç olmak üzere Türk vatandaşlığı, pasaport, iltica ve

ikamet kurallarının ihlali durumlarında uygulanır. 6458 sayılı Kanuna göre, yabancı-lardan hayati tehlikesi, ciddi sağlık sorunları ve hukuki anlamda mağduriyeti olanlar sınırdışı edilemezler. Sınırdışı etme kararı alınanlara, sınırdışı etme kararında belirtilmek kaydıyla, Türkiye’yi terk edebilmeleri için on beş günden az olmamak üzere otuz güne kadar süre tanınır. Ancak, kaçma ve kaybolma riski bulunanlara, yasal giriş veya yasal çıkış kurallarını ihlal edenlere, sahte belge kullananlara, asılsız belgelerle ikamet izni almaya çalışanlara veya aldığı tespit edilenlere, kamu düzeni, kamu güvenliği veya kamu sağlığı açısından tehdit oluşturanlara bu süre tanınmaz. Bu kişiler hakkında Valilik tarafından idari gözetim kararı alınır ve bu yabancılar geri gönderme merkezlerine götürülür. Geri gönderme merkezlerindeki idari gözetim süresi altı ayı geçemez.

³⁰ Uyuşmazlık Mahkemesinin E: 2009/121 ve K: 2009/293 no’lu Kararı, (<http://www.uyusmazlik.gov.tr/kararlar/kararlar.html>)

5. ULUSLARARASI İŞGÜCÜ KANUNU VE YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER

4817 sayılı Kanunun kaldırılması çalışmaları 2014 yılında kanun tasarılarının hazırlanmasıyla başlamıştır. “Yabancı İstihdamı Kanun Tasarısı” Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından hazırlanmış ve önceki yasama döneminde 2015 yılında TBMM’ye gönderilmişti. Tasarı komisyonunda kabul edilmesine karşın Genel Kurula gönderilmemiş, böylece geçersiz hale gelmişti. Yeni yasama döneminde kanun tasarısı önemli değişikliklere uğrayarak tekrar TBMM’ye gönderilmiştir. Tasarının adı Uluslararası İşgücü Kanunu olarak değiştirilmiştir. Tasarı 28 Temmuz 2016 tarihinde Meclis Genel Kurulunda kabul ederek yasalasmış ve Cumhurbaşkanının onayı sonrasında 13 Ağustos 2016 tarihinde Resmi Gazete yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

5.1. Uluslararası İşgücü Kanunun Mevzuattaki Hükümlere İlişkin Düzenlemeleri

Uluslararası İşgücü Kanunu 4817 sayılı Kanunun ve Uygulama Yönetmeliğinin temel hükümlerini tekrar ihtiva ederek yasalastırmıştır. Aşağıda yer alan konular yabancıların çalışmasında Kanunun önemli değişiklik yapmadığı ya da hiç değiştirmedikleri konulardır.

- ✓ Çalışma izni alma yükümlülüğü
- ✓ Çalışma izni başvurusu ve değerlendirilmesi
- ✓ Çalışma izni başvurusunun reddi
- ✓ Süreli çalışma izni
- ✓ Çalışma izninin geçerliliğini yitirmesi
- ✓ Çalışma izninin iptali
- ✓ İdari itiraz ve yargıya başvurma hakkı

- ✓ Bildirim ve sosyal güvenlik yükümlülüğü
- ✓ Yabancıların çalışmasının denetimi
- ✓ Cezalar

6735 sayılı yeni Kanun 4817 sayılı Kanunun ve Uygulama Yönetmeliğinde yer alan konuları değiştirerek hükümleştirmiştir. Kanun düzenlenen hükümleri ihtiva ederek şu değişiklikleri yapmıştır:

- ✓ Kanun, bazı kamu kurumlarının çalışma izni verme yetkisini alarak ve diğer kanunlarda yer alan bazı yabancıları düzenleyerek kapsamını genişletmiştir.
- ✓ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı serbest bölgelerde çalışacak yabancılara ve yabancı öğretim üyelerine çalışma izni verecektir.
- ✓ Yabancı öğretim elemanları için YÖK’ten ön izin belgesi alma uygulaması getirilmiştir.
- ✓ Süresiz çalışma izni almada; altı yıllık çalışma şartı sekiz yıla çıkartılmıştır, uzun dönem ikamet izni sahiplerine başvuru hakkı getirilmiştir. Süresiz çalışma izni sahipleri uzun dönem ikamet izni sahiplerinin haklarından yararlanabilecektir.
- ✓ Şirket ortaklarına bağımsız çalışma izni verilecektir. Bağımsız çalışma izni almada Türkiye’de en az beş yıl kanuni ve kesintisiz olarak ikamet etmiş olma ve çalışma şartı kaldırılmıştır.
- ✓ Çalışma izni muafiyet belgesi muaf tutulan her yabancıya düzenlenecektir.
- ✓ Çalışma izni muafiyeti; başvuru, değerlendirme, harç ve belge düzenlenmesi bakımından çalışma izni ile aynı olmuştur.

- ✓ Bazı yabancılara çalışma izninde süre bakımından istisna yerine tüm çalışma izni kuralları bakımından istisnai uygulanabilecektir.
- ✓ Çalışma izni belgesi ve çalışma izni muafiyeti belgesi değerli kâğıt olmuştur.

Kanun, 6458 sayılı Kanun ile yabancıların çalışması bakımından önemli değişiklikler getiren hükümlerini yeniden yasalaştırmaktadır. Aşağıda yer alan konular 6735 sayılı Kanunun 6458 sayılı Kanunda yer aldığı şekliyle düzenlediği veya değiştirdiği konulardır.

- ✓ Çalışma izni veya çalışma izni muafiyetinin ikamet izni yerine geçmesi - 6458 sayılı Kanundan farklı olarak, öğrencilere verilecek çalışma izni öğrenci ikamet iznini sona erdirmez.
- ✓ Çalışma izni veya çalışma izni muafiyetinden harç alınması - 6458 sayılı Kanundan farklı olarak, ikamet izin harcı alınmaz.
- ✓ Öğrencilere çalışma hakkı - 6458 sayılı Kanundan farklı olarak, öğrenciler ilk yıldan sonra ve kısmi süreli olarak çalışabilirler.
- ✓ Uzun dönem ikamet izninin sağladığı haklar
- ✓ Uluslararası koruma kapsamındaki yabancıların çalışması

5.2. Uluslararası İşgücü Kanununun Getirdiği Yeni Düzenlemeler

Uluslararası İşgücü Kanunu yabancı istihdam politikası konusunda şu önemli değişiklikleri yapmıştır:

- ✓ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ülke çapında yabancı istihdam po-

litikası belirleme yetkisini almaktadır. Böylece Bakanlık yabancı istihdam politikası konusunda tek merkez olacak, ilgili kurumlar arasında koordinasyon sağlanacak, kayıtdışı ile mücadele ve Türk istihdamın korunması politikaları uygulanabilecektir.

- ✓ Yabancı istihdam politikasının oluşturulması için Bakanlığın himayesinde ve ilgili kurum temsilcilerinin katılımıyla Yabancı İstihdam Politikası Danışma Kurulu oluşturulmaktadır. Kurul, uluslararası işgücüne ilişkin mevzuat geliştirme çalışmalarını, ulusal ve uluslararası gelişmeleri ve uygulamaları izlemek, Türkiye’nin ekonomik, sektörel ve bölgesel önceliklerine uygun politika önerilerini Bakanlığa bildirmek ile görevlidir.
- ✓ Bakanlık içerisinde yabancıların istihdamı ve çalışma izinlerine ilişkin iş ve işlemleri yapacak olan Yabancı İstihdamı Genel Müdürlüğü kurulmaktadır. Böylece Çalışma Genel Müdürlüğü içerisinde bir daire başkanlığı tarafından yapılan bu işler Genel Müdürlük düzeyinde kapasitesi artırılarak yapılacaktır.
- ✓ Yabancı istihdamı taleplerini almak, değerlendirmek ve yabancı istihdamının etkilerini izlemek üzere Yabancı İstihdamı Başvuru, Değerlendirme ve İzleme Sistemi kurulmaktadır.

Kanun nitelikli yabancıların teşvik edilmesi konusunda ise şu yenilikleri getirmektedir:

- ✓ Nitelikli yabancılara çalışma izni istisnai olarak verilebilecektir.

- ✓ Yabancı mühendis ve mimarlar diploma denkliği almadan çalışabileceklerdir.
- ✓ Nitelikli yabancılara geniş haklar veren süresiz çalışma izin belgesi hükmünde Turkuaz Kart verilecektir.
- ✓ Şirket ortakları ile sınırötesi hizmet sunucusu yabancılara çalışma izni muafiyeti getirilmiştir.

Kanun diğer yabancılarla ilgili şu önemli değişiklikleri yapmıştır:

- ✓ Ar-Ge personeli olarak çalışacak yabancılardan çalışma izni başvuruları Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının olumlu görüşü olması halinde değerlendirilecektir.
- ✓ Kamu yararına çalışan dernek statüsüne sahip dernekler ile vergi muafiyeti tanınan vakıflarda gönüllü olarak çalışacak yabancılara çalışma izni muafiyeti getirilmiştir.
- ✓ Yabancı devletlerin kurumlarında görevli yabancılar ile diplomatik görevlilerin özel hizmetinde çalışan yabancılara çalışma izni muafiyeti getirilmiştir.

5.3 Kanunun 4817 sayılı Kanun ile Karşılaştırılması

6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu 4817 sayılı Kanunu önemli şekilde değiştirmiştir. Aşağıda iki kanunun karşılaştırılmasını sağlayacak şekilde, konulara göre 6735 sayılı Kanunun 4817 Sayılı Kanuna göre yaptığı temel değişiklikler veya değişiklik durumu yer almaktadır.

SONUÇ

Türkiye’de yabancılardan çalışmasını öncelikle yabancılardan çalışma hakkının sınırları ve şartları belirler. Uluslararası hukuka uygun olarak Türkiye’de yabancılardan çalışma hakkına sahiptirler. Fakat anayasal ilke doğrultusunda yabancılardan çalışma hakkı kanunla sınırlanmıştır. Ayrıca yabancılardan çalışma hakkının kullanımı bazı şartlara bağlıdır. Devlet Türkiye’de bir yabancının çalışmasına çalışma izni ile karar vermektedir ve onun çalışmasını düzenlenmektedir. 2003 yılından itibaren yabancılara çalışma izni Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından verilmektedir.

Şüphesiz ki her yabancının çalışması aynı kurala tabii değildir, bazı yabancılara istisna ve ayrıcalıklar uygulanmaktadır. 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu çalışma bakımından istisna uygulanan önemli ölçüde yabancılara yer vermiştir. Çalışma mevzuatında istisna tutulan veya ayrıcalık uygulanan yabancılar üç başlıkta ele alınabilir: nitelikli yabancılar, uluslararası hukukta düzenlenen yabancılar ve Türklükle veya Türk vatandaşlığı ile ilgisi olan yabancılar. Çalışma kuralları bakımından istisna tutulan bu yabancılar ekonomik gelişme, uluslararası hukuka uygunluk ve millî kimlik açısından bir gerekliliktir.

Türkiye’de yüksek olan kayıtdışı istihdamın bir unsuru da kayıtdışı çalışmadır. Uluslararası göç güzergahında bulunan Türkiye’de yabancı kaçak işçiliğin yaygın olması bunun bir sonucudur. Bu durum yabancılardan çalışmasının denetimi konusunu gündeme getirmektedir. Aslında çalışma konusunda yabancılardan ve işverenlerin mevzuattan

Tablo 4: 6735 sayılı Kanunun 4817 Sayılı Kanuna Göre Yaptığı Temel Değişiklikler

Konular	Değişiklik Durumu/Yapılan Değişiklikler
Çalışma izni kapsamı	Ayrıca serbest bölgelerde çalışacak yabancılar Ayrıca yabancı öğretim üyeleri
Yabancı istihdam politikası	Yabancı istihdam politikasını Bakanlığın belirlemesi Uluslararası İşgücü Politikası Danışma Kurulu Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü
Çalışma izni başvurusu ve değerlendirilmesi	(Önemli) değişiklik yok
Ön izin	Milli Eğitim Bakanlığı - Eğitim hizmetleri çalışanları Sağlık Bakanlığı - Sağlık mensupları YÖK - Öğretim elemanları
Sürelili çalışma izni	(Önemli) değişiklik yok
Bağımsız çalışma izni	Şirket ortakları Beş yıl ikamet etme şartının kaldırılması
Süresiz çalışma izni	Altı yıllık çalışma şartının sekiz yıla çıkarılması Uzun dönem ikamet izni sahiplerine başvuru hakkı
İstisnalar	Tüm çalışma izni kuralları bakımından istisna
Çalışma izni muafiyeti	Muafiyetin başvuru, değerlendirme, harç ve belge düzenlenmesi bakımından çalışma izni ile aynı olması
Nitelikli yabancıların teşvik edilmesi	Turkuaz Kart Yabancı mühendis ve mimarların diploma denkliği almadan çalışabilmeleri Şirket ortakları ile sınırötesi hizmet sunucusu yabancılar çalışma izni muafiyeti
Öğrencilerin çalışması	6458 sayılı Kanun - Çalışma hakkı
Çalışma izninin iptali ve geçerliliğini yitirmesi	(Önemli) değişiklik yok
İdari itiraz ve yargı yolu	(Önemli) değişiklik yok
Denetim ve cezalar	(Önemli) değişiklik yok
Çalışma izni ve çalışma izni muafiyetinin düzenlenmesi	Muafiyet belgesinin muaf tutulan her yabancıya düzenlenmesi Belgelerin değerli kağıt olması

kaynaklanan birçok yükümlülükleri sıkı bir denetime tabiidir ve ihlalleri durumunda ağır cezalar uygulanmaktadır. Çözüm sadece etkili denetimin artırılmasında değil, bilinç ve sorumluluk düzeyinin artırılmasında yatmaktadır.

Yabancıların çalışması ilk olarak çalışma izni özelinde olmak üzere 2003 yılında çıkarılan 4817 sayılı “Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun ile düzenlenmekteydi. 4817 sayılı Kanunun güncel ihtiyaçlara cevap vermemesi nedeniyle yeni bir kanun çıkartılmıştır. 4817 sayılı Kanunu yürürlükten kaldıran 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu yabancı istihdamı konusunda temel kanun olmuştur. Kanun yabancıların çalışmasına ilişkin mevzuatta varolan temel kuralları içermesine karşın önemli değişiklikler getirmiştir. Çalışma izni verme yetkisinin tek elde toplanması, yabancı istih-

dam politikasının oluşturulması ve nitelikli yabancıların teşvik edilmesi kanunun getirdiği en önemli değişikliklerdir.

Sonuçta, Türkiye’de yabancıların çalışması artık her alanda etkisini hissettiren bir gerçekliktir ve zaman geçtikçe daha fazla yabancıların çalışması beklenmektedir. Bu gerçekliği kabul ederek yabancıların çalışmasını toplumun ve ekonominin ihtiyaçlarını hesaba katarak düzenlenmek bir zorunluluktur. Bu nedenle, başta 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu olmak üzere yabancıların çalışma mevzuatı çok önemli olup çalışmaların devam etmesi gerekmektedir. Yabancıların çalışması ile ilgili doğru politika ve mevzuatın oluşturulması ve bunların uygulanması; ekonomisinin gelişmesi, ülkenin güvenliğinin korunması ve toplumsal uyumun sağlanmasına hizmet edecektir.

KAYNAKÇA

- Alp, M. (2004). Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun. *AÜHFD*, 53/2.
- Aybay, R. (2010). *Yabancılar Hukuku*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD). (2015). *Afet Raporu Suriye*. 6 Aralık 2015 tarihinde <http://www.afad.gov.tr> adresinden erişildi.
- Çalışma Genel Müdürlüğü Yabancılar Daire Başkanlığı. (2016). 6 Ocak 2016 tarihinde <http://www.calismaizni.gov.tr/yabancilar/yabancilara-yasak-meslekler> adresinden erişildi.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2003). *Yabancıların Çalışma İzinleri*, Ankara.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2004). *Kayıtdışı İstihdam ve Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı*, Ankara.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2016). 2015 Çalışma Hayatı İstatistikleri. Ankara.
- Çelikel, A. (2013). *Yabancılar Hukuku*. İstanbul: Beta.
- Çiçekli, B. (2004). *Yabancıların Çalışma İzinleri*. Ankara: TİSK.
- Ekşi, N. (2012). *Yabancılar Hukukuna İlişkin Temel Konular*. İstanbul: Beta.
- Erken, B. (2013). *Türkiye’de Yabancıların Çalışma İzinleri*. Ankara: Seçkin.
- Güzel, A. vd. (2014). *Sosyal Güvenlik Hukuku*. İstanbul: Beta.
- İçduygu, A. (2004). *Türkiye’de Kaçak Göç*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü. 12 Aralık 2015 tarihinde http://www.nvi.gov.tr/Sik_Sorulan_Sorular adresinden erişildi.
- İnsan Ticareti AB Hibe Projesi. (2009). *Türk Hukukunda İnsan Ticareti Suçu El Kitabı*. Ankara.
- Kaboğlu, İ. Ö. (2009). Anayasada Sosyal Haklar Alanı ve Sınırları. *Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu Bildirgesi*.
- Karaca, M. (2006). *Avrupa Birliği ve Türkiye*. Ankara: Anadolu Yayıncılık.
- Kıral, H. (2006). *Yabancıların Türkiye’de Çalışma Esasları*. Ankara: TİSK.
- Lordoğlu, K. vd. (2004). *Türkiye’de Enformel İstihdam ve Yabancı Kaçak İşgücü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.
- Maliye Bakanlığı (2016). *Yıllık Ekonomik Rapor 2015*. Ankara.
- Süzek, S. (2009). *İş Hukuku*. İstanbul: Beta.
- Toksöz, G. vd. (2012). *Türkiye’ye Düzensiz Emek Göçü ve Göçmenlerin İşgücü Piyasasındaki Durumları*. Ankara: IOM.
- Töre, N. (2014). Türkiye’de Yabancıların Çalışma Şartları. *TİSK Akademi*. 9/18.
- Uluslararası Göç Örgütü. (2013). *Göç Terimleri Sözlüğü*. Ed. R. Perruchoud ve J. Redpath. Ankara.

NOTLAR:

Çalışma hayatı başta olmak üzere
ekonomik, sosyal ve hukuki alanlardaki
araştırma, makale, inceleme ve
raporlara yer veren hakemli dergimiz
TİSK AKADEMİ'nin 23. Sayısı
Mart 2017'de yayınlanacaktır.

Makalelerinizi 31 Ocak 2017
tarihine kadar gönderebilirsiniz.

TÜRKİYE İŞVEREN SENDİKALARI KONFEDERASYONU
Ayrıntılı bilgi için: www.tisk.org.tr

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
Hoşdere Caddesi, Reşat Nuri Sokak No: 108 06540 Çankaya-ANKARA
www.tisk.org.tr • tisk@tisk.org.tr

